

משיחי השקר ומתנגדיהם

מאת
בנימין שלמה המבורגר

מהדורה מורחבת ומתוקנת

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תש"ע

כל הזכויות שמורות © 2010

אין להעתיק או להפיץ חיבור זה, או קטעים ממנו,
בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

לזכר עולם

ספר זה נולד מכוח אמרי פי
רבן של כל בני הגולה
שמוסר נפשו להעמיד את האמות על תלה
עמוד האש שהלך לפני המוזנה ברור שאזר הזורבן
מרן שר התורה
רבינו אלעזר מנחם מן שך זצוק"ל

נסתלק לב"ע בליל ט"ז מרוזשון תשס"ב
"שקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלקינו"
"בליל זה יבכיון וילילו בני,
ליל זרב ביתי ונשרפו ארמוני",
ליל שריפת בתי מקדש מעט באשכנז,
ליל ט"ז מרוזשון תרצ"ט,
"וכל בית ישראל יהגו ביגוני,
ויבכו את השריפה אשר שרף ה"

לזכר עולם

ספר זה הושלם בהדרכת
זככם המוסר ועמוּד העבודה
סוּלל הדרכים בזיגור בני הישיבות וקירוב רחוקים
בעולם התורה שגגער מעפר הזורבן

מרן רבינו המשגיח

רבי **שלמה וולבה** זללה"ה

גסתלק לב"ע כליל ב' דזוזה"מ פסוז תשס"ה

"י"ז בניסן, פסק הבון,

דכתיב: 'ויאכלו מעבור הארץ ממוזרת הפסוז מצות וקלוי',

דהיינו יום י"ו בניסן, וכתיב: 'וישבות הבון ממוזרת',

היינו יום י"ז, למוזרת של יום י"ו" (מדרש)

תוכן העניינים

15 פתח דבר למהדורה הראשונה

17 פתיחה למהדורה השניה

28 מבוא

איסור חישוב קצין 28; חישובי קצין שלא נתאמתו 34; שני אלפים ימות המשיח 39; וחד חרוב 44; ציפיות שוא בדורות האחרונים 48; דחיקת הקץ 57; א-ל בנה ביתך בקרוב 66; המשיח – אמצעי, עבודת ה' – המטרה 69; גאולה ולימוד תורה 75; הראוי להיות משיח 78; מאבק בבעלי אמונות משיחיות כוזבות 86; משיחי שקר בעקבתא דמשיחא 94; הזוכים לנחמת המשיח 99; זיהויו של מלך המשיח 101

107 אותו האיש - התלוי

הערפל סביב האיש 107; התחלה בסטיות קלות 110; שאיפה להתגדל ולנצח 111; יומרה משיחית 112; בורים והדיוטות לומדי קבלה 114; התליה 117; התפשטות הנצרות בקרב הנכרים 122; המינים כרגע יאבדו 128; תכנים אליילים בנצרות 131; רדיפות היהודים 135

138 שמעון בר כוזיבא

'מושיעים' לפני חורבן בית המקדש 138; בר כוזיבא הוא בר כוכבא 138; מלחמת בר כוזיבא 144; ההתבצרות בביתר ונפילתה 149; לקח לדורות 151

156 'משה', סריני ואבו עיסי

גואל כוזב בדמות משה רבינו 156; התסיסה המשיחית סביב סריני 158; תנועת סריני בהסתאבותה והתמוטטותה 158; המשיחיים המתחסדים בראשות אבו עיסי 159; מה כתב הרמב"ם על אבו עיסי? 161

163 פרסי, צרפתי וספרדי - סיפורי ערב ומבוכת בני אשכנז

יודגאן – משיח ללא גאולה 163; רס"ג וראב"ע נאבקים ברעיונות היודגאנים 164; משיח השקר הצרפתי... 165; ...ועמיתו בספרד 167; מספורי ערב 168; המטעה מבית שמריא 169; מבוכתם של 'אנשי רינוס' 170

172 **'משיחים' קראיים**

צמיחת כת הקראים 172; הפצתם של ספרים מסוכנים 172; שלמה הקראי מתחזה למשיח 174; הקראי משה דרעי 175; נבואות משיחיות של משה דרעי 176; שנים או שלושה היו 178

180 **דוד אלרואי**

בגדאד – עיר הישיבות 180; כוזריה – ערש תנועתו של אלרואי 181; עמאדיה – המרכז השני 183; מותו של אלרואי 185

186 **הרמב"ם מול משיחי שקר**

הרמב"ם ויהודי תימן 186; נהירת ההמונים אחר 'משיח' חדש 186; תגובתו החריפה של הרמב"ם 189; מהותו של המשיח האמיתי 191; סופו של כזבן 192; אביסעיד – 'משיח' שלא נברא 193; זוטא הרשע 195

199 **ר' אברהם אבולעפיה**

נעורים ומסעות 199; אבולעפיה מפיץ קבלה 200; נביא ומשיח 202; 'התגלויות' והליכה לרומא 204; המאסר והשחרור 206; הרשב"א כמקובל מול ה'משיח' הקבלי 207; השפעתו של הרשב"א והצלחת מאבקו 208; אבולעפיה בעיני הדורות המאוחרים 209

213 **נסים בן אברהם מאוילה**

בן אברהם שהיה ל"בן דוד" 213; הרשב"א נזעק למלחמה בשקר 214; אין ממש בכוחו הנבואי 218; דמיון חולני? דיבוק? שימוש בשמות? 219; ההכנות ליום הגאולה 220; המשבר 221; אבנר מבורגוס – קרבנה של התנועה 221; אבנר כאויב עם ישראל 223

225 **שמריה היווני**

תולדותיו של ר' שמריה 225; יצירה ספרותית עניפה 226; הערכה עצמית מופלגת 226; משיח שקר? 228

231 **הדרשה שלא הובנה**

פרעות בספרד ומשבר רוחני 231; רבי חסדאי קרשקש – מנהיג הדור 232; התגלותו של משיח מדומה 234; תעמולה רצופת דמיונות וזיופים 235; אמונת המשיח בספר 'אור ה'" 236; צבא 'משיחי' פרסי 237

שנת התשובה 239; שה, אבל לא תמים 240; מלחמתו במסורת ספרד
241; מבשר, נביא או משיח? 243; התנפצות האשליה ותוצאותיה
245

ראובני האיש 246; הופעה ראשונה באיטליה 248; התפתחות תנועה
משיחית 250; מכתבי האפיפיור 250; התלהבות האנוסים 252; גואל
ישראל, אבל לא משיח 253; פגישות עם המלך חואן 256; העתודה
הצבאית בדמיונו של הראובני 258; מזכיר המלך מתייהד 258; מפלה
מדינית 260; בריחה מפורטוגאל והסתבכות בויניציאה 261; גורלם של
אנוסי פורטוגאל 262; מלכו נמשך אחר הראובני 263; ברית מילה
נועזת 264; תורה מפי ר"י טאיטאצק 265; תכונה משיחית בארץ
ישראל 266; הדפסת 'ספר המפואר' 269; בין סובלי חלאים ברומא
269; חזון האסונות מתגשם 271; ר"י מאנטינו רודף את ר"ש מלכו
272; ר"ש מלכו והראובני משתפים פעולה 274; מות קדושים 276

חורבן שהתחיל בט' באב ה'שפ"ו 280; צעיר מופלא ומוזר 281; נפש
מבולבלת לנוכח גזירות ת"ח 283; חג הצלתו בט"ז כסליו ותוכנית
להמיתו 284; הופעתו הראשונה בסאלוניקי וקושטא 285; מצרים -
תחנה בדרך לארץ ישראל 286; שבתי צבי שוהה בארץ הצבי 287; נתן
העזתי 289; נתן 'מתנבא' על שבתי צבי 289; הזרזיר הולך אצל העורב
291; חכמי ירושלים נלחמים בש"צ 294; מבזיון בירושלים לנצחון
בחאלב 295; פעילות נמרצת בעזה 296; איזמיר: ש"צ מתגלה כמשיח
302; מלחמה בין מאמיני ש"צ ומתנגדיו 304; שבתי צבי משתלט על
איזמיר 306; הציפיות בקושטא והמפנה הפתאומי 309; מאסר מלכותי
310; 'מגדל עוז' והתפשטות השבתאות 312; התעוררות תשובה
מופלגת 313; עמדת הרבנים באירופה 315; ראיותיו של ר"י
ששפורטש נגד ש"צ 317; 'חג המאורות' ו'שבת הגדול' 320; בני בעל
'טורי זהב' אצל ש"צ 321; ר' נחמיה המקובל מתווכח עם ש"צ 324; ר'
נחמיה מתאסלם וש"צ אחריו 325; הלם בציבור והתגוננות השבתאים
326; נתן העזתי מעודד את השבתאים 328; איסלאמי... ועדיין משיח
330; מבצר דולציניו – תחנה סופית 332; באבוד רשעים רינה 333

334

ספיה השבתאות

התפכחותם של ישרי הדרך 334; שבתאות גלויה 336; שבתאות
סמיה 338; יוסף בן צור ומרדכי מוכיח 340

344

ר' יהודה חסיד וחיים מלאך

ר' יהודה חסיד מליטא 344; הויכוח עם חיים מלאך 345; ר' יהודה
חסיד והשבתאות 347; התנגדותו של ה'חכם צבי' 348; העליה לארץ
ישראל 350; התגברות השבתאות והנצרות 353; הג"ר דוד אופנהיים
עומד בפרץ 354; אחרית חיים מלאך 357

361

נחמיה חייא חיון וליבלי פרוסטיץ

אדם רע מנעוריו 361; הצטרפות אל השבתאים 362; מלכות בליוורנו
364; התבססות בפראג 367; מותו של ילד 369; ליבלי פרוסטיץ 370;
פעולות ראותניות ומזרות 372; קשר רשעים 375; זירת המאבק
באמשטרדם 376; פילוג בין אשכנזים וספרדים 378; נדודים עד יום
המות 382; משה מאיר מזאלקווא 384

388

יעקב פראנק

צמיחתו של פרא 388; ה'פרענק' מתסיס את שבתאי פולין 389;
חשיפת התועבות הפראנקיסטיות 392; חרם ברודי 394; שריפת
התלמוד ביזמת הפראנקיסטים 396; פעילות להצלת התלמוד 399;
המיפנה הפתאומי 401; רדיפת הפראנקיסטים 403; עלילת דם 405;
התנצרות המונית 406; פעילותו הנפשעת של פראנק 408; יזמה
להמרת דת נוספת 409; בין השבתאים במוראביה ובוהמיה 410;
'בארון פון אופנבאך' 413; ממשיכי השושלת הפראנקיסטית 418;
שרידי הפראנקיסטים 421

424

שבתאות חשאית פעילה: כת ה'דונמה'

ההתאסלמות 424; יעקוביים, קאראקאשים וקאפאנג'ים 427; הכפילות
הדתית והחשאיות 430; מנהגיהם 437; נישואין פנים משפחתיים
443; לימוד קבלה ושבתאות 446; משיחיסטים 450; אלוקיסטים 453;
פורצי גדרי עולם 455; 'בית משיח' וקברו הנעלם 459; הגירוש
מסאלוניקי 464; השתלבות בחיי התורכים 467; ההתפוררות 471;
צאצי הדונמה 474; אבני נגף בחזרה ליהדות 475

480 נאפוליאון בונאפארטה

הצלת יהודי איטליה 480; מסע לארץ ישראל 486; השתלטותו על צרפת 489; 'אסיפת המעמדות של היהדות הצרפתית' 491; חברי ה'חתם סופר' מול הלחץ הנאפוליאוני 494; כינוס 'סנהדרין' 498; 'הסנהדרין הגדולה' בפעולתה 501; הקונסיסטוריות 507; נאפוליאון במזרח אירופה 509; משיח או שטן? 511; חמורו של משיח 515

518 הקרימאי, האדומים ור' פסח דער אוצר

'צדיק' בא לעיר 518; כיצד יבוא המשיח? 520; מרגל ומלשין 522; היהודים האדומים 523; ר' פסח דער אוצר 525

528 צבי הירש מדומבוואר

'תלמידו של יפפיה שר התורה' 528; ר' צבי הירש חפץ להתגלות 529; לא לפירסום! 532; גאון וחרוף שאינו עומד למבחן 534; ניצול האמונה במשיח למעשה שפל 536

538 שוכרי כוחיאל

משיחיות שקר בתימן 538; 'מאָרי' שוכרי אל כוחיאל 541; מתנגדי משיח השקר 543; רצח בהר אלטיאל 545; 'מאָרי' שוכרי קם לתחיה 546; מבצעי גאולה 550; הוכחות מדומות להיותו משיח 552; אגרת תימן השנית 554; התפעלות משיחית באירופה המזרחית 558; מאבקם של רבני ארץ ישראל 562; מאת אלמשיח! 563

564 יוסף עבד-אללה

המשך התסיסה המשיחית 564; תימני אדמוני 567; פעילות מתנגדיו 569; גזילת התכשיטים באחלאל 570; גלות ומאסר 572; משיח שקר פאלאשי 573

575 תיאודור הרצל

לורנס אוליפאנט 575; בן מתבוללים 577; לידתה של הציונות 585; משיחיות הרצל בעיני עצמו 586; משיחיותו בעיני נוצרים 592; משיחיותו בעיני ההמונים היהודיים 598; בעיני הציונים הדתיים 610; תגובת החרדים 622; קרקפתא דלא מנח תפילין 635

641 אחרית דבר

645 נספח א - תקופת חייו של יש"ו לפי חז"ל

הנוצרים זייפו את מועד לידת יש"ו 645; יש"ו התלוי – תלמיד ר' יהושע בן פרחיה 647; מתי בתקופת בן פרחיה חי יש"ו? 650; בן סטדא הוא ישו הנוצרי 654; שני יש"ו הנוצרי היו בימי חז"ל 659; יש"ו של הנצרות אינו נזכר בחז"ל 660; סיכום 664

666 נספח ב - מוצאו של בר כוזיבא

בר כוזיבא ממלכי בית הורדוס 666; בר כוזיבא מצאצאי דוד המלך 667; בני תערובות 669

670 נספח ג - מותו של בר כוזיבא

מיתה בידי חכמים או בידי שמים? 670; מי הוציא לפועל את פסק דין מות של בית הדין 671; שני הרוגים במלכות בר כוזיבא 673; הורגי בר כוזיבא לדעת הרמב"ם 674

677 נספח ד - עמדתו של רבי עקיבא

683 נספח ה - בית הכנסת 'חורבת ר"י חסיד'

689 נספח ו - לשאלת השתתפות הבעש"ט בויכוח לבוב

פיקפוק בהשתתפות הבעש"ט – הוכחה למשכילות? 689; חסידים ומפקפקים 690; משכילים ומאמינים 692; כיצד נתחבר המקור היחיד: 'מעשי נורא בפאדליע' 692; שלושה משתתפים או ארבעה – הסתירה הפנימית 695; היעדר איזכור הבעש"ט במקורות הישירים 696; סתירות ובילבולים בסדר האירועים 697; החלפת פרטי ויכוח לבוב בויכוח קאמיניץ 698; מכתב מזויף של הבעש"ט ומשתתפי הויכוח 700

700 נספח ז - השקפות דתיות בימינו על משיחיות הרצל

השתתפות בבחירות לכנסת – הצהרת תמיכה בהרצל? 700; הגבלת המושג 'משיח שקר' – לצורך הצלת תדמית הרצל 702; התחמקות מעובדות מתוך אהבה להרצל 703

מכתב

מאת מורי ורבי מרן המשגיח רבי שלמה וולבה זללה"ה

בס"ד, ז' שבט תשמ"ט

לכבוד ידידי הדגול, הרב ר' בנימין המבורגר שליט"א, רב שלום
וברכה!

הנני מברך אותך מעומק הלב על ספרך הגדול "משיחי
השקר". הספר השאיר בי רושם עז. מתוכו נוכחתי שוב, עד היכן
מוגעת כמיהת עמנו למשיח צדקנו בכל התקופות, עד שכל מי
שהתימר ליטול העטרה, מציא תמיד רבים מאד שדבקו בו. וכל כך
חזקה היא הכמיהה הפועמת בלב היהודי, עד שמצאה בכל
התקופות יחידים שרצו לבא לקראתה ולהביא את הגאולה. מדי
פעם הי' זה בעל לב מהור כר' שלמה מולכו ע"ה, ורובם בעלי
חלומות חולניים או שקרניים.

הספר מכיל חומר עצום ומבוסס, עבודה של שנים השקעת בו.
המוסר-השכל שלו הוא: עם כל הכמיהה למשיח צדקנו שיבא
במהרה בימינו אמן – עלינו לחכות בסבלנות ולהחיות בקרבנו
את האמונה שעתיד הקב"ה להוריד מוגזי מרומיו נשמה גדולה
עד מאד, וזה יהי' המשיח האמיתי שעליו נאמר: "הנה ישכיל עבדי
ירום ונשא וגבה מאד – ירום מאברהם ונשא מנשה וגבה
ממלאכי השרת" (תנחומא תולדות יד).

חן חן לך, ידידי, שספרך עוזר לדורנו לפקח עינינו ולחכות
למשיח האמיתי בב"א!

שלמה וולבה

פתח דבר

למהדורה הראשונה

"זאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר" (רות ד, ז). ר' חנינא פתר קרא בישראל, בגו אפייא [במנהג] דישראל: לשעבר היו מקלסין על הגאולה, שנאמר (שמות טו, ב): "זה א-לי ואנוהו", ועכשיו על התמורה, שנאמר: (תהלים קו, כ) "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב".

רות רבה ז, יא

תפילות עם ישראל ברובן סובבות והולכות ענין אחד: הגאולה האמיתית והשלמה. הכמיהה לישועה אינה מרפה מאתנו. שה פזורה ישראל מצפה תמיד לשני ימות המשיח. בני עם קדוש שיש בו מתח משיחי כה חזק, כאשר מופיעים לנגד עיניהם אנשים מסויימים, עלולים הם להתפתות לאמונה שהנה נסתיימה תוחלתם הממושכת והמשיח סוף סוף בא – אך לא היה זה אלא חזיון תעתועים ומקסם שוא. לא היה זה הגואל. היה זה רמאי שנתכוין להטעות, או אפילו איש ישר-דרך שטעו בו הבריות.

לא צורה אחת יש למשיחי השוא והשקר, פנים רבות להם. אף לא בדרגה אחת הם עומדים, יש מהם רשעים גמורים ויש מהם טועים גמורים. ויש שלא היו מאלה ולא מאלה, רק שכרוכים היו אחריהם שוטים שהאמינו שמשיח הם. הצד השווה שבהם שבפועל לא היה אף אחד מהם המשיח המצופה.

כמה קלקולים וכמה יגונות המיטו אותם משיחי שוא ושקר על עמם הדווי. כמה גזירות רעות וכמה השתמדויות נשתלשלו ובאו על יהודים בעטיים של 'גואלים' מדומים. חסד עשה הקב"ה עם ישראל שהעמיד להם רועים נאמנים, שעמלו להפרישם מן התעתוע והטעות ולהזהירם מן המלכודת, הם רבותינו הגדולים שהיו לוחמים כאריות באותם משיחים מתעים.

ספר זה מבקש לסקור את דמויותיהם ומעלליהם של משיחי השקר, ועוד יותר מכך שואף הוא לדלות את תגובות חכמי ישראל על הופעתם. גואלי השוא למיניהם אינם חשובים כשלעצמם, והעיסוק בדברי ימיהם מביא תועלת בשל הלקח שאנו למדים ממישגה האמונה בהם. שורש המישגה נעוץ בחסרון כושר הבחנה. הפתאים והתמימים למיניהם, הלכו שבי אחר אנשים מצוינים ברושמם החיצוני, אישים כאריזמאטיים שעוררו את ההרגשה שיש בהם את הסגולות של משיח צדק, והם עונים על התנאים הנדרשים ממנו. ההבחנה בין תכלת לקלא אילן, יכולת ההסתכלות האנאליטית או כח החילוק בין שני

דינים' – סגולות חיוניות אלו הן מנת חלקם של גדולי ישראל בכל דור, וסגולות אלו פקחו את עיניהם במקום שעיני אחרים עורפלו. אבחנות יקרות מפז אלה, שעשו רבותינו לנוכח האתגר המשיחי המתעה והמפתה, הן הנכס שספר זה שואף לרכוש.

אין לפנינו ספר סיפורים ומעשיות גם אם נעשה מאמץ כלשהו לעשותו קריא; אין הוא מחקר היסטורי לשמו, אף אם נלקט בו מידע ממקורות רבים ונדירים ונתחדשו בו כמה היבטים היסטוריים שלא עמדו עליהם החוקרים; ודאי שאינו חיבור עיוני במחשבת ישראל, אם כי השקפתם של גדולי ישראל עומדת במרכז ההתענינות שלו. מהו? מסע לימודים אל העבר. וכדרכו של מסע על פני ימים וארצות, קהילות ובתי מדרשות, צפויות לנוסע בו חוויות נעימות יותר ונעימות פחות; שלל של חזיונות וקולות, גערות ולטיפות. ספר זה, ספק אם היה בא לעולם, אלמלא עזרתו של ידידי רב-הפעלים, הרב משה קארפ שליט"א. הוא היה הראשון שעודד את כתיבתו, ותמך באופן פעיל בשלבי הכנתו.

אסיר תודה אני לרבנים הגאונים, ראשי ישיבות ויושבי על מדין, שסייעו לי בעצה וביקרו את תוכנו של הספר, בראשם מורי ורבי, הגאון הצדיק, מוה"ר ר שלמה וולבה שליט"א, שקרא את הספר כולו וחזק את ידי הכהה לפרסמו בצביונו הנוכחי.

מו"ר שליט"א יעץ לי, להבהיר לקוראים הבהרה כללית ביחס לרובם של עושי ה'מופתים' וה'נסים' בין משיחי השקר, ואביא אותה בלשון מו"ר במכתבו אלי: "אני עצמי אינני יכול להאמין שהמשיחים השקריים, שהיו רבים מהם נוכלים, עשו מופתים. בודאי כל המאמינים בהם ראו בדמיונם נסים, אבל משיחי השקר היו כה קטנים שאפילו על הסטרא אחרא לא היתה להם השפעה, אבל לגדולים בזמנם מסתמא לא היתה ברירה כי אם לומר שהמופתים באו מהסט"א, כי להכחיש לגמרי שהיו נסים לא הי' מועיל, כי המאמינים באלו השקרנים היו מתעקשים לומר שראו המופתים, לכן, לדידם היו אומרים שהמופתים היו מהסט"א, ועל זה כמובן לא הי' למאמינים במשיחים מה לענות".

בהרבה דרכים עקלקלות הלכו יהודים עד כה, ומן הלב מזדעקת תפילה אל שוכן מרומים, שיזכנו ללכת בדרך הישרה לקראת משיח צדקנו: "והביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ, ותוליכנו קוממיות לארצנו, כי א-ל פועל ישועות אתה".

בעוה"ת, בני ברק ז' אדר ב' תשמ"ט

בנימין שלמה המבורגר

פתיחה

למהדורה השנייה

הויכוח המרכזי ביותר בתוככי הציבוריות החרדית ביוכל השנים האחרון, נסוב סביב השאלה, אם מותר להכריז על אדם מסוים כמשיח, גואל ישראל, בטרם הוכח תהליך הגאולה המיוחס לו. ויכוח זה פילג את היהדות הנאמנה לשנים, ועורר תסיסה רעיונית, חברתית ופוליטית הרת תוצאות. כיצד נתגלגלתי לעיסוק בסוגיה ההשקפתית הסוערת הזו?

בשנת תש"מ נערכה הכנסיה הגדולה השישית של 'אגודת ישראל' העולמית. ראש מועצת גדולי התורה בעת ההיא, מרן הג"ר אלעזר מנחם מן שך זצוק"ל, כוּבד לשאת את משא הפתיחה ביום הראשון של הכנסיה הגדולה, וכן את משא הנעילה ביום האחרון לקיומה. במשאו המסיים דיבר הרב שך על הצורך בחיזוק באמונה בה' יתברך וסיפר כמה סיפורי גבורה מתקופת השואה. לפי מנהג ישראל, שמבואר בספר 'דברי קהלת', בסוף כל דרשה מסיימים בדברי ציפיה לביאת גואל צדק בב"א. גם הרב שך סיים את משאו בהבעת תקווה לבואו הקרוב של המשיח, ובה נעל את מעמד הכנסיה הגדולה. בתוך דברי סיום אלה השמיע משפט אחד חשוב:

כללו של דבר, עלינו להתחזק כולנו באמונה שלמה, ולצפות לביאת משיח צדקנו, מבלי לסור אחרי משיחי שקר. וכל מחשבה אשר אינה עולה בקנה אחד עם האני מאמין שלנו, הרי זה מתורתם של משיחי שקר, רחמנא ליצלן!

כארבעת אלפים איש ישבו באולם ב'בניני האומה' בירושלים באותו מעמד ושמעו את הדברים יוצאים מפי כהן גדול, בתוכם אנכי הקטן, אז אברך צעיר כמעט חתן יוצא מחופתו. משום מה עשה משפט זה רושם עצום עלי, הרגשתי שהרב שך מתכוון למערכה חשובה בתחום זה של אמונות ודעות. מני אז התחלתי לאסוף חומר היסטורי על הנושא של משיחי שקר, תוך מתן תשומת לב מיוחדת לדעותיהם של חכמי ישראל על תופעה כאובה זו, ואף פרסמתי כמה מאמרים בשבועון 'תמורה' שהיוו את הנדבך הראשון של הספר. כעבור שמונה שנים החלטתי לתומי להשלים את כתיבת הספר ולהביאו לדפוס. וראה זה פלא, בדיוק כאשר הספר הגיע לדפוס יסד הרב שך את תנועת 'דגל התורה', ובעת שהמאבק שלו נגד משיחיות השקר הגיע לשיאו, יצא לאור הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם'.

בערב שבת הגדול תשמ"ט, סמוך לכניסת השבת, באתי לבית מרן הגרא"מ שך. מפתח חדרו יצא אז חבר הכנסת לשעבר של 'אגודת ישראל' הרב יוסף אברהם (מונידה) שפירא ז"ל.

1 רש"ז גייגר, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 209.

2 מכתבים ומאמרים מהגרא"מ שך, ח"א, בני ברק תשמ"ח, סי' י"ד.

התייצבתי לפני הרב שך ומסרתי לו את ספרי החדש שיצא באותו שבוע: 'משיחי השקר ומתנגדיהם'. הוא הניחו על הגמרא הפתוחה שלפניו ועילעל בו, התבונן בעמוד השער ובתוכן הענינים. אחר כך שאלני, אם הספר נצמד לעובדות ההיסטוריות. עניתי בחיוב, והוספתי שהוא מצטט גם את תגובות חכמי ישראל וסוקר את מלחמותיהם במשיחי השקר. הרב שך שאלני למחירו של הספר. אמרתי לו שכבר כתבתי הקדשה עבורו בתוך הספר, ואל לו לשלם; אדרבה, לכבוד הוא לי אם יואיל לקבל את הספר ללא תמורה. חיך הרב שך ואמר: "אם אינך לוקח תשלום, איני חייב ליקח את הספר". הנוכחים רמזו לי שעלי להסכים לתשלום, ולכן נקבתי במחיר כלשהו. אמר הרב שך בבדיחותא: "אני מספיק גביר בשביל לשלם מחיר כזה", ופנה אל הרב שמואל עפשטיין שעמד לימינו: "תעידו שאני מספיק גביר עבור סכום כזה". קם הרב שך ממקומו, וכדרכו להמנע מקבלת עזרה מאחרים, הלך בחולשתו אל הארון באיטיות רבה, הליכה שנמשכה כמה דקות, פתח בעצמו דלת אחת מדלתות הארון, הוציא הימנו 20 שקל, חזר אל מקומו באותו קצב, ובדרך מסר לי את הכסף. אמר לי: "ישר כח!", ובירכני בהצלחה.

אחד מתלמידי הרב שך אמר לי באותם ימים: "בחנוכת 'ישיבת חכמי לובלין', פתח אחד הרבנים את נאומו ואמר: 'איני מקנא ברבי מאיר שפירא על שזכה לבנות ישיבה כה מפוארת, כי הוא כבר קיבל את שכרו בעולם הזה, בכבוד שנחל פה בחנוכת הבית, אלא במה מקנא אני בו? באותה מצוה שעשה, שגררה את המצוה הזו, כמו שנאמר: 'מצוה גוררת מצוה'.⁴ אף אתה, איני מקנא בך על ספרך 'משיחי השקר ומתנגדיהם', אלא על המצוה ההיא שגררה את המצוה הזו". אין ספק שלא זכותי עמדה לי לכתוב ספר זה, אלא זכות אבותי ואבות מצוקי ארץ, ואם יש מעשה כלשהו שעשיתי שהכשירני למלאכה זו, הריהי המשימה הקשה, רצופת המכשולים והתלאות, לה הקדשתי את חיי: להיאחז במסורת אבותינו ורבותינו שבאשכנז, לעמול על בירור מקחה ולהחזירה לחיים.

נאמנות חסרת פשרות לדרך המסורה לנו מאבותינו ורבותינו היתה משנת יסוד בהדרכתו של מרן הגרא"מ שך זצוק"ל לתלמידיו הרבים.⁵ רגיל היה להתבטא: "התורה לא ניתנה לא היום

³ אבות פ"ד מ"ב.

⁴ סיפור המעשה כפי הגירסה שנשמעה מפי מרן הגרא"מ שך הובא על ידי חתנו הג"ר מאיר צבי ברגמן שליט"א. בספר מראש אמנה – פרקי מחשבה השקפה ומוסר על סדר פרשיות התורה, ממרן הגאון רבן של ישראל רבינו אלעזר מנחם מן שך, בני ברק תש"ס, עמ' קס"א: "שמעתי מכבוד מורי חמי הגאון ורא"מ שך שליט"א ששמע זאת מאת מרן הגרי"ז מבריסק זצוקללה"ה שבהנחת אבן הפינה ל'ישיבת חכמי לובלין' בלובלין כובד גביר אחד גדול שנדב סכום גדול להקצאת בנין הישיבה. לאחר הנחת אבן הפינה על ידו, קרא לו האדמו"ר מבויאן זצוק"ל ואמר לו: הנה מצוה זו שנודמנה לך כעת שנדבת סכום גדול עבור הישיבה שמקימים עתה ונתכבדת בהנחת אבן הפינה ודאי שמצוה גדולה היא. אמנם זכית על ידי כך לכבוד גדול, שנתכבדת במעמד אלפים וראשי אלפי ישראל להיות יורה אבן הפינה. אמנם הרי אמרו חז"ל: 'שכר מצוה מצווה', אם כן בוודאי בטוחני שעשית לפני כן מצוה גדולה בהצנע שזכותה גדולה עד למאוד ועל ידה זכית למצווה זו. ואני מקנא אני בך במצווה ההיא שקיימת אותה בהצנע, ובודאי מי יוכל להעריך ערך מצווה הנ"ל. עד כאן המעשה".

⁵ ביום ה'אירעייט' השני לפטירת מרן הגרא"מ שך זצ"ל נשא חתנו הגרמ"צ ברגמן שליט"א דברים על קברו, ואלה עיקרם, כפי שהובאו ביתד נאמן, י"ז חשון תשס"ד, עמ' 1: "הברכה המקובלת בישראל: 'בך יברך ישראל ישימך אלקים כאפרים וכמנשה', ולכאורה הרי היה ראוי יותר להתברך באבות הקדושים? אלא הכוונה בזה שאפרים ומנשה למרות שהיו דור שני, זכו להמנות בין השבטים. כל דור יש ירידה לעומת הדור שלפניו, ולכן בהם מתברך ישראל, שהבנים יהיו כמו הדור של האבות. זוהי שאיפת עם ישראל לדורותיו וזה היה עיקר תוקף הנהגתו של מרן, לשמר את הדורות

ולא אתמול; התורה ניתנה לפני שלשת אלפים שנה; אנחנו לא צריכים להיות יותר חכמים מההורים שלנו ומהסבים שלנו.⁶ במערכותיו הפומביות הביע עמדה חריפה נגד כל סטיה מן הדרך המקובלת מדורות הקדמונים: "מצווים אנו בתורה 'שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך',⁷ דהיינו לא לשנות כלום מן המסורה שנמסר לנו מדור דור, וזהו יסוד היסודות לקיום התורה הקדושה, ואנחנו מושבעים ועומדים לא לסטות מזה".⁸

כלל גדול שגור היה בפיו: "כך נהגו אבותינו ואבות אבותינו משנות דור ודור, 'שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך' – השמעת או ראית אצל אבותינו הנהגה אחרת?!" נר לרגליו ניצבה השקפה זו, הן בהנהגת הכלל והן בהנהגת הפרט.¹⁰ בכל הנוגע לענייני הציבור הצהיר תדיר כי הוא מורה ומכריע בבעיות השעה על פי מסורת רבותיו,¹¹ והדגיש כי היא עלתה על כולנה: "את כלל ישראל לא מנהיגים עם סברות... את כלל ישראל מנהיגים עם מסורה... וזה שקול כנגד כל הסברות בעולם".¹² לפיכך הורה לאישי ציבור שביקשו למצוא דרכים חדשות מהודרות יותר בעיניהם, כי "על אף הרצון להדר, אנו מחוייבים למסורת שהיתה קיימת בכל הדורות".¹⁵ בדרך זו של הנהגתו הציבורית היו גם הוראותיו לכל יחיד ויחיד באגרותיו המאלפות: "כל אחד ואחד צריך להתנהג לפי המסורת שלו מההורים, ואל ישנה ממנהג ההורים".¹⁴ וכמו כן בנוסח התפילה, "כל אחד צריך להתנהג כמנהג אבותינו בנוסחאות התפלה".¹⁵ מסורת הקדמונים לדבריו צריכה חיווק: "הלא הכלל בידינו שכל המשנה ידו על התחוננה... ומנהג

ללא שינוי, ללכת בעקבי גדולי הדורות שלפנינו. זו היתה גם גדלותו, שהיה שריר מגדולי הדורות, וזה מה שמוטל על כולם להמשיך בדרך המסורה תחת הנהגתם של מרגן גדולי ישראל שליט"א".

6 עדות הגר"מ מאיר קסלר שליט"א, אב"ד מודיעין עילית, בשיחה שפורסמה ביד נאמן, מוסף שבת קדש, ערב חג הפסח תשס"ח, עמ' 49.

7 דברים לב, ז.

8 מכתבו מיום כ"ה טבת תשמ"ח, פורסם ביד נאמן, באותו תאריך, עמ' 1.

9 מכתבים ומאמרים מהגרא"מ שך, ח"א, סי' ו.

10 ראה בארוכה מאמרו של ר"ר ברלזון, 'היסוד: אל תיטוש!', יתד נאמן, ט"ז מרחשון תשס"ג, מוסף זכרון, עמ' 80–78. הגר"א פילץ ראש ישיבת תפוח, בתחילת מאמרו 'היסוד: רק הישן הוא הטוב', יתד נאמן, ט"ז חשוון תשס"ה, יום השנה השלישי, עמ' 12, הצביע על בסיס עיקרי זה בהנהגת מרגן הגרא"מ שך זצ"ל: "יסוד גדול השריש לנו רבנו הגדול נוחו עדן, בכל דרכיו אשר הורנו, קו ברור שעבר בכל ההנהגה הגדולה, שרק זה הישן, המקובל בידינו מדור לדור הוא הנרצה והטוב... זהו היסוד שחזר ונשנה בדברי רבינו הגדול מרגן ראש הישיבה זצוק"ל בכל הזדמנות: רק הישן הוא הטוב. אם מתקיים התנאי של 'אלוקי אבי' – ההישענות וההתבססות על מורשת האבות – יכול להתקיים גם 'זה קלי ואנהו'".

11 ל' יונגרמן, נתן לכך ביטוי ממצה בפתיח מאמרו הנרחב: 'כתבוני לדורות – סקירת חלקים בולטים ממשנתו של מרגן ראש הישיבה הגרא"מ שך זצוק"ל', יתד נאמן, מוסף שבת קודש, עש"ק פרשת וירא תשס"ד, עמ' 12, תחת הכותרת: 'מסורת סיג לתורה': 'המאפיין המרכזי של דרך ההנהגה בה ניתב מרגן זצוק"ל את ספינת הדור, היא הכפיפות המוחלטת אל מסורת הדורות, אותה מסורת שהועתקה אלינו על יד אדירי דעה ומצוקי ארץ, אשר על ידיהם זכה מרגן זצוק"ל ליצוק מים ובעפר רגליהם התאבק'.

12 רמ"מ שולזינגר, פניני רבנו האבי עזרי, בני ברק תשס"ב, עמ' קלה.

13 עדות הגר"מ קסלר, שם.

14 מכתבים ומאמרים מהגרא"מ שך, ח"א, בני ברק תשמ"ח, סי' רי"ג.

15 שם, ח"ד, בני ברק תש"נ, סי' של"ג.

ישראל תורה, וחדש אסור מן התורה, ובפרט בתפלה ששגורה היתה בפייהם...¹⁶ "כי כל קיומנו, כיום עם ישראל במשך כל שנות הגלות המר הזה, הוא מצד שאבותינו ידעו למסור לבניהם אחריהם את כל מה שקבלו מאבותיהם, וכך היה המשך כל הדורות, וזאת צריכין לשמור כבבת עין, להדריך את הבנים שילכו בדרך האבות".¹⁷

סיפר על רבי יצחק בלאזר-פטרבורגר שנוהג היה לילך ל'תשליך' מידי ראש השנה, ובעת שמילא את מקומו של רבי שמחה זיסל בראשות תלמוד התורה בקלם, גילה כי בקלם נמנעו מהליכה ל'תשליך' מחשש דברים בטלים בדרך. חכר ר' איצלה בדעתו כיצד לנהוג, ולבסוף הכריע שעליו לילך ל'תשליך'. כששאלוהו תלמידיו מפני מה אינו מאמץ את ההנהגה המקומית? השיב: "כשאבוא לעולם האמת וישאלוני על הנהגתי, אם אומר שביטלתי מנהג 'תשליך' מחשש דברים בטלים, ספק אם יקבלו את התנצלותי, אולם אם הלכתי ל'תשליך' וישאלוני מפני מה עשיתי כן למרות החשש הזה – אזי אשיב להם תשובה ניצחת: כך נהגו אבי, ואבי אבי, ושאר אבות אבותי – ואצא זכאי".¹⁸

בדרך כלל הביע הרב שך את מורת רוחו מביטול מנהגים מקובלים מקדמת דנא. לא אחת הביע את צערו על דילוג חלק נכבד מפיוטי המחזור בימים הנוראים, דבר שלא היה מקובל במורשת הדורות, בשואלו: "במה חשובים פיוטים אלה הנאמרים מאלה שהוחלט לא לאומרם?". למקורביו סיפר כי בוויילנא ובליטא כולה – מלבד הקלויז של הגר"א – לא הונהגו מנהגי הגר"א, כי יהודי ליטא וחכמיה שמרו על מנהגי אבותיהם שמלפני ימי הגר"א, ולדוגמא היו מניחים תפילין בחול המועד בברכה על תפילין של יד.¹⁹

באחד מימי הפורים הגיע אברך לביתו ובידו משלוח מנות. שאלו הרב שך: "היכן אתה מתפלל בשבת?". השיב האברך מה שהשיב. תמה הרב שך: "הרי אתה ממשפחה בעלת רקע אחר, ועד כמה שידוע לי היית מתפלל ב... מדוע חדלת להתפלל שם?". האברך הודה על האמת, שאכן התפלל שם במשך שנים רבות, אולם כעת נוכח מתח סביב נושא מסוים, אינו יכול להתפלל במקום ההוא. שאלו ראש הישיבה: "וכי מה זה קשור? מדוע להפסיק להתפלל שם? צריך להתרגל ולשמוע דברים לא נעימים! צריך להתרגל לא להגיב! לא עוזבים בשביל סיבות כאלו מורשת אבות... תמשיך גם אתה להתפלל שם!".²⁰

תלמיד מבני אשכנז, שמנהג אבותיו להמתין שלוש שעות בין אכילת בשר וחלב, תהה אם להחמיר ולהמתין שש שעות כמנהג חבריו בישיבה, ושאל לדעתו של הרב שך. הורה לו מרן:

¹⁶ מכתב הגר"א מ שך בספרו של ר"ח קרויס, מכלכל חיים בחסד, ירושלים תשמ"ב, עמ' מ.

¹⁷ מכתבו משנת תשמ"ג, מובא אצל ר"נ נוימן, מסורת החינוך במשנתו של רבינו הגדול מרן ראש הישיבה רבי אלעזר מנחם מן שך זצוק"ל, בני ברק תשס"ה, עמ' קל.

¹⁸ מפי הרב יוסף וינגרטן שליט"א, כפי שממע את הדברים בשיחה אישית עם הגר"א מ שך. והשווה: ר"ד כ"ץ, תנועת המוסר, ח"ב, עמ' 214-213, 273-272.

¹⁹ מפי הרה"ג ר' רפאל וולף שליט"א.

²⁰ ר"מ לוי ור"ש לרנר ור"מ נתנלי, 'אביהם של ישראל', מוסף זכרון, יתד נאמן, ט"ו בכסלו תשס"ב, עמ' 36. השווה: הגר"מ הייזלר, 'זכרו עצמותי', יתד נאמן, מוסף יתד השבוע, י"ט חשוון תשס"ד, עמ' 22; מסורת החינוך במשנתו, עמ' קלא.

"אביך ירא שמים הוא למדי, ואין לך להחמיר יתר על המקובל לך מאביך; אין לך לשנות ממנהג אבותיך כלל וכלל!"²¹

אחר גמר תפילת מוסף של ראש השנה בישיבת פוניבז' פנה פעם לתלמידו רבי מאיר הייזלר, והורה לו ללכת למנין כמנהג אבותיו לשמוע שם את התקיעות, מפני שבישיבה השמיעו את צלילי התקיעות כמנהג ליטא, ולא כמקובל במסורת אביו: "לא יצאת ידי חובתך, ועליך לחפש תקיעות אחרות". הגיב התלמיד בתמיהה רבתי: "אם זה טוב לראש הישיבה, זה לא טוב בשבילי?". אמר לו הרב שך: "לא! אבא שלי שמע כאלו תקיעות, אצלכם בבית זה אחרת". הצטדק התלמיד ואמר כי אם ילך לאותו מנין בו תוקעים כמנהג אבותיו, יסיים את התפילה בשעה מאוחרת מאוד ויפסיד את סעודת החג. ענהו הרב שך: "על מנת כן?". שאל: "מאי כולי האי?". ענהו: "אל תטוש תורת אמך! אתה לא יותר חכם מהאבא שלך! מוטב להפסיד את סעודת החג, אך תקיעות תשמע כמו שאביך וסבך שמעו".²²

כיוצא בזה הורה לתלמידו ויד ימינו רבי יחזקאל אסחייק, שראוי לו להתפלל בבית כנסת כמנהג אבותיו בו יוכל לשמוע את התקיעות המקובלות במסורת שלו, אף שמשום כך נאלץ לוותר על השתתפותו בתפילה בישיבת פוניבז', ובכלל השריש בו ובחבריו תמיד את חשיבות הדביקות במנהגי אבות בכל דבר וענין.²³

תמיד הקפיד מאוד שבנים ימשיכו את דרך אבותיהם וישמרו על המנהגים שקבלו בבית, עד לפרטים הקטנים ביותר. בישיבת פוניבז' היה מעין קיבוץ גלויות; ליטאים וחסידים, ספרדים ואשכנזים, מכל החוגים באו ונקבצו למקום התורה הגדול. "בכל הנוגע לדרך הלימוד וטהרת ההשקפה, השפיע רבינו לכולם באותה המידה. אבל במנהגים – הוא דרש מכל אחד, ללכת בדרכי אבותיו ולשמור בקנאות על מה שקיבלו ב'בית אבא'".²⁴

תלמידו רבי עמנואל טולידנו אמר פעם לראש הישיבה הרב שך, שבתור בן למשפחה מרוקאית עליו ליטול אתרוג ממרוקו, שהוא במסורת אבותיו ואבות אבותיו, "ושיבח מרן זי"ע מאוד את הדבר".²⁵

מייסד וראש ישיבה גדולה לבני עדות המזרח, העיד שמרן הרב שך הורה לו, כי "לא צריך להיות שונה מכל עולם הישיבות בדרך הלימוד, אבל במנהגים הוא לא הסכים שישנו כלום". כאשר העלה אותו ראש ישיבה חשש בפני הרב שך, אודות הנהגת מנהג ספרדי מסויים בישיבתו, "אולי זה שינוי בצורת עולם הישיבות?", השיב לו: "מנהגים לא משנים". הרב שך

²¹ מפי הרב מיכאל לוונשטיין הי"ו מלונדון.

²² מפי בעל המעשה הג"ר מאיר הייזלר, כפי שהובא במדור 'הנהגות ומעשה רב מרבינו הגדול רשכבה"ג מרן זצוק"ל/ יתד השבוע, כ"ט באלול תשס"ב, עמ' 10; רש"מ ולך, הגדה של פסח – קנין תורה, עם אמרות וסיפורים מהגראמ"מ שך, בני ברק תשס"ב, עמ' 257; 'מהליכות מלכי בקודש', יתד נאמן, ט"ו מרחשון תשס"ג, מוסף זכרון, עמ' 15; 'בן ישיבה בשמירת מנהגים', בתוך: 'אבי הישיבות בדורנו', יתד נאמן, מוסף שבת קודש, עש"ק פ' וירא תשס"ה, עמ' 14; 'פרקי זכרונותיו של הרב שלמה לורנץ שליט"א', יתד נאמן, מוסף שבת קדש, עש"ק פ' נח תשס"ו, עמ' 29.

²³ מפי הרה"ג ר' יחזקאל אסחייק שליט"א, בכ"ו באלול תשס"ה.

²⁴ מסורת החינוך במשנתו, עמ' קל.

²⁵ 'הנהגות ומעשה רב מרבינו הקדוש רשכבה"ג מרן ראש הישיבה זצוק"ל/ יתד נאמן, מוסף חול המועד סוכות תשס"ג, עמ' 14.

הורה לו לברר כיצד נהגו בדבר זה בישיבות הספרדיות הקדומות, וקבע שכך עליו להנהיג בישיבתו.²⁶

מסר זה החדיר בתלמידיו בכל הזדמנות. אברך שהיה מקורב לרב שך, סיפר כיצד למחרת ליל הסדר, בו התארח אצל הוריו, הלך להקביל את פני ראש הישיבה. תהה הרב שך: "האם שאלת 'מה נשתנה'?" השיב האברך: "הבת שלי שאלה אותי". הגיב הרב שך: "כל דור צריך לשאול את הדורות שלפניו: 'שאל אביך ויגדך וקניך ויאמרו לך' – בתך שאלה אותך, ואתה צריך היית לשאול את אביך!"²⁷

רגישותו הגבוהה לאמת המקובלת מהדורות שלפניו, היא שחידדה את חושיו והפעילה בנפשו את מנגנוני האזעקה מפני סטיות מן המסורת ודרך ישראל סבא. במכתב משנת תש"מ, הזהיר מפני השקפותיה של תנועת משיחיות השקר שפרצה אל הפרהסיה של היהדות החרדית באותם ימים: "כל דבריהם בזה הם דברים שלא נקלטו מדעת תורה, והם זרים לרוח ישראל סבא, ואינם אלא התלהבות מן החוץ אשר לא שמענו ולא ראינו אצל קדמונינו... ולשונם הכשילם לכתוב על אדם בזמננו 'הוא יוליכנו קוממיות לארצנו', וכן הלשון שכתבו... 'הבה נתלכד מסביב למשיח זה', לשונות כאלו עוקרים את ה'אני מאמין' בביאת המשיח... אשר באמת הדיפק מזה היא הדרך הישרה דרך התורה, ועל כל זה נאמר: 'שאל אביך ויגדך וקניך ויאמרו לך', וראוי לו לשנן לעצמו ולהתרחק מדעות כאלו אשר לא שערום אבותינו ורבותינו".²⁸

באגרת נוספת מתקופת המאבק במשיחיות השקר החדשה, כתב דברים דומים: "לדאבונינו הרב נטתה כת זו מדרך הישרה... ועקרו את ה'אני מאמין' המקודש לנו בתבנית בן תמותה... ואין להתחשב עמהן, כי רובם הם דברים חדשים... ואין לנו לחדש חדשות מה שלא שערום רבותינו ואבותינו".²⁹ ביקורת בנוסח זה נמתחה על ידו גם נגד 'מבצעי מצוות' של מפייצי משיחיות השקר, אשר "התחילו לבא בחידושים מחידושים שונים, ובמבצעים שונים שלא שערום אבותינו ורבותינו".³⁰ בעצמי שמעתי כמה פעמים את מרן הרב שך מדבר מנהמת לבו נגד משיחיות השקר:

אנחנו הולכים בדרך האבות, בדרך המסורה, וחלילה לשנות מדרך זו, ולהמציא דברים חדשים, ורעיונות משיחיים חדשים, שהם עקירת הדת.

²⁶ מפי בעל המעשה הגר"ב פנחס, 'בן ישיבה ישמור על מנהגיו', בתוך: 'אבי הישיבות בדורנו', יתד נאמן, מוסף שבת קודש, עש"ק פרשת וירא תשס"ה, עמ' 14.

²⁷ ר"צ יברוב, 'ארגונים משולחן גבוה', מוסף זכרון, יתד נאמן, ט"ו בכסלו תשס"ב, עמ' 75; רש"מ ולך, הגדה של פסח – קנין תורה, עם אמרות וסיפורים מהגרא"מ שך, בני ברק תשס"ב, עמ' 31; ר"א ברגמן, 'לולי תורתך – עובדות ממרן הגרא"מ שך, בני ברק תשס"ב, עמ' שצ-שצא.

²⁸ מכתבים ומאמרים מהגרא"מ שך, ח"א, ס"ח.

²⁹ שם, ח"ב, ס"ב. כג. מכתב משנת תשמ"ג.

³⁰ שם, ח"ג, עמ' ק, מכתב 'מחאה על עלבון תורתנו הקדושה'.

רבינו דרש משומעיו ללכת במסורת הדורות, כדי להישמר מהשפעת גורמים משיחיים כוזבים: "אחים יקרים! נשים לב להתבונן; נבא ונתחזק לעצמינו; ולחזק לאחים ללכת בדרך הישרה – זוהי דרך התורה המסורה לנו מדור דור, ושלא לדחוק הקץ, ולא לשים לב לאלו נביאי השקר אשר בודים מלבם דברים שלא היו ולא נבראו".³¹ "אנא אחים! חוסר נא על תורתנו שלא תשכח מפנינו ומפי זרעינו, ונחזור לנושנות ללמוד גפ"ת המסורה לנו מאבותינו ורבותינו, וחלילה להשתתף במבצעים כאלו".³²

באחד ממכתביו הפומביים בנושא, הציב את מסורת גדולי הדורות מול חידושים מבית מדרשה של תנועה משיחית כוזבת: "אנו אין לנו אלא הטור והבית יוסף, והשלהן ערוך והרמ"א, והש"ך והט"ז, וגדולי הפוסקים המקובלים מרבותינו מדור דור, וקם מנהיגם לחדש דבר שלא עלה על דעתם של גאוני וצדיקי הדור... ה' הטוב ישלח לנו בקרוב את משיח צדקנו, ולא להתנסות במשיחי שקר".³³

עקרונות יסוד אלה היו לי לקו מנחה בעבודתי הכללית להתעמק במסורת הדורות, ללמוד את תורת החיים של אבותינו ורבותינו חכמי דור ודור, ולהפנים את דרכם הסלולה. עקרונות אלה הם שנתנו לי את התמריץ לעסוק גם בסוגיות משיחיות השקר והצורך האקטואלי להתרחק מניצניה, תמריץ שהוליד את הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם'.

בפרוס חג הפסח שנת תשמ"ט הופיע לראשונה הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם'. ההתעניינות בו היתה מרובה מן המצופה. את הפירסומת הגדולה ביותר לספר עשו אלה שחששו מפניו, אותם חוגים בתוך תנועת חב"ד שטיפחו את האמונה שהאדמו"ר שלהם הוא המשיח, ועצם הדיון במשיחי השקר עורר בהם חוסר רגיעה ועצבנות יתירה. מספר עתונים מחוגים חרדיים ודתיים גויסו למאבק בספר הזה, וכמה מאמרי ביקורת זועמים פורסמו בהם. זאת בנוסף לפעילות מאחורי הקלעים, מכתבי מזאה, שיחות טלפון מכפישות, איומים, פגיעות פיזיות, ושאר מרכיבים של מערכה למיגור ספר 'מסוכן'.

אלה שקראו בספר את העובדות המוצקות על פעילותם של משיחי השקר במהלך הדורות; אלה שהתבוננו באזהרות גדולי ישראל האמיתיים מפני קביעה שרירותית של פוזזים ונמהרים מיהו המשיח; אלה שלמדו לדעת היאך צמחו שקרים והיאך המיטו אסונות חוזרים ונשנים על עם ישראל; אלה שחשו הזדהות עם מאבקם של גדולי ישראל בכל המתעים הללו – התקשו להבין על מה יצא הקצף.

נחזור לאחור, לרגע, למתיחות ששררה ברחוב החרדי של אותם ימים. התהלכו אז שמועות כי חסידי חב"ד דנו את הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' לשריפה, ובמרכזו של כפר חב"ד הושלכו עותקי הספר למדורה שהוצתה 'לכבודו' של הספר. עורכי בטאונם של אנשי הכפר, שהיו נרגזים ביותר על הופעת הספר, פירסמו מאמר בו קבעו כי אסור כלל לעסוק בנושא מאוס כל כך כמו משיחי שקר. ואגב, העירו, כי תוכן הספר לא נוגע כלל לפעילות שלהם, כי הם עוסקים בפירסומים משיחיים שאין להם ולא כלום עם משיחי שקר שכבר מתו ונסתלקו מן העולם. (אגב, כיום כבר פג תוקפה של התנצלות זו).

31 שם, ח"ה, סי' תקס"ח.

32 שם, ח"ג, עמ' ק.

33 שם, ח"ג, עמ' קא, מכתב 'להתרחק מהכת הידוע'.

עצם המלחמה במשיחיות שקר, טען הבטאון,³⁴ מעיד על מגמה משכילית של הלוחמים. קצר המצע מלהעתיק את כל הפנינים שבמאמר הביקורת החם שהוקדש בו לספר, ודיינו בציטוט הכותרות השמנות באותיות קידוש לבנה: "איש מגדולי ישראל האמיתיים לא ראה צורך מעולם להילחם בתופעת השבתאות, מאז נעלמה שנים אחדות לאחר הופעתה, לעומת זאת טיפלו כל המשכילים בנושאי ש"ץ ומשיחיות השקר". כך, חד וחלק!

כותב מאמר ה'ביקורת', מראשי האידיאולוגים של חוג, בעט בעובדות ההיסטוריות. אין הן מתיישבות לא עם האידיאולוגיה של מחנהו ולא עם ספרי ההיסטוריה המסולפים והדמיוניים של מנהיגי הקבוצה אליה הוא שייך. תנועת השבתאות לא נעלמה לאחר הופעתה, וגדולי ישראל נלחמו בתוצאותיה וקלקוליה במשך דורות רבים.

לזכותו של אותו אידיאולוג ייאמר, שמחמת השתקעותו בספרות הפנימית של מחנהו, אין הוא מתמצא בקורותיהם של גדולי ישראל שלא השתייכו לתנועתו, אישים שלא היה להם שום קשר וזיקה לתופעה ששמה חב"ד. הלא כאלה היו גדולי הלוחמים בשבתאות וספיחיה במשך כמאתיים שנה: הג"ר צבי הירש אב"ד אמסטרדם בעל 'חכם צבי', הג"ר דוד אופנהיים אב"ד פראג בעל 'נשאל דוד', הג"ר נפתלי כץ אב"ד פראנקפורט בעל 'סמיכת חכמים', הג"ר יוסף אירגאס מליורנו בעל 'שומר אמונים', הג"ר משה חאגיז מהאמבורג בעל 'אלה המצוות', הג"ר יעקב כ"ץ פופרס אב"ד פראנקפורט בעל 'שב יעקב', הג"ר יעקב ישראל אב"ד עמדין בעל 'שאלת יעב"ץ', הג"ר חיים ראפפורט אב"ד לבוב בעל 'מים חיים', הג"ר זרח איידליץ מפראג בעל 'אור לישרים', הג"ר יחזקאל לנדא אב"ד פראג בעל 'נודע ביהודה', הג"ר יששכר בער בלוך אב"ד מאטרסדורף בעל 'בינת יששכר', הג"ר אלעזר פלעקלש אב"ד פראג בעל 'תשובה מאהבה', הג"ר משה סופר אב"ד פרסבורג בעל 'חתם סופר', ועוד רבים וטובים.³⁵

היות וההתקפה על ספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' נכתבה על ידי משכתב היסטוריה אמיץ, לא התעוררה כל פליאה למקרא כותרת נוספת במאמרו, הזועקת באותיות גדולות: "גלוי מדהים! הספר שיצא לאור לאחרונה, במסווה חרדי – בשם 'משיחי השקר ומתנגדיהם' – לקוח, כמעט מלה במלה, מספר שחיבר בזמנו אחד מראשי תנועת ההשכלה. שם הספר: 'תולדות המקובלים השבתאים והחסידים'".

מה שבאמת מדהים פה, היא היכולת לפרסם שקרים במצח נחושה, במידי דעידי לגלויי!³⁶ גישתו של המבקר ההוא לא היתה היסטורית אלא היסטורית, והלך רוח לא-רציונאלי זה אופף גם את דברי חברו ה'למדן', שהוציא אז לאור ספר גדול, גדוש פילפולים, רמזים, עדויות והוכחות חותכות שמנהיגם הנערץ בעודו בחיים מצפה ומשתוקק שכל העולם יכיר במשיחיותו ויכריז עליה. ספר זה נושא את השם המרתק: "יחי המלך המשיח", הד לקריאה הנלהבת שהיו השבתאים מכריזים באוזני שבתני צבי ימ"ש בימי שיא האקסטאזה המשיחית שלהם: "יחי המלך המשיח!".

³⁴ שבועון 'כפר חב"ד', גליון 389.

³⁵ פרטים על פעילותם מצויים בספר שלפנינו.

³⁶ אם כל קוראי הבטאון שלו גם יחד, יבואו לבדוק את נכונות קביעה זו, יטלו את הספר המשכילי הנ"ל וישוו אותו עם ספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' – תוצאות בדיקתם תהיינה כאלה, שאלפיים שנות המשיח יחלפו בטרם ימצאו חפיפה כלשהי בין שני הספרים הללו.

בפירסום המשיחי הזה יש נסיונות מגוגמים להימלט מהאסוציאציה הבלתי נמנעת עם משיחי שקר קודמים. סברות מגוחכות מצויות בו למכביר, המנסות לטשטש את הדמיון בין התקדימים לבין הממשיכים, בין מחדשים לבין חקיינים, בין 'שבתאות' לבין 'מנחמאות'.³⁷ בכך לא הצטמצמה שרשרת ההתקפות על 'משיחי השקר ומתנגדיהם'. אחד היומונים גויס אז למערכה נגדו ופירסם סדרת דברי ביקורת קשים על הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם'. תחילה הופיעה בו כתבה בעלת הכותרת המבהילה: "להסיר מכשול", בחתימתו של מוג-לב שהסתתר מאחורי שם בדוי. אחריה פורסם מכתב עידוד של אלמוני נוסף: "לחזק דברי המעיר". כשביקש כותב השורות, מחבר הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם', את זכות התגובה מעל דפי אותו עתון, נענה בחיוב, אולם למרבה ההפתעה כאשר פורסמה תגובתו ב"ג אב תשמ"ט, פורסמו יחד עמה מחדש במלואם (דבר שאינו מקובל בעתונות ונוגד את כללי האתיקה שלה). כל דברי ההתקפה הקודמים, מימין לתגובתו, בתוספת מאמר חדש, משמאל לתגובתו, שכלל מלל משמיץ ובלתי עובדתי. המגווח ביותר בכל ההתקפות הללו, שכמעט את כל ראיותיהם נגד הספר נטלו המתקיפים מתוך הספר עצמו, בהתהדרם בראיות אלה, כאילו הם שגילו אותן.

רמת הטיעונים של אותם מבקרים מיסותריים לא היתה גבוהה במיוחד, ועיקר כחם בקריאות ג'יהאד נוסח: "אסור להחזיק ספר זה, ובודאי לא לקרוא בו"; "על המחבר להביא חטאת שמנה!"; "פשע להדפיס ספר קריאה כזה!". ולפיכך דנהו לשריפה: "לאסוף את הספרים ולבערם מן העולם".

על כמה מטענותיהם לגבי פרקים שונים בספר, התייחסנו במהדורה זו בהערותינו לאותם פרקים עצמם. אך נעיר כי קורטוב של צביעות נודף מטענתם של המבקרים האנונימיים לפיה חטא הוא להיעזר במקורות לא-יהודיים בתיאורים היסטוריים. טענה זו התפרסמה בעתון, שסופריו הותיקים ציטטו בשפע דברי משכילים וספרים חיצוניים, ולא רק עובדות היסטוריות יבשות ממקורות חיצוניים שנאמנותם אינה נופלת מדברי 'צברי המשיח לפי תומו'.³⁸

לפני מאות בשנים כבר דחה רבי דוד גאנו בעל 'צמח דוד' את הטענה הזו, כאשר בעצמו חיבר ספר היסטורי מלא מובאות מספרי נוצרים: "כתבתי מסופרים אשר לא מבני ישראל המה... כי יהיה לי למגן וצנה רבים מגדולי ישראל שכבר עשו ככה... ר' אברהם זכות ב'ספר יוחסין', ור' יוסף הכהן בספרו 'דברי הימים למלכי צרפת ובית אוטמן', ור' אברהם פראבינצאל בספרו 'אורחות עולם', ואחרים זולתם... ואומר אני עוד, שהכתוב הרשה לנו לחפש ולדרוש מספרי האומות אחרי מעשים ומאורעות שיש לנו בהם תועלת, מה שכן כתוב בסוף מגילת אסתר: 'ופרשת גדולת מרדכי, וכוליה', הלא הם כתובים על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס'. גם בירמיה סימן י"ח כתב: 'שאלו נא בגוים', וגומר".³⁹

37 ההתייחסות בו לספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' אינה מפורשת, אך ההתמודדות עם תוכנו ניכרת בחלקים שונים של החיבור ה'למזני', אף בעיצוב החיצוני של 'משיחי השקר ומתנגדיהם' במהדורתו הראשונה, בחיקוי צבעי הכריכה שלו, אותיות הזהב שעליה והכתר הגדול שמתנוסס במרכזה.

38 עי' יבמות קכא ע"ב.

39 צמח דוד, הקדמת חלק שני.

המתקיף האנונימי הראשי באותו יומון כתב, כי הזקק של ספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' הוא גדול, וטען ששמע מפי גדול בישראל, רשכבה"ג הגר"ר יעקב ישראל קנייבסקי בעל 'קהילות יעקב' באילו אמר על ספרים מסוג זה: "מהרסייך ומחריבייך ממך יצאו".

כבר קבעו חז"ל כי הרוצה לשקר ירחיק עדותו, ונוח מאוד להתקיף בעלמא דשקרא את הזולת מתוך הסתמכות קלושה על שמועה שיצאה מפי גדול הדור שנשמטו בעלמא דקשוט. הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' יצא לאור ארבע שנים אחר פטירת ה'קהילות יעקב', לפיכך הלכתי לשאול, לגבי אותן טענות גופן, את בנו החי עמנו לאורך ימים ושנים, מרן הגאון הגדול רבי חיים קנייבסקי שליט"א, ושמעתי מפיו – אחר שקרא את הספר – שהבל יפצה פיו של המתקיף האנונימי וחבריו, וראוי להמשיך ולהדפיס את הספר ללא רתע, עד שתצא האמת לאורה, ובלע השקר לנצח.

הגר"ח קנייבסקי ליגלג אז על טענת תומכי תנועת משיחיות השקר בחב"ד, שהרגישו פגועים מתוכנו של הספר ויצאו בהתקפה חזיתית נגדו. למה הם פגועים? תהה, הלא אף אחד לא הזכיר אותם בשמם? הוא חידד זאת במשל:

לבית המרחץ של העיירה נכנס הבלן המקומי והכריז: "על הטיפש לצאת מידי!". התרומם אחד המתרחצים, ומתוך תחושת עלבון מופגנת התריז: "למה דווקא אני? הרי שילמתי ככל האחרים!".⁴⁰

מי שנועק נגד ספר היסטורי על משיחיות שקר, מגלה כי הוא לקוי באמונה משיחית כזו, וחש פגוע באופן אישי.

תמיכה רבה הביע הגר"ח קנייבסקי בתכניו של ספר זה, ובמסר העולה ממנו. כאשר הבאתי לראשונה את הספר אל מעונו, אורו עיניו ושאל בסקרנות: "האם גם זה של ימינו נסקר בו?". השבתי בשלילה, ונענה בהסכמה: "די לחכימא ברמיזא".

פעם כאשר ההתקפות האישיות נגדי ונגד משפחתי גברו מאוד, והייתי שבור ברוחי, ביקשתי את עצתו. הוא ביקש להמחיש לי כמה הספר חביב עליו והראה לי כי מיקומו של 'משיחי השקר ומתנגדיהם' בארון הספרים שלו הוא לצד מקום מושבו, והורה לי שלא להיבהל ממעשיהם, אלא להמשיך ולהפיץ את הספר.

מאז הופעתו הראשונה של הספר בשנת תשמ"ט, חלה התדרדרות חמורה בחוגים שונים בתוך תנועת חב"ד. האדמו"ר שלהם, שכבר בחייו הוכרזו כמשיח, נפטר בשנת תשנ"ד. הכרזה על אישיות שנסתלקה מן העולם כמשיח, משכנעת פחות מהכרזה כזו בחיים חיותה, ואכן חוגים רבים שתמכו בתנועת חב"ד במאבקה נגד הרב שך, נסוגו אחר הפטירה לעמדה פאסיבית, וישרי הדרך שבהם אף הודו בחשאי שהרב שך צדק, וכי מאבקו היה חיוני ביותר לחיזוק האמונה הטהורה וכן להצלת כבודה של היהדות בכלל והיהדות החרדית בפרט. לעומת זה, בחוגים

⁴⁰ הגר"ח קנייבסקי שליט"א השמיע את המשל הזה בענין ספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' באוזני ידיד נעורי הרה"ג ר' יצחק מנחם קרלינסקי שליט"א. משל זה בשמו, ביחס לספרנו זה, שהשמיע הגר"ח"ק פורסם גם במאמרים: 'מדוע בוער הכובע על הראש', יתד נאמן, יום שישי ט' ניסן תשמ"ט, עמ' 7; 'משיחי השקר ומתנגדיהם' – מדוע בוער הכובע על הראש', פרק ב', יתד נאמן, יום שישי י"ג סיון תשמ"ט, עמ' 7.

שונים בתנועת חב"ד פנימה, בדומה לתנועות משיחיות שקדמו לה, עורר המות של המשיח המוכרז, תהליך הקצנה. מאין דרך לרדת מהעץ הגבוה, המשיכו הקיצוניים שבמאמיניו לטפס עליו עד הענף העליון, שממנו נופלים אל ההתרסקות. בחוגים אלה התפתחה סגידה לבן אנוש, ועירעור פומבי של האמונה הבסיסית, שהבורא יתברך אינו גוף ולא ישיגוהו משיגי הגוף. פרטי המצב הרוחני בקרב חוגים אלה השייכים לתנועת חב"ד וכן בדיקת היקף התופעה, החיטוט בשאלה אם מדובר, כפי המקווה, במיעוט קטן בקרבה או חלילה ברובה, מי בתוכה תומכים בה ומי מתנגדים לה, אינם נושא הספר שלפנינו.⁴¹ עם זאת לא ניתן לחמוק מחובת ההערכה לפועלו האמין של הגרא"מ שך, שהצטיין כחכם הרואה את הנולד. ראוי לכל אלה שבעבר נתנו את תמיכתם לתופעה המשיחית הפסולה ונלחמו ברב שך, להתנצל על יחסם הפוגעני כלפיו, להזהיר את הרבים מהסכנות החמורות של אמונות ודעות סוטות, ולהתריע מפני אכילה משחיתתם ושתיית יינם של המקולקלים בעיקרי האמונה.

הספר 'משיחי השקר ומתנגדיהם' הופיע לראשונה לפני עשרים שנה בדיוק. הוא זכה ב"ה לתהודה חיובית ביותר באהלי תורה ובקרב מבקשי אמת. מאז הצטברו בידינו פרטים נוספים הקשורים לכל חלקי הספר. במהדורה מורחבת ומחודשת זו השקיע עמל רב חתני האהוב, ברוך הכשרונות, הרב יוסף שלמה מאיר שליט"א, עורך השנתון 'ירושתנו', ויגיעת רוחו הטביעה חותם מעולה בכל פרקיו. תודתי העמוקה נתונה לו. על ידי קיום הצו של 'מדבר שקר תרחק', נוכל להתקרב אל האמת ואל אלקי אמת, שישלח לנו את המשיח האמתי במהרה בימינו.

בעזרי"ת, בני ברק ז' אדר ה'תשס"ט

ב. ש. ה.

⁴¹ עוסק בכך ספרו הנקב של ההיסטוריון האמריקאי פרופ' דוד ברגר, "הרבי מלך המשיח" – שערוריית האדישות והאיום על אמונת ישראל, ירושלים תשס"ה. את המצב בשנים האחרונות תיאר שם בעמ' 183–184, ובין היתר הגיע למסקנות הבאות: "הרוב הגדול של חסידי חב"ד מאמינים כי הרבי הוא המשיח, ביניהם סיעה חשובה המכחישה את פטירתו. הכרה [זו]... חותרת תחת אמונה מרכזית של הדת היהודית, מטשטשת את הגבול בין יהדות לבין נצרות, ומספקת נשק קטלני למיסיון הנוצרי... מכאן אנו צועדים צעד נוסף לקביעה כי הרבי הוא עצמות ומהות האלוהים הניתן בגוף, וכי כל מציאותו היא אלוהות. ניסוחים אלה מקובלים על כל חסידי חב"ד כמעט ללא יוצא מן הכלל. השאלה היא איך לפרש אותם. מיעוט לא מבוטל של החסידים אומרים במפורש שהרבי הוא האלוהים. 'אלוקיטיים' אלה אינם בבחינת להקת משוגעים שנער יספרם. חסידים רבים וחשובים המתנגדים לאמירת ניסוחים מפורשים כאלה... מאמינים בכל זאת שהרבי – משום שביטל את עצמו עד כדי כך שכל מציאותו היא אלוהות במובן מילולי מוחלט – יודע הכול, כל יכול, אינו מוגבל כלל, לא היה מסוגל לחטוא, ונחשב לאיש האלוהים במובן של איש וגם אלוהים. מותר להשתחות אליו בכוונה זו, ובוודאי ניתן להתחנן לפניו ולבקש את עזרתו מתוך תפיסה זו... אלה עובדי עבודה זרה ואלה עוברי עבודה זרה... אין כל יסוד לקביעה בטוחה כי עובדי העבודה הזרה מהווים מיעוט. קל וחומר שאין לקבוע קביעה כזאת כשמדובר בקהל המשיחיים הגלויים... אי לכך, גם מי שאינו חושש לא למשיחיות השקר עצמה ולא לעיקר השביעי של הרמב"ם, חייב לבדוק את דעותיהם של שוחטים, של סופרים, של עדים ושל המשתתפים בייצור יין".

מבוא

איסור חישוב קצין

הכמיהה לבואה של הגאולה מושרשת בנפשו של האדם מישראל. הרמב"ם מונה את האמונה בביאת המשיח בין "ג עיקרי האמונה, שבלעדיהם אין קיום לתורת ישראל. לרבות אלפי ישראל האומרים מדי יום ביומו בהמית לב: "אני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא", הציפיה לישועה אינה רק דבר שבאמונה אלא תשוקת נפש, על כן רבים הם התאבים לדעת מתי יארע המאורע הגדול של הופעת משיח צדק. התהייה הזו הולידה חישובי מועד קץ הימים.

ברם, חישובי הקץ והתעסקות מופרזת בענינו של משיח היו לצנינים בעיני חכמי הדורות. ידועה למדי אזהרת חז"ל: "תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים כיון שהגיע עת הקץ ולא בא, שוב אינו בא. אלא חכה לו, שנאמר: ¹ [כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב] אם יתמהמה חכה לו [כי בא יבא לא יאחר]".² האיסור ידוע, אך פחות ידוע הוא עונשם החמור של מחשבי קיצין. "רבי יוסי אומר: הנותן את הקץ, אין לו חלק לעולם הבא".³

לאור זאת פסק הרמב"ם: "עניני ביאת המשיח... לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו,⁴ שדברים סתומין הן אצל הנביאים, גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו... ולעולם לא יעסוק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה. וכן לא יחשב הקיצין. אמרו חכמים: תפח רוחם של מחשבי הקיצים, אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר".⁵

לימדנו הרמב"ם שני יסודות חשובים: האחד, שאין לעסוק בענין ביאת המשיח מפני שאינו מביא לידי יראה ולא לידי אהבה; והשני, שגם אם נעסוק בפלפולי

¹ חבוקק ב, ג.

² סנהדרין צז ע"ב.

³ מסכת דרך ארץ רבה, פרק י"א.

⁴ את דברי הרמב"ם ביאר הר"ן, דרשות הר"ן, סוף הדרוש האחד עשר: "והנה אנו רואים בגאולה זו של מצרים שבאותה עת בעצמה שהיתה הגאולה ממשמשת ובאה היו רואים עצמם נגאלים, ועם כל זה היו רואים פעלים ומעשים שהיו סיבת גאולתם, ואף על פי כן היו נלאים לעמוד על סיבתם, עד שגילה ה' יתברך ענינם. כל שכן אנחנו, שראוי שנהיה סכלים יותר בגאולה העתידה. ומפני זה כתב הרמב"ם ז"ל, שלא יודעו הדברים ההם איך שיהיו עד שיהיו".

⁵ ה' מלכים פי"ב ה"ב.

גאולה וחישוב קיצין, לא יעלה כלום בידינו כי הדברים חתומים וסתומים. אלה הם עיקרים גדולים בתורת ישראל, והם חוזרים ונשנים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, בדברי רבותינו הראשונים ובדברי רבותינו האחרונים, בספרי הלכה ובספרי אגדה – לכל אשר ניפנה נמצא את האזהרות הללו.

היה זה דניאל שהיתרה: "ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהם ולברר וללבן עד עת קץ, כי עוד למועד"⁶, ורש"י פירש את דבריו, כי המשכילים "יכשלו בחשבון הקיצים, שיתנו לב לצרפן וללבנם לדעת אותם, ויטעו בהם". רבי אברהם בן עזרא מוסיף ואומר: "כל החושבים המלות או האותיות בחשבון גימטריא, הכל הבל ורעות רוח, כי דניאל לא ידע הקץ, ואף כי הבאים אחריו"⁷.

גם שלמה המלך ע"ה אמר: "והסכל ירבה דברים, לא ידע האדם מה שיהיה ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו, עמל הכסילים תיגענו, אשר לא ידע ללכת אל עיר"⁸, ורבנו אלעזר מוורמיישא בעל ה'רוקח' מפרש: "מי יגיד לו הקץ, ולכך סבירא ליה 'עמל הכסילים תיגענו', המנסים לידע הקץ ואין יכולין למצא, וזהו 'אשר לא ידע ללכת', אין יודע הקץ מתי ללכת לעיר ירושלים"⁹.

לדברי המדרש, ביקש שלמה המלך עצמו לדעת את הקץ אלא שהקב"ה אמר לו שהדבר אינו אפשרי. "בקש קהלת לעמוד על הקץ מתי, שנאמר: 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ'¹⁰. אמר לו הקב"ה, כבר כתבתיהו על ספר הישר: 'כי יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה]'.¹¹ ר' שאול דנווה מתני לה בשם ר' שמעון, אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה, הוי אומר לו 'כי יום נקם בלבי' כתיב. ר' יהודה בר סימון בשם ר' שמעון בן לוי, שלשה סימנים סימנתי לך וסיימתי לך בקבורתו של משה: 'בגי – בארץ מואב – מול בית פעור'¹², ואף על פי כן 'ולא ידע איש את קבורתו'. לבא לפומא לא גלי; פומא, למאן גלי?"¹³.

6 דניאל יא, לה.

7 ראב"ע שם פסוק לא. ועיי דרשות הר"ן, ירושלים תשל"ד, עמ' עז, שביאר דבר זה באריכות.

8 קהלת י, יד.

9 פירוש הרוקח על ה' מגילות, שם.

10 שיר השירים ב, ז.

11 ישעיה סג, ד.

12 דברים לד, ו.

13 קהלת רבה, פרשה י"ב אות י'. ובמדרש הנעלם, פרשת בראשית, מאמר ב' יהי אור, איתא: "רבי יצחק פתח: ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית פעור, וכתוב 'ולא ידע איש את קבורתו עד היום הזה'. אמר הקב"ה, שוטים הם המחשבים קצי משיחא, דבר שלא גליתי לעולם, שנאמר: 'כי יום נקם בלבי', **לבא לפומא לא גליא**, ואינן משתדלי למחשב קצי בהאי!! נחזי תלתא סימני, כתבית ואחזית לדרי עלמא, בקבורתיה דמשה עבדי. ואלין אינון: בגיא – בארץ מואב – מול בית פעור. אחזית, ויהבית סימנים לכלהון דעלמא, ולא ידעי קבורתיה, דכתיב: 'ולא ידע איש את קבורתו'. דבר שלא גליתי, ולא הראיתי, היאך אמרי שטותא ושקריותא קמי קודשא בריך הוא בהך".

לדברי האמוראים הראשונים כמוס יום הגאולה בלבו של הקב"ה ולא נתגלה לשום בריה, "שנאמר: 'כי יום נקם בלבי, ושנת גאולי באה'".¹⁴ אמר ר' יוחנן: ללבי גליתי, לאבריי לא גליתי. ר' שמעון בן לקיש אמר: ללבי גליתי, למלאכי השרת לא גליתי".¹⁵

לעומת זאת סברו תלמידיהם, שלנביאים היתה אפשרות לדעת את הקץ, אך הקב"ה השביעם שלא יגלו אותו. בפסוקים אחדים, כמו הפסוק: "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ",¹⁶ מצאו רבי לוי ורבי זירא שש שבועות, ביניהן את השתים דלהלן: "שלא יגלו את הקץ",¹⁷ ושלא ירחקו את הקץ".¹⁸ מסביר רש"י: "שלא יגלו את הקץ, נביאים שביניהם. שלא ירחקו את הקץ, בעונם. לשון אחר: שלא ידחקו גרסינו, לשון דוחק, שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי".

חילוקי הדעות בין האמוראים, אם אפשרית ידיעת הקץ לנביאים או אינה אפשרית, אינם מעלים ואינם מורידים לגבי סיכוינו לדעתו. בפועל לית מאן דפליג, שהקץ חתום וכמוס מאתנו, וכולם מודים לדברי התנאים, כי "יום הנחמה... מלכות בית דוד אימתי תחזור למקומה, ומלכות חייבת אימתי תיעקר", הם למעשה "דברים מכוסין מבני אדם".¹⁹

¹⁴ ישעיה סג, ד.

¹⁵ סנהדרין צט ע"א. והנה לכאורה זה סותר את דברי ריש לקיש במקום אחר, מהם משמע כי יעקב אבינו ידע את הקץ, "דאמר ר' שמעון בן לקיש: ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם [את אשר יקרא אתכם באחרית הימים] (בראשית מט, א), ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה" (פסחים נו ע"א). ובדוחק נפרש כי כונת ריש לקיש לומר שגם יעקב עצמו לא ידע, רק שחשב שתשרה עליו נבואה למען בניו והקץ יתגלה לו ואז יוכל לגלותו אלא שיעקב אבינו לא זכה לגילוי זה. אולם אין אנו צריכים להכנס לפירצה דחוקה זו, כי מימרא זו אינה של ר' שמעון בן לקיש אלא של ר' שמעון בן פזי, עיי' דקדוקי סופרים, שם (על מקורותיו שם אפשר להוסיף: נצח ישראל למהר"ל, פרק מ"ד). את דעת ר' שמעון בן פזי אפשר להבין לפי דברי אמורא אחר, "ר' יהודה בשם ר"א בר אבינא אמר: שני בני אדם נגלה להם הקץ וחזר ונתכסה מהם, ואלו הם, יעקב ודניאל" (בראשית רבה, פרשה צ"ח אות ג'). לפי מקור אחר נתגלה הקץ ליוסף הצדיק ולדניאל, עיי' פירוש הרוקח על קהלת ח, יז.

¹⁶ שיר השירים ב, ז.

¹⁷ מבאר מהר"ל מפראג (נצח ישראל, פרק כ"ד), שגילוי הקץ יש בו עצמו גאולה, כי מי שיוודע מתי יגיע זמנו לצאת מן הגלות, כבר מעתה הוא מרגיש כאילו הוא נגאל, והקב"ה חפץ שבני ישראל יחושו את הגלות, לכן השביעם לא לגלות את הקץ.

¹⁸ כתובות קיא ע"א.

¹⁹ מכילתא, שמות טז, לב; פסחים נד ע"ב. הדברים מתפרשים בבראשית רבה, פרשה סה אות ז: "יום הנחמה מנין, דכתיב [ישע"י ס, כב] אני ה' בעתה אחישנה... ומלכות הרשעה אימתי נופלת, דכתיב [שם, סג, ד] כי יום נקם בלבי". בקהלת רבה, פרשה יא אות ט, הגירסא היא: "מלכות הרשעה של אדום אימתי נופלת". אולי על כך חרז רבי אליעזר הקליר באחד מפיטויו: "יעצו אנשי שכל בסתר, והסתכלו במחשבות סתר, קץ גנוז וחבוי להסתיר; רצו לעמק בפליאת עצה, להתבונן איזו היעוצה, עמוק עמוק מי ימצא...". פיוט זה של הקליר חובר ככל הנראה לשבת

סימני גאולה מובהקים:

"וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ועגל וכפיר ומריא יחדו ונער קטן נהג בם"
ציור בהגדת דארמשטאדט שנת ר"ן בערך

את מועד קץ הגלות הטמין הבורא ברזי בריאת העולם. כך נאמר בספר הזוהר: "כיון שנברא העולם, נרמז הרמז הגדול הזה, ברזי הסתרים, שנאמר 'ויאמר אלקים יהי אור ויהי אור',²⁰ יהי רז, ורז ואור דבר אחד הוא.²¹ וירא אלקים לזה הרז, כי טוב להיות ברז וסוד, כדי שלא יתגלה לשום אדם, שאלמלי יתגלה, כמה פריצים מבני עמנו ילכו לאבדון".²²

איכה (שבת חזון), הועתק בימי רש"י במערכת פיוטים של הקליר, שנכתבה באיזור ארץ ישראל, אולי מצרים, ונידון בו ענין הגאולה. שרד בכת"י קיימבריג' T.S. NS 275.175 (הציטוט פה הוא באדיבות אוניברסיטת קיימבריג'. תודתי נתודה לידידי רבי בנימין לפלר שליט"א, על העתקת הטקסט).

²⁰ בראשית א, ג.

²¹ אור בגימטריא [=207] רז. ובספר הזוהר, רעיא מהימנא, דף כח ע"ב, נאמר "דאור ר"ז אתקרי".

²² זוהר חדש, פ' בראשית, דף טו ע"א. לא בכדי האות הראשונה בתורה היא האות ב"ת. ביאר זאת רבי אליעזר הלוי סגל מפנינסק, שעמד על הקשר בין צורתה הגראפית של האות לבין סוד

רבינו יואל בעל 'ספר הרמזים', מחכמי אשכנז הראשונים, הצביע על הגימטריא של המילים "הסתר אסתיר"²³ ועל משמעותה בהקשר זה של סוד קץ הגלות: "הסתר אסתיר בגימטריא אלף של"ה"²⁴ והוא הקץ האמור בדניאל: 'אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה'²⁵ וסתמו הקדוש ברוך הוא, ולא ידע כל נביא מהיכן מתחיל, כדי שלא תדע כל בריה מתי יבוא קץ המשיח, ואין יודע בו אלא הקב"ה לבדו"²⁶.

אחד מבעלי התוספות, רבינו יעקב ממרויש, רגיל היה לעשות שאלת חלום על ענינים רבים וקיבץ את כל שהשיבו לו. בקובץ תשובות שאלותיו נאמר: "על קץ הגאולה שאל כמו כן, אך לא מצא התשובה כתובה לפניו"²⁷. יש מרבתינו הראשונים שלא נחה דעתם בשאלות חלום אלה, כי תורה לאו בשמים היא, ובעל 'שבלי הלקט' כתב על כך: "אין אנו צריכין לחלומו של רבינו יעקב הצדיק ממרויש זצ"ל ולא לפתרונו ששאל על ידי שאלת חלום"²⁸.

בקונטרס שחיבר ר' אברהם הלוי בירושלים בשנת רע"ו, נאמר כי על שאלת חלום כזו נענה בלשון הפסוק:²⁹ "הלא הוא כמוס עמדי"³⁰.

בעל 'שלשלת הקבלה'³¹ מביא מידע על גילויים שמימיים שהיו לנער-פלא בשם נחמן קטופא דמן כפר כרעם שחי בשנת ד' רמ"ה. נער זה שאל בחלום: "מתי קץ הפלאות?", ובאה התשובה בלשון הפסוק: "מישאל אלצפן וסתיר"³².

כיוצא בזה מסופר על חכם אחד בימי הג"ר נתן שפירא בעל 'מגלה עמוקות', שעשה שאלת חלום על מועד בואו של המשיח, והשיבו לו מן השמים את אותה תשובה קצרה: "מישאל ואלצפן וסתיר". לא הבין החכם את פשר התשובה, ופנה

קץ הגלות, בספרו ריח השדה, שקלוב תקנ"ה, דף ד ע"ב: "לא נתגלה לשום אדם הקץ מגלות הזה... שמרמו הבי"ת של התחלת התורה, שהוא גזור משלשה רוחות, לרמז על השלשה גלויות שעברו שיהיו גזורים, כלומר שיהיה להם סוף וקץ ידוע כמו הגדר הזה... אבל הרוח הרביעית הוא פרוץ בלי שום גדר, לרמז על הגלות הרביעית שלא יתגלה קיצו לשום אדם כי אפילו 'לבא לפמא לא גלי', שאין אנו יודעים בו זמן הקץ מביאת המשיח".

23 דברים לא, יח.

24 על כך נאמר ברש"י, דניאל ז, כה: "קץ סתום הוא זה, כאשר נאמר לדניאל סתום הדברים וחתום, ודרשוהו הראשונים איש לפי דעתו, וכלו הקצים, ויש לנו לפותרו עוד כאשר ראיתי כתוב בשם רב סעדיה, הם אלף וגי' מאות ול"ה שנים האמור בסוף הספר: 'אשרי המחכה' וגומר... ועוד יש מביאין ראייה לחשבון זה, 'הסתר אסתיר פני', הסתר אסתיר – בגימטריא אלף ושל"ה".

25 דניאל יב, יב.

26 ספר הרמזים לרבינו יואל, עה"ת, דברים לא, יח.

27 שו"ת מן השמים, סי' ע"ב.

28 שבלי הלקט, סי' קנ"ז.

29 דברים לב, לד.

30 רבי גדליהו י' יחיאל, שלשלת הקבלה, מהד' ירושלים תשכ"ב, עמ' קה.

31 שם.

32 שמות בני עוזיאל. שמות ו, כב.

אל ה'מגלה עמוקות', שיעזור לו בפיענוחה. גער בו הגאון: "מי שאינו מבין את אשר משיבים לו, איך מלאו לבו לשאול שאלת חלום?". לאחר הפצרות נענה ה'מגלה עמוקות' ופטר לו: "מי שאל, וא-ל צפן וסתרי? כלומר, מי שואל על דבר שהקב"ה הצפינו והסתירו?".³³

משמים לא מגלים את הקץ, אך אין מונעים מרמי מעלה להגיע לגילוי, כל עוד אינם מפרסמים אותו. על הגאון רבי אליהו מוילנא מסר רבי יוסף חיים זוננפלד אב"ד ירושלים כי "זכה הגר"א לידע את קץ האמיתי... מפני שלמד תורה לשמה, ולכן לא מנעו מן השמים שיבין את הפירוש האמיתי, כי כללא הוא שאין מונעין מן השמים לידע ידיעת התורה לכל מי שעמל בה כראוי".³⁴

הגר"א טען כי קץ הגאולה מרומז בתורה שבכתב.³⁵ הוא עצמו ציין בכתביו את צופן חישוב מועד הגאולה המאוחר ביותר, המועד של 'בעתה',³⁶ והזהיר את כל מי שיצליח להבינו: "משביע אני את הקורא בה' אלקי ישראל – שלא יגלה זה".³⁷

הגר"א חיים סולובייצ'ק שיער כי גם תלמידו הגדול של הגר"א, רבי חיים מוולוז'ין, ידע את פשרו של הקץ הטמון בכתביו רבו.³⁸ אך גילוי מסקנת החישוב של הגר"א, נחשבה לאסורה בתכלית. על אחד מתלמידיו של ר"ח בישיבת וולוז'ין שטען כי הבין את דברי הגר"א, נמסר כי בעת שעמד לגלות את הקץ "נתעקמו פניו",³⁹ או "נתעקם פיו".⁴⁰ תלמיד אחר של הגר"ח, הג"ר יוסף זונדל מסלנט, פיענח אף הוא את הרמז, ודן בנושא עם ר' אברהם בן הגר"א. באותו לילה ראה בחלום

³³ רי"י דייטש, בן גרני, טורנא תרצ"א, פ' וארא.

³⁴ קונטרס 'מעט דבשי' להגרש"ד הכהן מונק, נדפס בסוף קונטרס 'זוהר השמש' לר"ש רקח, ירושלים תשל"ט, עמ' סח-סט. וראה: מרא דארעא ישראל, ירושלים תשל"ה, עמ' מז; ר"ד אליאד, הגאון, ירושלים תשס"ב, עמ' 163.

³⁵ ראה ביאור הגר"א לתיקוני זוהר, דף נז ע"א, ד"ה אלא אורייתא.

³⁶ פירוש הגר"א לספרא דצניעותא, פ"ה: "דע שכל אלו הימים הן רמז לששת אלפים שנה שהן ו' ימים, כמש"ל פ"א שתא אלפין שנין תליין בשתא קדמאי. וכל הפרטים שהן בו' ימים אלו, הן מתנהגין בו' אלפים כל א' ביומו ובשעתו. ומכאן תדע קץ הגאולה שהוא בעתה ח"ו כשלא יהיו זכאין שהוא קץ האחרון".

³⁷ שם.

³⁸ מפי הג"ר יחזקאל אברמסקי, קובץ 'קול התורה', ניסן תשנ"ח, עמ' לב. הגר"י אברמסקי מסר עוד שהוא "יודע בוודאות שמרן הגר"ח [סולובייצ'ק] זצ"ל ידע פשט בגאון, כי לגר"ח זצ"ל היה רוח הקודש". כאשר הראו לבנו, הגר"י סולובייצ'ק את דברי הגאון בספרא דצניעותא, תהה "מה פה הסוד? הרי זה פשוט!" (רש"י מלר, עובדות והנהגות לבית בריסק, ח"א, ירושלים תשנ"ט, עמ' שלו). הג"ר שמריהו גריינמן, מסר בשם דודו ה'חזון איש' שקיבל מזקן אחד, כי הסוד הגדול מצוי דווקא באזהרת הגר"א (הובא בשם בנו ר"ב גריינמן, אצל ר"צ יברוב, מעשה איש, ח"ג, בני ברק תש"ס, עמ' קפז). וראה בעניין זה ר"ד אליאד, הגאון, ירושלים תשס"ב, עמ' 759 העו' 49.

³⁹ קונטרס 'מעט דבשי' להגרש"ד הכהן מונק, נדפס בסוף קונטרס 'זוהר השמש' לר"ש רקח, עמ' סג.

⁴⁰ רש"י מלר, עובדות והנהגות לבית בריסק, ח"א, ירושלים תשנ"ט, עמ' שלו.

איש שיבה, שמראה פניו כפני הגר"א, המביט בו בתרעומת. מני אז לא עסק ר"ז בעניין זה.⁴¹

גם בקרב חכמי הקבלה יש אשר פיענחו את הצופן של הגר"א,⁴² אך נמנעו מלגלותו לאחרים.⁴³ מסופר על אחד המקובלים ברוסיה שבזמן חטיפת הקנטוניסטים חש צורך חיוני לפרסם את הסוד, אך נסתלק מן העולם בחטף ברגע שעמד להודיעו בפומבי באסיפת רבנים.⁴⁴ השמועה אומרת כי הגאון מוילנא התבטא פעם, כי "מי שיודע את הקץ לא מדבר – ומי שמדבר לא יודע!"⁴⁵ שתום וצפון הוא הקץ, על כן אנו אומרים בימי הסליחות יחד עם הפייטן ר' זבדיה: "כעורים נגשש באפלה, ואין לידע קץ הגאולה!"⁴⁶

חישובי קצין שלא נתאמתו

אירע שמקצת גדולי האומה עסקו בחישוב קצין, וחכמי הדורות הסבירו את מניעיהם. רב סעדיה גאון ערך חישוב קץ בספרו הנודע 'האמונות והדעות',⁴⁷ והרמב"ם לימד עליו זכות שהיתה זו הוראת שעה מחמת עמדתם הספקנית של בני דורו, ולא בשל רצונו להגיע לגילוי ממשי של תאריך הגאולה.⁴⁸

41 ר"א ריבלין, הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו, ירושלים תרפ"ז, עמ' יח.
42 כגון בספר 'לשם שבו ואחלמה', על ספרא דצניעותא, מהדו' ארץ ישראל תש"ל, עמ' עב: "תוכל לידע בשנה מכוון על פי מה שאמרו כאן".

43 על מקרה חריג מספר ר"א גפן, 'אבני ירושלים מספרות – 95 שנה לשכונת שערי חסד', יתד נאמן, מוסף שבת קודש, עש"ק פרשת כי תצא תשס"ד, עמ' 21, על רבי דוד בהר"ן, הפוסק הירושלמי הנודע, שגילה לחברותא שלו, הצדיק הנסתר רבי בצלאל גולדשטיין, שנודע בכינוי 'החלבן' משערי חסד, "שהוא התעמק בדברי הגר"א... בקשר לקץ הגאולה, ונדמה לו שזכה לעמוד על סודו ולפענחו. **רבי בצלאל הפציר בו עד בוש** שיגלה לו את הסוד, או לפחות ירמוז לו שמץ ממנו, עד שלבסוף נעתר לו רבי דוד והמתיק עמו את סודו". מסתבר שרבי בצלאל שמר את הסוד בקרבו לאחר שהצליח לקבל את פתרונו רק אחר בקשות רבות, עובדה שגרמה לו להיכח ברמת סודיותו הגבוהה של רמז זה.

44 בשם הגי"ר משה שניידר. רש"י מלך, עובדות והנהגות לבית בריסק, ח"א, ירושלים תשנ"ט, עמ' שלז (מפי הגר"י אברמסקי); שיחה עם הגר"מ שטרנבוך, הרב מ' בנימיני, יתד נאמן, מוסף חג הסוכות, י"ד תשרי תשנ"ח, עמ' 4.

45 ר"ד אליאד, הגאון, ירושלים תשס"ב, עמ' 759. בדומה לכך התבטא 'החזון איש' על מחשבי קיצין: "מי שאומר – אינו יודע, ומי שיודע – אינו אומר" (ר"צ יברוב, מעשה איש, ח"ג, בני ברק תש"ס, עמ' קפז).

46 בשלישיה 'אלקים אין בלתך', הנאמרת לפי מנהג אשכנז בערב ר"ה וערב יו"כ, ולפי מנהג ליטא ביום שני בתשובה, ולפי מנהג פולין ביום שלישי בתשובה.

47 המאמר השמיני.

48 אגרת תימן, אגרות הרמב"ם, מהדו' י. שילת, ירושלים תשמ"ז, עמ' קמד-קמה.

הרמב"ם עצמו נהג כך באגרתו ליהודי תימן הנבוכים,⁴⁹ ומסר להם על קבלה שיש בידו מאבותיו על שיבת הנבואה לישראל בשנת ד' תתקע"ב או תתקע"ו. הוא הוסיף וציין כי יש בכך "מהקדמות משיח... וזה האמתי שבקצים".⁵⁰ כן עשה הרמב"ם, "יען בקעה מצא בארצות תימן, וגדר אותה לפי שעה".⁵¹ אף הרמב"ן חישב את הקץ, אך התנצל באומרו שכנראה בטל בימיו האיסור על כך, שנאמר רק לבני הדורות הרחוקים מן הגאולה, ולדעתו עומד הוא כבר באחרית הימים ממש.⁵² לפי חשבוננו היה הקץ אמור להיות בשנת ה' קי"ח,⁵³ והבאים אחריו הצביעו על הליקוי בחשבון זה.⁵⁴ רבי יצחק אברבנאל העיר: "אין צריך להשיב עליו, כיוון שלא נתאמת בעוונותינו, וכן קצים אחרים שזכרון חכמים אחרים בני עמנו... כי שקר נחלו במניניהם, הבל ואין בם מועיל".⁵⁵ למעשה הרמב"ן עצמו הביע דעתו העקרונית כי חישוב הקץ אינו חשבון מוסמך. "הברית שבמשנה תורה ירמז לגלותנו זה ולגאולה שנגאל ממנו, כי הסתכלנו תחלה שלא נרמז שם קץ וקצב ולא הבטיח בגאולה, רק תלה אותה בתשובה".⁵⁶

עמדה מחודשת נקט דון יצחק אברבנאל. הוא חילק בין חישוב קצין על פי איצטגנינות, שהוא אסור והעוסק בו עליו נאמר "תפח רוחו", לבין חישוב הקץ על פי דברי הנביאים, המותר לדעתו. אברבנאל העיר בדרכו של הרמב"ן שבסוף

49 רקע לאגרת זו להלן פרק 'הרמב"ם מול משיחי שקר', תת-פרק 'תגובתו החריפה של הרמב"ם'.
50 אגרת תימן, שם, עמ' קנב-קנג. על קשר חזרת הנבואה לימות המשיח, ראה גם מה שכתב הרמב"ם במורה נבוכים, חלק שני, סוף פרק ל"ו. לחישובו של הרמב"ם יש סמך בתלמוד ירושלמי, ראה קרבן העדה על ירושלמי, שבת, פ"ו ה"ט, ד"ה רשע עומד. על קדמותו של חישוב קץ זה אפשר להווכח מאיזכורו בספר מגלת המגלה לרבי אברהם בר חייא הנשיא, מהדו' ברלין תרפ"ד, עמ' 147. דברים דומים נמסרו גם מפי רבי יהודה מפאריס, מבעלי התוספות, ראה א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תש"ס, עמ' 334. רבי יהודה ב"ר ברזילי הברצלוני, פירוש ספר יצירה, מהדו' ברלין תרמ"ה, עמ' 239, הביא את אותו חישוב בשם "יש מי שדורש", ומצביע על שנת ד' תתקע"ד כשנת ביאת הגואל. לאחר כמה שנים פנו חכמי ברצלונה אל רבי דוד נכד הרמב"ם, לידע "אם נמצא אצלו דבר בסוד הקץ", ראה שלשלת הקבלה לרבי גדליה בן יחייא, מהדו' ירושלים תשכ"ב, עמ' קה.

51 מאור עיניים לר"ע מן האדומים, מהדו' קאסל וילנא תרכ"ו, עמ' 376. בעניין הקץ שמסר הרמב"ם בקשו בני תימן בתקופה מאוחרת יותר הבהרה מבנו רבי אברהם, ראה תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' צד, מהדו' פריימן-גוטיין, ירושלים תרצ"ח, עמ' 136. לשון התשובה מצוטטת להלן בתת-פרק זה.

52 ספר הגאולה, מאמר רביעי.

53 פי הרמב"ן עה"ת, בראשית ב, ג.

54 שו"ת חת"ס, ח"ו, סי' ס"א. עי' גם דרשות חת"ס, סערעטה תרפ"ט, ח"ב, דפים רסב-רסג.

55 ר"י אברבנאל, נביאים וכתובים, מהדו' ירושלים תשל"ט, עמ' שנא.

56 רמב"ן עה"ת, ויקרא כו, טז.

הגלות יתגלה הקץ, ובעצמו עסק בחישוב הקץ בימיו בהסתמך על דברי רשב"י: "קריב ליומי משיחא אפי' לרביי' איתגלון להון רזא ויודעון להון קץ משיחא".⁵⁷ המשגיח הנודע רבי יחזקאל לוונשטיין הסביר שכאשר גדולי ישראל אמתיים חישבו את הקץ, אך הוא לא התממש, לא היתה טעותם גמורה; באותו תאריך אכן יכל המשיח לבוא אלמלא נוצרו מניעות חדשות שעייכבו את בואו. "היו בדורות שלפנינו גדולים אשר הגידו את בא הקץ, חשבו וכנראה טעו, אולם אל יקשה זה בעינינו. כי באמת בדרך הטבע צריך היה הגרעין להצמיח ולתת פרי בזמן הקבוע על ידו. אלא שעכבו עקולי ופשוטי של חטאינו אנו ועכבו את צמיחת הפרי ולכן התאחר בא הקץ אולם בא יבא".⁵⁸

יש שהתקשו להבין את משמעות חישובי הקץ של חכמים דגולים, ותהו אם הם באמת האמינו שנתגלה להם מועד הגאולה? רבנו יום טוב ליפמן מילהויזן בעל 'ספר הנצחון' השיב על שאלה זו בשלילה: "מה שאנו מוצאים חשבונות על הקץ, אין כוונתנו שבודאי יהיה לאותו העת, ואם לא היה הגאולה לאותו העת אז תתבטל ח"ו, אלא דעתם שלפי הבנתם איפשר שכיונו העת,⁵⁹ ואם לא יהיה הגאולה באותו העת, ידעו ויאמינו שבודאי טעו". למרות הבהרה זו, מעדיף ר' ליפמן מילהויזן הרחקה מוחלטת של חישוב קץ כלשהו, תהא משמעותו אשר תהא. "אני תופס עיקר שאין ראוי כלל לחשבו בזמנינו, כי כבר עלה הטעות בלב מקצת בני אדם לומר, אם לא תהיה הגאולה בקץ זמן חשבונם, אז יתיאשו מן הגאולה".⁶⁰

זוית ראייה מיוחדת היתה לו למהר"ל מפראג. לדבריו כל חישוב קץ, ולו האמיתי ביותר, הוא קץ התחלתי ולא קץ סופי, היינו שהחל ממועד זה יש אפשרות לביאת משיח, שלא היתה קיימת עד לאותה עת. "תדע, שכל מה שאמרו חכמים בענין הקץ, לא שהיו גוזרים שכך היה בודאי באותו זמן ובאותה שעה, רק שגילה לנו זמן מוכן שראוי שיהיה בו הקץ, ועד אותו זמן אין ראוי שיהיה הקץ כלל... הקץ הוא מהדברים הנעלמים אשר אי אפשר שיהיה נגלה בברור".⁶¹

⁵⁷ מעיני הישועה, מעין א' תמר ב'.

⁵⁸ שיחת רבי יחזקאל לעווינשטיין בליל ש"ק ויצא תש"ד, כפי שנרשמה ונדפסה בספרו של רא"א זיונס, אב"א בס, ירושלים תשנ"ז, עמ' מב. וראה עוד אור יחזקאל, ח"ג, שיחות אמונה, בני ברק תשמ"ג, עמ' רפט-רצ.

⁵⁹ כעין זה שח הגי"ר חיים קניבסקי שליט"א, לשואלו על אותם קדמונים שחישבו את הקץ, בניגוד לאזהרת חז"ל שאמרו (סנהדרין צז ע"ב): תיפח רוחם של מחשבי קיצין. תשובת הגר"ח כפי שהביאה ר"א מן, דרך שיחה – על התורה, בני ברק תשס"ד, עמ' רא, היא שהדבר נאסר "רק כשמאמין שימוכרח" הוא [המשיח] לבוא באותו קץ, אבל אם עשה חשבון שזה זמן **שיתכן ושיכול לבוא**, ולא 'מוכרח' – מותר".

⁶⁰ ספר הנצחון לר"יט מילהויזן, ס"י שלי"ה.

⁶¹ נצח ישראל, ירושלים תשל"א, עמ' קפ. והשוה ר"י אברבנאל, ישועות משיחו, קעניגסבערג תרכ"א, דף כא ע"א.

מעין זה כבר לימדונו בעלי התוספות, כי הקץ המבואר בדניאל הוא קץ אמיתי, אלא שאין אנו יודעים היכן מתחיל מנינו, "שמא משנתבטל התמיד בימי הורקנוס ואריסטובלוס... ושמא משנמלך הורדוס... ולכל המאוחר משעת הגלות. ולעת קץ כשיבא משיח במהרה בימינו, יתבררו וילבנו הדברים".⁶²

אמונת המשיח האמיתית מבוססת על ציפיה כנה לבואו בכל יום. בגלות בבל נאמר מראש שתהא גלותם שבעים שנה, ובכל זאת טעו גדולי עולם בחישוב שנים אלה.⁶³ בגלותנו, גלות אדום, שלא נאמר בה זמן, מאמינים אנו בכל יום שיגאל ה' את עמו, כי כל שעה ושעה ראויה לגאולה. קיים אמנם קץ שבו יגאלו לכל המאוחר, אם לא זכו ל'אחישה', אז יגאלו 'בעתה',⁶⁴ אלא שקץ זה לא נתגלה. כשלוך כל חישובי הקץ, עורר את הג"ר אלעזר פלקלש בעל 'תשובה מאהבה' לצאת בהתראה: "אני הגבר ראה ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו וחשך על פני כמה בני אדם היושבים עליה, המה בקשו חשבונות רבים על גאולתנו ועל פדות נפשנו, על פי ראשי תיבות וסופי תיבות, נוטריקון וגימטריאות, מספר קטן וגדול, שם הוא צרוף אחר צרוף, לצרף, לברר וללבן עת קץ הימין, עד שהכשילו רבים מעם הארץ בדברי הבל הבלים, אין בם מועיל".⁶⁵

יש להיבדל מכל אותם מביחי 'גאולה', ולהיצמד לדרכם של מנהיגי הדור. רבי יעקב ב"ר משה הלוי זקן הישיבה הכללית בונציה הזכיר "כמה הרפתקי בישי דעודו עלן, מחמת מחשבי קצין המתפתים לדברים האלה, ומה שיעצו עליהם בזמניהם לעשות דוגמא לדורות, חכמי חרשים יודעי בינה לעיתים, ומודעים לחדשים מאשר בא עליהם, כאשר הרמב"ם והרשב"א ז"ל בספריהם, כדי שבנסיונות שלהם ביתנו בית ישראל בטח יתכונן, ומזקנים אתבונן".⁶⁶

זאת ועוד, חישוב הקץ גורם להרחקת הקץ, והשבועה שלא להרחיק את הקץ, קשורה בחישוב הקץ. בגמרא מסופר על רבי זירא, שכאשר היה מוצא חכמים העוסקים בחישוב זמן בוא המשיח, היה אומר להם: "בבקשה מכם, אל תרחיקוהו, כי שנינו: ג' באין בהיסח הדעת, אלו הן: משיח, מציאה ועקרב".⁶⁷

⁶² בעלי תוספות עה"ת, פ' כי תבא, עה"פ והיה כאשר שש. ועיי פירוש רבינו אפרים ב"ר שמשון על התורה, בני ברק תשנ"ג, ח"א, עמ' רפו. לפי שיטתם של בעלי התוספות, כבר עבר הקץ האחרון שתחילתו בגלות רומי. וראה חת"ס עה"ת (דברים, עמ' קיג), כי אפשר שקץ זה התחיל עם סילוקן של רבינא ורב אשי ותלמידיהם, כי אז הוחל הגלות הגמור. עוד כתב כעין זה רבי יעקב לוברבוים מליסא בעל ה'נתיבות', הובא אצל ר"י שיינברגר, עמוד אש, ירושלים תשי"י, עמ' קו: "בקוצר דעתנו נעדר מאתנו ליישר מאמרי הש"ס בענין הגאולה והדעות אינן שוות, ופשוט הדבר שעלינו לחכות עד שיבוא אליהו לעשות חלק".

⁶³ עיי מגילה יא ע"ב-יב ע"א.

⁶⁴ סנהדרין צח ע"א. ועיי חידושי רבינו הגרי"ז סאלאוויציק עה"ת, פ' בא, עה"פ ומושב בני ישראל.

⁶⁵ עולת חודש הרביעי – אהבת דוד, פראג תק"ס, דף כא ע"ב.

⁶⁶ ר"ש אבוהב, שו"ת דבר שמואל, ויניציאה ת"פ, דף צה ע"ב טור ב.

⁶⁷ סנהדרין צז ע"א.

הדרך האמתית להחשת הגאולה היא דרך התשובה. בזוהר הקדוש הוגדרו מחשבי הקיצים כבדאים ודוברי שקר המסיחים את הדעת מגורם הגאולה האמתית שהוא תשובה. "אמר הקב"ה: שוטים הם המחשבים קצי משיח... לבא לפומי לא גלי, והם משתדלים לחשב קצים... היאך אמרו שטות ושקר לפני הקב"ה... אם אתם מבקשים לדעת קץ גאולתכם מתי יהיה ואימתי תבואו לארצכם? שובו אתיו, שובו בתשובה... אין הגלות נתלית אלא בתשובה".⁶⁸

יהודים בתימן ביקשו מרבי אברהם בן הרמב"ם להודיעם "עניין הקץ" שמסר אביו ב'אגרת תימן'.⁶⁹ כך השיב להם: "אבא מרי זצ"ל... כבר אמר בענין זה באגרת ההיא די הצורך. אנו לא נביא בעניין זה אלא מה שכתוב בתורה, והוא שהדבר תלוי בתשובה, כמו שנאמר: 'ושבת עד ה' אלקיך [ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום, אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך]'; 'ושב ה' אלקיך את שבותך [ורחמך ושב וקבצך מכל העמים]".⁷⁰

בנימה זו סיים רבינו ניסים הר"ן את אחת מדרשותיו: "אמר 'ושבת עד ה' אלקיך ושמעת בקולו' וגומר. פירוש: שתשלים התשובה ושתוציאנה לפועל – מה יהיה שכרך? 'ושב וקבצך מכל העמים'... לתשובה שלימה תשועה שלימה".⁷¹

בשנת תצ"א, הסתגרו עשרה חכמים גדולים בירושלים במטרה לעורר רחמי שמים ולהביא קץ לגלות. רבי חיים ויטאל שמסר על כך, ציין שעשרת הרבנים שרוים היו בצום והתפללו ללא הרף, וסביבם התקבצו אנשים רבים, ביניהם מקובלים שפעלו בשמות הקדושים. התפילות נערכו בהתרגשות רבה ובדמעות שלישי, בבקשת רחמי שמים לזירוז הגאולה. ביום הארבעים לזעקת הרבים, יצאה בת קול ואמרה: "גלוי וידוע לפני שאם יהיה דבר הגאולה בחיפזון, ימותו ויתמו כמה מבני, כי עדיין בתוכם רשעים, ואינני חפץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו".⁷² ולכן בא אורך גלותם לצרפם כמצרף כסף וזהב, ולהיותם כולם קרובים אל ה' ולעובדו שכם אחד. ואתם לכו ושובו אל אהליכם".⁷³

לאחד מרבני תנועת 'חובבי ציון' ששאפה לגאול את ארץ ישראל, כתב רבי שמשון ב"ר רפאל הירש: "אני בעניי אשר אין לי עסק בנסתרות אין טוב לי כי אם להחזיק בדרך הכבושה מאבותינו קדמונינו נ"ע, אשר לא שמו לנגד עינינו כי אם להיות חרדים בכל מאמצי כחנו לתקן דרכנו בדרך התורה לפני אלוקינו ולהרים

68 זוהר חדש, פי בראשית.

69 ראה לעיל תחילת תת-פרק זה.

70 תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם, סי' צד, מהדו' פריימן-גוטיין, ירושלים תרצ"ח, עמ' 136.

71 דרשות הר"ן, סוף הדרוש העשירי - הנוסח הקצר.

72 יחזקאל יח, לא-לב: "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמתו בית ישראל", "כי לא אחפץ במות המת נאם ה' אלקים והשיבו וחיו".

73 'מעשה שהיה בירושלים', נמצא בסוף כתב יד ספר אוצרות חיים למהר"ן, כ"י ניו יורק, הספרייה היהודית, פריטים של יהדות מס' 65, דף קסא, ב-קסב, א. הובא על ידי מ' אידל, 'משמרות ומשיחיות בירושלים', בתוך: שלם – מחקרים בתולדות ארץ ישראל ויישובה היהודי, ח"ה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 90-91.

מכשול מקרבנו, ולצפות לגאולה בכל יום אם בקולו נשמע, ומעולם לא שמו על שכמנו לפנות דרך הגאולה... כי אם על ידי חיזוק ותיקון לבבנו ומעשינו לתושיה".⁷⁴

כך הביע ה'חתם סופר' בקצרה את הידיעה המוסכמת, "דקץ הגאולה הנסתר הוא לה' אלקינו,⁷⁵ דקץ האחרון הנסתר מלביה לפומיה לא מגלה, אך הקץ הנגלה הוא נגלה לנו ולבנינו, והוא: 'לעשות את כל דברי התורה הזאת',⁷⁶ ד'היום אם בקולו⁷⁷ תשמעו".⁷⁸

ברוח זו כתב בדורנו רבי שמואל הלוי וואזנר בעל 'שבט הלוי': "אין לנו עסק בנסתרות, וביאת משיח צדקינו הוא עלום ומכוסה, ולא ניתן לדרוש זה ברבים... ורמזים על זמן ביאת משיח צדקינו... מה לנו להכניס עצמינו לדבר מסוכן ולפטם ההמונים בדבר שהצניעות יפה, ולבסוף אם ח"ו לא נזכה, יסוגו אחור מרוב פחי נפש... והעיקר לחזק אצל אחינו בני ישראל, מאמינים בני מאמינים, היסוד של גאולת ישראל על ידי משיח ה' ברצון אבינו שבשמים, ואחכה לו בכל יום שיבא, ו'היום אם בקולו תשמעו', ו'במכוסה ממך'⁷⁹ אל תדרוש".⁸⁰

שני אלפים ימות המשיח

תאריך סופי מובא בגמרא בשמו של רב קטינא: "שית אלפי שני הוו עלמא וחד חרוב".⁸¹ פשוטם של דברים הוא, שהעולם יעמוד על תילו במשך ששת אלפי שנה מיום בריאתו, ובהגיע האלף השביעי – יחרב. ברם אף תאריך זה אינו מצביע בהכרח על מועד בטוח. הנה, "ששת אלפים שנה הוי העולם, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח",⁸² זהו החישוב המלא של שנות קיום העולם. לפי החשבון הפשוט לא יתכן עיכוב ביאת המשיח יתר על כמאתים וכמה

⁷⁴ רא"מ קלוגמן, שו"ת שמש מרפא, נוא יארק תשנ"ב, עמ' ריא.

⁷⁵ החת"ס כיון בדבריו לביאורו של רבינו יואל, מחכמי אשכנז הראשונים, ספר הרמזים לרבינו יואל, עה"ת, דברים כט, כז-כח: "זהו הנסתרות לה' אלקינו, שאין יודע זה הקץ הנסתר של משיח אלא ה' אלקינו".

⁷⁶ דברים כט, כח.

⁷⁷ תהלים צה, ז.

⁷⁸ חת"ס עה"ת, דברים, ירושלים תש"ל, עמ' קכא (על פי סנהדרין צח ע"א). וכן כתב בשמו בנו בספר כתב סופר החדש על התורה וה' מגילות, ירושלים תשמ"ט, עמ' מז. ועי' עוד שו"ת כתב סופר, או"ח, סי נ"ג; כת"ס על התורה, מהדורא קמא, תל אביב תשט"ו, דף רסה ע"א; מהר"ם שיק על הגדה של פסח, ד"ה אפפוני (עמ' כה).

⁷⁹ חגיגה יג ע"א.

⁸⁰ שו"ת שבט הלוי, ח"י, סי' א' סעיף א'.

⁸¹ ראש השנה לא ע"א; סנהדרין צז ע"א.

⁸² עבודה זרה ט ע"א; סנהדרין, שם.

עשרות שנים הבאות, אחרת יגיע אל עולם חרב.⁸³ התאריך המוחלט הזה עשוי להטיל מורא על רכי לבב.

ידועה היא אימרתו של גאון המוסר, האמונה והבטחון, ה'סבא' מנבוהארדוק: "אילו הייתי עומד ביום האחרון של האלף הששי ומשיח עדיין לא בא, אף על פי כן לא היתה מתרופפת אמונתי שבודאי יבוא!"⁸⁴

קדם לו צדיק אחד, – עליו סיפר הג"ר פנחס אליהו מווילנא בעל 'ספר הברית', – שנהג מידי לילה לקום בחצות, להתאבל בבכי וזעקה על הר ציון ששם. בא אליו שכנו, יהודי פשוט, ושאל בהתרסה: "למה תבכה על הגלות, הלא מאות רבות בשנים בכינו על הגלות וביקשנו את הגאולה, ואין מושיע. ואם היום יבא משיח, איך יקויים בנו 'שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה',⁸⁵ הרי כבר עברו כמה מאות שנה מתוך האלף הששי ולא נשאר עוד הרבה זמן לגאולה, ומנין איפוא מספר שנים המגיע לנו תמורת שנות הרעה?" השיב לו הצדיק: "דע לך שאפילו אם אהיה בשנה האחרונה של האלף הששי, לא אפסיק לצפות לגאולה ולביאת המשיח, כי אף על פי שחלילה יתמהמה עד סוף האלף הששי, בטוחני שיתממש דבר ה' ביד נביאיו כי בוא תבוא ישועת ישראל. לידת האומה היתה כרוכה בנס גדול לאחר יאוש גמור, כאשר נולד יצחק היתה שרה בת תשעים ואברהם בן מאה, כך יבוא משיח צדקנו בנס גדול לאחר יאוש גמור. כל הטובות והנחמות שניבאו הנביאים יקוימו, כשם שנתקיימו הרעות והתוכחות שאמרו בנבואה. לא קצרה יד ה' מלקיים החל מהשנה האחרונה של האלף הששי את משאלת 'שמחנו כימות עניתנו שנות ראינו רעה', כגון על ידי האטת מהלך השמש והארכת הימים, כפי שמבואר ב'ספר התמונה' המיוחס לר' ישמעאל כהן גדול.⁸⁶ הרבה אפשרויות של ריוח והצלחה בידי הקב"ה, והוא ללא ספק ישפיע עלינו רוב טובה באחרית הימים, כי הוא האל הנאמן האומר ועושה, מדבר ומקיים, שכל דבריו אמת וצדק".⁸⁷

אמונה עמוקה ומוצקה הביע אותו צדיק, האופיינית לגדולי ישראל, וביטוי לה נתן גם אחד מגדולי רבותינו האחרונים, הג"ר פנחס הורוויץ בעל 'הפלאה':

⁸³ ראה להלן על מהות החורבן בתת-פרק 'יחד חרוב'.

⁸⁴ ר"ד כץ, תנועת המוסר, ח"ד, ירושלים תשי"ז, עמ' 301; רח"א זייטשיק, המאורות הגדולים, ניו יארק תשכ"ב, עמ' קצב. וזאת אמר לפי הפשט הרגיל, כפי שניסח אותו ר"י אלבו: "שני אלפים ימות המשיח, רוצה לומר: מוכנים לביאת המשיח, אם יהיו היהודים ראויים יבוא בתחלת הזמן, ואם לא יהיו ראויים בהתחלה ויהיו ראויים באמצע הזמן יבא אז, אבל לא יעברו אותן שני אלפים שלא יבא" (אוצר ויכוחים, ניו יורק תרפ"ח, עמ' 107).

⁸⁵ תהלים צ, טו.

⁸⁶ ספר התמונה, אות סמ"ד, התמונה השלישית.

⁸⁷ ספר הברית, ח"ב, מאמר י"ב, פרק ט'.

אמרו חז"ל במסכת עבודה זרה: ⁸⁸ "שני אלפים ימות המשיח, ובעונותינו שרבו, יצאו מהן מה שיצאו מהן". יש להבין [כפל הלשון], מה שלא כתוב סתם "יצאו מהן". ⁸⁹ אלא הענין הוא, שבדאי הבטחות ה' יתברך אינן חוזרות ריקם, ואמרו חז"ל שימות המשיח יהיו ימים ארוכים להשלים שני אלפים. וזה שביקש משה רבינו ע"ה: "שבענו בבוקר חסדך", ⁹⁰ דהיינו כשיבא זמן משיח לא יתאחר, כדי ש"נרננה ונשמחה בכל ימינו". אבל אם יתעכב, על כל פנים "שמחנו כימות עניתנו", להשלים השנים ש"ראינו רעה". ⁹¹ אם כן אין הפסד בעיכוב ביאת המשיח, שהרי יושלמו אחר כך, אבל ההפסד הוא באותן השנים שיצאו בצער הגלות. וזהו שאמרו: "יצאו מהן מה שיצאו מהן", אף על גב שיושלם אחרי זה, על כל פנים מה שיצאו בהיותנו בגלות [הוא ההפסד], בפרט [בני] אותן הדורות שמתו בימי אריכת הגלות... ושמעתי לפרש מה שאמר הנביא: "למה לנצח תשכחנו, תעזבנו לאורך ימים; השיבנו ה' אליך [ונשובה, חדש ימינו כקדם]" ⁹² פירושו, כיון שארכו ימי הגלות, על כרחך שיהיו אחר כך ימים ארוכים, מוטב השיבנו בתחלת ימות המשיח ויהיו ימינו כקדם. ⁹³

לא כל היהודים זכו לרכוש את מידת הבטחון המופלגת של גדולי החכמים, וגם מהם נתבעה האמונה המוחלטת בביאת המשיח בכל מצב ובכל דור, אפילו בעמדם בפתח האלף השביעי. אמונתם היסודית לא פגומה היא, כל עוד מאמינים הם באמונה שלמה בביאת המשיח בכל יום.

יש מרבותינו שביארו את חישוב ששת אלפי שנות העולם, באופן שלעולם לא יוכל לחול פקפוק בבואו של גואל צדק. לדבריהם שנות הגלות אינן מצטרפות כלל לחישוב שני אלפים משיח, והן מהוות פער בין שני אלפים תורה לשני אלפים משיח.

רבנו יום טוב ליפמן מילהויזן בעל 'ספר הנצחון' ו'ספר אלפא ביתא' על כתיבת סת"ם, היה, כהגדרת ה'חזון איש', "מהיחידים ששתלה השגחתו יתברך בכל דור להורות חוקיו ומשפטיו לישראל, אשר כשהן מעמיקין בהלכה הן בשעה זו

88 עבודה זרה ט ע"א. השה סנהדרין צז ע"א-ע"ב.

89 בביאור דברי חז"ל "שני אלפים משיח, ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו", כתב ר"י עראמה, עקידת יצחק, פ' וישב, שער כ"ח: "לזה אמר כי אחר שני אלפים תורה ראוי שיבאו אחריהם שני אלפים משיח, לתשלום השבוע, אלא שכבר היה דואג האומר הזה, ממה שלא צדקה השערתו זאת, ממה שראה שכבר עברו בימיו יותר משלש מאות שנה מהאלף החמישי ועדיין לא ראה שנתפשט זה האור השכלי המקווה בעולם".

90 תהלים צ, יד. מזמור זה הוא של מרע"ה, לפי הנאמר בראשו: "תפלה למשה".

91 שם, טו.

92 איכה ה, כ-כא.

93 פנים יפות, פי עקב, עה"פ כימי השמים. השה ר"מ א"ש, זכרון יהודא, מונקאטש תר"ס, דף מ ע"ב.

כמלאכים, ורוח ממרום שורה עליהם".⁹⁴ גאון ישראל זה כתב לפני כשש מאות שנים את הדברים הבאים:

הנה הסכמת רבים מן ההמון, שלכל היותר לא יתאחר ביאת משיחנו ובניין בית המקדש כי אם עד שנת ק"ע לאלף הששי, כי אומרים שבית ראשון עמד ת"י שנים, והבית השני ת"כ שנה,⁹⁵ והשם יתברך ינחמנו בכפלים ויהיה בית השלישי לכל הפחות נגד שניהם תת"ל שנים. ותניא, ששת אלפים יהיה העולם, לכן אי אפשר להתאחר אחר ק"ע לאלף הששי. ואמן כן יהי רצון, כי אפשר הדבר. אכן אראה להם פנים אם ח"ו יתאחר יותר, שלא יוכלו להרהר. כי אותה ברייתא מסיימת "שני אלפים תוהו, ושני אלפים תורה, ושני אלפים משיח, ובעוונותינו יצאו מהם מה שיצאו", שהרי לא בא המשיח לסוף ארבעת אלפים. והנה, אפשר אף בעוונותינו יאריך זמן גלותינו, מכל מקום לא יתקצר זמן של שני אלפים של מלכות משיחנו, וזמן אריכת גלות לא יחשב למניין ששת אלפים.⁹⁶

חורבן ירושלים לפי ציור של ברנארד פיקארט בשנת תע"ב

⁹⁴ קובץ איגרות החזו"א, ח"א, סי' ל"ג. ועיי' 'קולמוס', קול משמרת סת"ם, אלול תשמ"ח, עמ' 84.

⁹⁵ עיי' יומא ט ע"א.

⁹⁶ ספר הנצחון, סי' שלי"ה.

אלפי שנות הגלות מהווים פער בתהליכים שמובילים אל הגאולה. חז"ל מרמזים על כך באומרם,⁹⁷ כי צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שמייהר להגלות את עמו לסוף שמונה מאות וחמישים שנה לשבתם על אדמתם, שנתיים קודם 'ונושנתם',⁹⁸ תיבה שהיא בגימטריא שמונה מאות וחמישים ושתיים, כי אם היינו שוהים בארץ ישראל בפני הבית עד מלאות מנין שנות 'ונושנתם' בארץ, היתה חלילה מתקיימת תוכחת 'כי אבד תאבדו'.⁹⁹ שאל החת"ס, מה תועלת הפקנו מהקדמת הגלות בשנתיים אלה? ועל כך השיב במשל:

משל למי שאהב בתולה ועשה עמה שידוכין, והתנה עמה וקבע לה זמן חתונה י"ב חודש, כנהוג, ואמר שבתוך הזמן מתי שתרצה יתרצה להשיאה, אך בעבור הזמן כרגע אז נתבטלו השידוכין, אם לא הכינה עצמה כראוי. והנה היה החתן המשוודך עמה בעירה, ושחרה בכל יום: "מדוע לא תכיני עצמך? הלא תדעי כי תעבור הזמן שקבענו, לא אמתין כרגע, ומוצא שפתי לא אשנה, ואנכי אהבת עולם אהבתיך, איך אעזבך? על כן הכיני לך כלים ככלה ותכשיטים". והיא אמרה נואש, נתעצלה משמוע בקול המשוודך האהוב.

ויהי בעוד ב' ימים עד כלות הזמן, אמר האוהב בלבו: "אם אמתין עוד, כמעט יעבור המועד אשר יעדנו, איך אעזבה ואהבת נפש אהבתיה? ואם יאמר שתתחיל עתה להכין צרכי חופה, מה תכין בשני ימים, הזמן קצר והמלאכה מרובה?". על כן התייעץ בנפשו לעקור סיכי ומשכיה ולילך למדינת הים זמן רב, באופן שבין כך תוכל להתקשט ולהכין הכנה דרבה. והזמן הוא לא יכנס בחשבונם, כי בפירוש אמר, שיהיה כל משך הזמן ההוא הבחירה חפשית בידה לומר: "הנני, הכניסני לחופה!". ומכיון שהוא בגד בה והלך לו בדרך מרחוק, לא יכנס בחשבון, ובחזירתו עליו להשלים לה שני ימים, ובאותן ב' הימים תתקשר עמו קשר של קיימא, על ידי הנשואין, עם הקישוטין ועדי עדיים שהכינה כל ימי היותו במדינת הים. וכן נעשה...

וכן הענין ממש בנמשל... כי היתה הכוונה שיכנסו מארץ ישראל לגן עדן, ותהי ארץ ישראל כשידוכין, וההכנסה אל גן עדן כהכנסה אל החופה, שהוא קשר עליון עדי עד. וקבע להם [הקב"ה] זמן: 'ונושנתם', ובתוך אותו הזמן מתי שיתקנו מעשיהם יכנסו לגן עדן, שהיא החופה שאין גירושין אחריה. והי בראותו יתברך ב' שנים קודם ל'ונושנתם' כי לא תקנו מעשיהם עדיין, ובאותן ב' שנים הנשארים אי אפשר להם לתקן מה שעיוותו, ואם ימתין להם ב' שני ח"ו אבדו תקות שונאי ישראל ונתבטלו השידוכים, על כן מהר החורבן ב' שנים, כדי שבתוך הזמן הזה יתקנו מעשיהם על ידי יסורי הגלות ותשובה ומעשים טובים. ואחר כך בביאת משיח א"ה, עליו להשלים לנו ב' שנים.

97 גיטין פח ע"א.

98 דברים ד, כה.

99 שם, שם, כו.

ואחר ההכנה הגדולה הזאת נתקשר עמו באותן השתי שנים קשר אמיץ, כאשר נפשו יתברך חפצה להשתעשע בגן עדן".¹⁰⁰

וחד חרוב

חורבן העולם באלף השביעי הוא נושא נוסף ששוררת בו מבוכה. רבו גם רבו הדעות בענין מאמרו של רב קטינא: "שית אלפי שנין הוו עלמא וחד חרוב". לדעת הרמב"ם וסיעתו (שנדחתה על ידי רוב הראשונים), זו היא דעת יחיד של רב קטינא ושאר תנאים ואמוראים חולקים עליו.¹⁰¹

יתר רבותינו הראשונים אומרים כי דברי רב קטינא מבטאים את דעת חז"ל הכללית, אך חלוקים הם רבותינו הראשונים במהות החורבן של 'חד חרוב' שתיאר רב קטינא.

יש מהם האומרים שהחורבן הוא חלקי בלבד. הרמב"ם אומר כי גם רב קטינא אינו מתכוין לומר שיהיה באלף השביעי העדר המציאות כלל.¹⁰² אולי מקור הרמב"ם הוא ב'פרקי רבי אליעזר', שהשמים יתחדשו כאדם שהוא קורא בספר וגולל אותו, והארץ תבלה כאדם שהוא פושט את טליתו והוא מכיל אותה וחוזר ומקפל אותה, או כל צבא השמים יבולו וחוזרין ונוצצין וצומחין ומתחדשין

¹⁰⁰ חת"ס עה"ת, דברים, עמ' סז-סח. בדומה לזה סבר המקובל רבי יהודה פתייה, מנחת יהודה, סי' ס"ט, מהדו' ירושלים תש"ס, עמ' 96-97, כי אין ה'חד חרוב' – היינו חורבן האלף השביעי – בא עם גמר שנת הששת אלפים, אלא, ימות המשיח מפרידים ביניהם, וחז"ל העמידום בפני עצמם, לא עם ששת אלפי השנה ולא עם האלף השביעי.

¹⁰¹ עי' מורה נבוכים, ח"ב, פרק כ"ט. לכאורה יש ראייה לדבריו ממקרא מפורש: "עשה חסד לאלפים", שמות כ, ו; "נצר חסד לאלפים", שם לד, ז, והיינו שני אלפים דורות, ושית אלפי שני לא יכילו אלפים דור. אמנם יש מן האחרונים שרוצים ליישב את מאמר רב קטינא עם פסוקים אלה, באופן ש'דור' אינו מתבאר כפשוטו. עי' תוספות חדשים על משניות מס' מכות פ"ג מט"ו; פנים יפות עה"ת, פ' יתרו, עה"פ ועושה חסד לאלפים. מאידך הרשב"א דחה את טענת הרמב"ם, שהמימרא של רב קטינא מבטאת דעת יחיד, "כי אין אנו רואין בתלמוד חולק עליו". עי' שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' ט'. והשוה דרשות חת"ס, סערעטה תרפ"ט, ח"ב, דף שצח טור ב. ר"י אברבנאל אומר כי אותם אמוראים, בסנהדרין צט ע"א, הקובעים זמנים שונים לאורך ימות המשיח, ארבעים, שבעים, שס"ה, ד' מאות, ז' אלפים ועוד, חולקים על מימרא דרב קטינא. עי' ר"י אברבנאל, מעיני הישועה, המעין הי"א, סוף תמר י'. תלמיד ה'רוקח' רבי אברהם ב"ר עזריאל, ערוגת הבשם, ח"א, ירושלים תרצ"ט, עמ' 263-264, טען, כי לפי המסופר בירושלמי ברכות, פ"ה ה"ד ובמדרש איכה, פרשה א', אות נד, "דמשיח בן דוד נולד ביום חורבן בית ש(ל)ני, וזקן ממנו משיח בן אפרים שנולד בימי אליהו, הרי מוכח התם שהוא בא לפני משיח בן יוסף", משמע כי "שיטתו היא כתנאים בפרק 'חלק', דאמרו ימות המשיח שבעת אלפים ויש אומרים שס"ה אלפים... ולא כתנא דבי אליהו דאמר שיתא אלפי הוי עלמא וחד חריב... ובפרק חלק, ובראש השנה".

¹⁰² מורה נבוכים, ח"ב, פרק כ"ט.

במקומן.¹⁰³ ונראה שכן היא דעת רש"י, המפרש דברי רב קטינא ש"אין אדם וכל המלאכות שובתות".¹⁰⁴ מתוך שהוזקק לומר שדווקא האדם יעדר ופעלו יושבת, משמע שעולם החי, הצומח והדומם, ימשיך להתקיים.

רבי חסדאי קרשקש מדייק מלשון "חד חרוב" שהעולם לא יחזור לתהו ובהו, "כי שם חרבן לא יפול על העדר, ולזה יראה שהם [חז"ל] יחייבו התמדתו, אם במים אם באש, וקבלו היותו זמן מוגבל חרב".¹⁰⁵

לפי רבנו בחיי, לא יחרב העולם לאלה שיקומו בתחיית המתים, והם יזכו באלף השביעי להתענג בגוף ובנפש תענוג שאין לו סוף.¹⁰⁶ ר"י אברבנאל אומר כי "לא נדע אם יהיה החרבן כללי במרכז ובמקיף, או יהיה העולם השפל לבד, כמו במבול".¹⁰⁷

השוואת חורבן העולם למבול נמצאת מפורשת ב'אלפא ביתא דרבי עקיבא': "שני פעמים עתיד העולם לחרב, אחד בימי המבול, ואחד בסוף ששת אלפים ותשעים ושלש שנים".¹⁰⁸

יש מרבתינו שפירשו את המאמר "חד חרוב", דהיינו חרב מיצר הרע, שיתבער רוח הטומאה והזוהמה הגופנית, ולא יהיו תולדות כי יכלו הנשמות מן הגוף, והגוף יהיה חרב מהם, ויתלבשו הנשמות מלבוש אחר טהור וקדוש כמלאכי עליון.¹⁰⁹

¹⁰³ פרקי ר"א, פרק נ"א. על חידוש העולם באלף השביעי, נאמר בסנהדרין צז ע"ב: "שלח ליה רב חנן בר תחליפא לרב יוסף: מצאתי אדם אחד ובידו מגילה אחת כתובה אשורית ולשון קדש, אמרתי לו: זו מניין לך? אמר לי: לחיילות של רומי נשכרתי, ובין גינזי רומי מצאתיה, וכתוב בה: 'לאחר ד' אלפים ומאתים ותשעים ואחד שנה לבריאתו של עולם, העולם יתום. מהן מלחמות תנינים, מהן מלחמות גוג ומגוג, ושאר ימות המשיח. ואין הקב"ה מחדש את עולמו אלא לאחר **שבעת אלפים שנה**'. רב אחא בריה דרבא אמר לאחר חמשת אלפים שנה".

¹⁰⁴ ראש השנה, לא ע"א, ד"ה ליום שכולו שבת.

¹⁰⁵ אור ה', מאמר ד' דרש א'.

¹⁰⁶ פירוש רבנו בחיי עה"ת, בראשית ב, ג. וראה בענין זה מכתבי רבותינו הראשונים, רבי מאיר אבולעפיא הרמ"ה, רבי אהרן ב"ר משולם ורבי שמשון משאנץ, בקובץ אגרות הרמ"ה, עמ' ח-יט, בתוך: יד רמה על מסכת סנהדרין, בעריכת ר"י זילבר, ירושלים תש"ס.

¹⁰⁷ פירוש אברבנאל על ישעיה נא, ו.

¹⁰⁸ מדרש אותיות דרבי עקיבא, אות ב"י (מהדו' רש"י וורטהיימר, ירושלים תשנ"ט, עמ' מ), והובא בהקדמת אור זרוע, אותיות אלף בית, סי' כא. על פי מדרש אותיות דרבי עקיבא כתב הפייטן 'בנימין' פיוט: 'אהלל בצלצלי שמע' כסדר הא"ב, נאמר כיוצא' לשחרית שבת שקודם שבועות בקהילות מנהג פולין, ושם באות ב"ת נכתב: "עתיד העולם לחרב פעמים בשקועים, אחת הדור המבול ואחת בששת אלפים ושלוש ותשעים". על תוספת 93 שנים על פי מקור זה, ל-6000 השנים שזכרו בגמרא, ראה לשם שבו ואחלמה, הקדמות ושערים, הוספות ותיקונים סי' ד'.

¹⁰⁹ עי' פי הרקאנטי עה"ת, פ' בהר (עה"פ וספרת לך); ר"י עראמה, עקידת יצחק, סוף שער רביעי; מגיד מישרים לר"י קארו, פ' בהר (ועוד יותר שם בפ' ויקהל: "מגלינא לך רזא טמירא במאי דאמור רבנן דהמצות בטילות לתחיית המתים וכו', היינו ברזא דשית אלפין שנין הוי עלמא וחד חרוב, דהיינו למימר שבזמן תחיית המתים דהוא בתר ימות המשיח יהא חרב עלמא מתאוות וכיסופין דהאי עלמא, והא בההוא זימנא יתבטל יצר הרע מעלמא ונמצאו מצות לא

פירש זאת רבי יוסף חיים ה'בן איש חי', כי "חד חרוב אין הכוונה שיהיה בו חרבה ושממה ח"ו, אלא הכוונה, הטבע והחומר שמצוי בשישה אלפים יחרב, ויתחדש טבע וחומר אחר מעולה ויפה, שאין בו תערובת רע... אלא הוא כולו טוב גמור".¹¹⁰ בדרך זו הסביר רבי אליהו אליעזר דסלר: "כשתבטל החומריות אחרי שית אלפי שנים, אז מי שדבוק בה יפול עמה, ומי שהוא צדיק... לא יסבול כלל בביטול חומריות העולם הזה".¹¹¹ תלמידו רבי חיים פרידלנדר הסביר כעין זה: "שהוא ענין של 'אלף השביעי', שבו מתחיל עולמות השכר, ועל זה אמרו חז"ל 'וחד חרוב', היינו חורבן חיובי, כדברי הרמב"ם 'חורבן הגוף – בנין השכל', שהקב"ה ישנה את צורת עולם הזה הגשמי, ועולם הזה ילבש צורה רוחנית".¹¹²

לעומת רבותינו אלה הסבורים שבאלף השביעי העולם לא יחדל מלהתקיים, יש מרבותינו האומרים שהחורבן יהיה מושלם והבריאה תחזור לתוהו ובוהו. רבי יהודה ב"ר מר יוסף דמן קירואן פנה לרב האי גאון בשאלה: "הא דתנא דבי אליהו"¹¹³ ששת אלפים שנה הוה העולם... מאי פירושה?". השיבו רב האי: "פירושה כפשוטה, כי העולם בראו הקב"ה מעיקרא לעמוד ששת אלפים שנה... ואחר כך העולם הזה עובר, והעולם הבא מתחדש".¹¹⁴

על דברי הרמב"ם כי העולם הזה אינו אובד, השיג הראב"ד על אתר, מכח המאמר "שית אלפי שנים", וכתב שהעולם חוזר לתוהו ובוהו.¹¹⁵ אף הרמב"ן חלק על הרמב"ם והסיק על פי גירסת הגמרא שלפניו,¹¹⁶ שעתיד הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובוהו ולאפיסה מוחלטת.¹¹⁷ תלמידו הגדול של הרמב"ן, הרשב"א, כתב גם הוא "שכל חבור העולם הזה השפל ולויו יש לו קצב ובא אל תכלית ועתיד ליחרב, כמו שאמרו רבותינו ז"ל שיתא אלפי שנים וחד חרוב".¹¹⁸

תעשה בטילות וכן המצות עשה"; ר' יאיר בן שבתאי מקוריו, חרב פיפיות, ירושלים תשי"ח, עמ' 51-52; ר' גדליה ליפשיץ, ביאור ספר העיקרים, מאמר שני פרק י"ח, ענפים אות ג'; רמח"ל, דרך ה', ח"א פ"ג; חת"ס עה"ת, ויקרא, ירושלים תשי"ט, עמ' עז.

¹¹⁰ בן יהודע, עמ"ס סנהדרין דף צז ע"א.

¹¹¹ מכתב מאליהו, ח"ד, ירושלים תשמ"ה, עמ' 231.

¹¹² שפתי חיים, אמונה ובחירה, ח"ב, בני ברק תש"ס, עמ' קמא.

¹¹³ תנא דבי אליהו, אליהו רבה, פ"ב, ד"ה דבר אחר ימים.

¹¹⁴ אוצר הגאונים בעריכת רח"צ טויבש, סנהדרין, סי' א' קמט (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ז, עמ' תצט).

¹¹⁵ רמב"ם ה' תשובה פ"ח ה"ח.

¹¹⁶ סנהדרין צב ע"ב.

¹¹⁷ דרשת הרמב"ן על דברי קהלת, כתבי רמב"ן, ח"א, ירושלים תשכ"ג, עמ' קפח. כמו כן כתב רבי גדליה ה' יחיא, שלשלת הקבלה, מהדו' ירושלים תשכ"ב, עמ' קז: "לסוף האלף ששי ישוב העולם תוהו ובוהו".

¹¹⁸ ביאורים להרב"ח מהריטב"א ז"ל, בתוך: מסי' בבא בתרא דפי' ווילנא, דף לג ע"א בדפי המפרשים, ד"ה כתב הרשב"א.

רב קטינא הוכיח כי "שית אלפי שני הוו עלמא וחד חרוב", מתוך דברי הפסוק: "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא".¹¹⁹ הסביר זאת רבי מאיר ב"ר טודרוס הלוי הרמ"ה: "כלומר שישאר לבדו".¹²⁰ אף רבי עובדיה מברטנורא הסביר כי משמעות הפסוק היא ש"באלף שביעי לא יהיה כי אם הקב"ה!".¹²¹ בעקבותיהם כתב רבי ישראל ליפשיץ בעל 'תפארת ישראל', ש"לאחר שיחרב העולם בסוף אלף השישי... ינוחו כל חיי העולמים כולם אלף שנה".¹²²

רבי אהרן ב"ר משולם הסכים במכתבו לרמ"ה, כי 'וחד חרוב' היינו: "יחרב וישומם העולם".¹²³

דעה זו מקובלת גם על רבי משה איסרלש הרמ"א, האומר "כי באותן אלף שנה שאמרו עליו: 'וחד חרוב', אף הצדיקים ה[תמי]מים לא יהיו על פני הארץ, רק הכל ישוב על יסודו כאשר היה קודם הבריאה".¹²⁴

אחרים הביעו את הדעה המפשרת בין שתי העמדות על חורבן העולם. לדבריהם מתרחש הפסד חלקי של העולם בכל אלף שביעי, ומתחולל הפסד מוחלט ביובל, הוא האלף החמישים.¹²⁵ דעה נוספת של פשרה אומרת, שכל העולם יחרב מלבד ארץ ישראל שתישאר בשלימותה גם באלף השביעי.¹²⁶

לרבינו מנחם המאירי יש שיטה אחרת בכל הסוגיא הזו. לדבריו "שני אלפים משיח" אינם שנות שלטון המשיח, אלא שנות ציפיה למשיח, ו"חד חרוב", אינו מתיחס לאלף השביעי כי אם לאחד מאותם שית אלפי שני, והיינו לאחרון שבהם, הוא האלף השישי, שיהיו בו פורענויות קשות (כגון השואה). הוא אומר:

"שני אלפים... ימות המשיח", לומר שהם הימים שתיחל האומה בהם ימות המשיח... ואמר "אחד חרוב", ורוצה בו לפי דעתי על אחד מן הששה, רומז בו על רוב צרות ומבוכות מיועדות לאלף השישי מצד קבלתם [של חז"ל], לא

¹¹⁹ ישעיה ב, יא; יז.

¹²⁰ יד רמה, סנהדרין צו ע"א. הרמ"ה הסביר את הנאמר בפסוק "ביום ההוא", על פי הכתוב [תהלים צ, ד]: "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבר", והיינו ש"יזומו של קודשא בריך הוא אלף שנים".

¹²¹ פי הרע"ב, תמיד, פי"ז מ"ד.

¹²² תפארת ישראל, יכין, שם.

¹²³ קובץ אגרות הרמ"ה, עמ' י, בתוך: יד רמה על מסכת סנהדרין, בעריכת ר"י זילבר, ירושלים תש"ס.

¹²⁴ תורת העולה, ח"ב, פרק כ"ה.

¹²⁵ רבנו בחיי עה"ת, במדבר י, לה; ר"י אברבנאל, מפעלות אלקים, ז' ג'. ועיי כתבי רמב"ן, ח"ב, ירושלים תשכ"ד, עמ' תקלט.

¹²⁶ ר' שלמה ב"ר אברהם פניאל, אור עינים, מהד' ירושלים תשמ"ג, עמ' פא-פד.

שיכוין בזה ענין חדוש דת, ולא ענין חורבן עולם, יהיה מה שיהיה מחורבנו וקיומו כרצון הגוזר והאומר¹²⁷.

רבותינו היו מודעים לניצול מועד סוף האלף הששי על ידי בעלי אמונות משובשות ומשיחי שקר, ועל כן הבהירו שאמונת המשיח הטהורה אינה יכולה להיות כפופה לשינויים אף אם יש אלו הבהולים לראות את המשיח בקרוב ממש. לפני כמאתיים וחמישים שנה הביע ר"י עמדין את דעת התורה בענין זה:

נצפה לגאולה שלמה מהרה, שיסורו מאתנו כל המעיקים ומסירים מעבודתו יתעלה, ובין יגאלנו ויגדלנו בחסדו (לא בצדקנו) וינטלנו וינשאנו כימי עולם, בין יניחנו עוד אלפי שנים בגולה חלילה, לא נמירהו בשביל כך, לא נסוג אחר לבנו. חלילה לנו זרע ישראל המקודש במעמד הר סיני. ה' האמירנו לגוי אחד בארץ הוא עשנו ולו אנחנו, זולתו לא ידענו, בלתו לא הכרנו ומבלעדיו אין אלדים. גם לא נבקש אפילו ארצנו המוחזקת לנו, לא בחיל ולא בכח, וכבר אנו מושבעים שלא לעלות בחומה ושלא נמרוד במלכות, והתירו חז"ל בשרנו כצבאות, אם נלך בגדולות ונפלאות. עינינו אל ה' אלדינו עד שירחמנו וישיב שביטנו.¹²⁸

ציפיות שוא בדורות האחרונים

קץ אחד נראה היה בזמנו כמגולה בדברי הזוהר הקדוש: "ובשש מאות שנים [אלף] הששי יפתחו שערי החכמה למעלה ומעינות החכמה למטה, ויתוקן העולם בשביעי כבן אדם שמתכוון ביום הששי מעת ששוקעת השמש לקראת שבת, וסימנך: 'בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' נבקעו כל מעיינות תהום רבה'... וכנסת ישראל תקום מעפרה ויזכרה הקב"ה".¹²⁹

בשנים שקדמו לשנת ה'ת"ר, הסעירו דברים אלו את הלבבות, ובכל קצוי תבל התחזק המתח המשיחי לקראת שנה זו.¹³⁰ בכורדיסטאן ובמארוקו, בפראג

¹²⁷ בית הבחירה, פתיחה למסכת אבות, מהד' רבי'ז פרג, ירושלים תשכ"ד, עמ' 13. לצד פירושו הוא, מביא שם המאירי ביאור על דרך הרמז בשם 'קצת מפרשים', לפיהם מדובר בשבע חכמות מול חכמת התורה, ואין הנידון כלל בבריאת שמים וארץ וחורבנם.

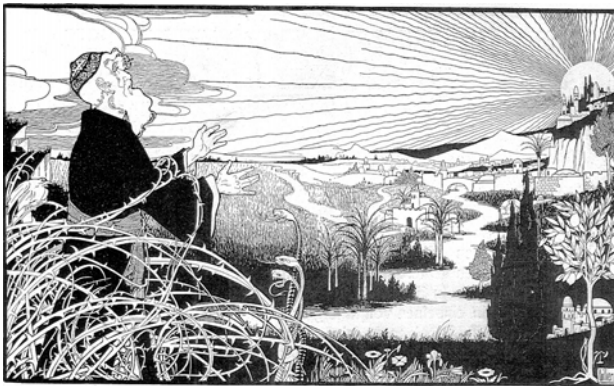
¹²⁸ ספר שמוש לר"י עמדין, אמשטרדם תקי"ח, דף סד ע"ב.

¹²⁹ זוהר, פי וירא, דפוס זיטאמיר דף קיז טור א. הלשון הארמי בזוהר הוא כדלהלן: "ובשית מאה שנין לשתיתאה יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא ומבועי דחכמתא לתתא ויתתקן עלמא בשביעאה כבר נש דמתתקן ביומא שתיתאה מכי ערב שמשא לאעלא בשבתא, וסימנך: 'בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' נבקעו כל מעיינות תהום רבה'... וכנסת ישראל יוקים לה מעפרא וידכר לה קב"ה".

¹³⁰ לפני שנת ת"ר כבר נמצאו מי שהציעו תאריכי ימים או שנים, כזמני גאולה וביאת המשיח. זאת על סמך רמזים וחישובים שונים על פי כתבי הקודש ומאמרי חז"ל, בנגלה ועוד יותר

ובירושלים, ספרדים כאשכנזים וחסידים כמתנגדים, שקלו וטרו בשנה זו, אלה משוכנעים שזו היא שנת הגאולה הודאית,¹³¹ ואלה סונטים בהם על כי "נשתגעו על שנה זו... כי סתומים וחתומים הדברים עד קץ הפלאות".¹³²

כמה מגדולי ישראל חרדו מאוד מפני האמונה הזו, ונשתמרו מסורות אחדות על תגובותיהם הקיצוניות נגד השתרשותה. "מרן הגה"ק עיר וקדיש מהר"ש מבעלזע זצ"ל, בשנת ת"ר... הכריז והודיע... בתחילת השנה, שלא לחשוב השנה ההיא כלל לשנת הגאולה. וצדקתו עמדה לו להציל נפשות מישראל מכפירה ח"ו".¹³³ כמוהו "חשש רבי יעקב גזונטהייט, רבה של וורשה... עלה על הבימה ונשבע בנקיטת-חפץ, שבשנת ת"ר לא יבוא משיח".¹³⁴

כיסופי גאולה – ציור של אפרים משה ליליאן

בנסתר. אך ההצבעה על שנת ת"ר כשנת הגאולה, היתה הידועה ביותר בהיותה לכאורה מפורשת בזהר.

¹³¹ א"ה חיימסון, הקונסוליה הבריטית, ח"א, 1939, עמ' 33, ציטט מתוך אגרתו של שר החוץ האנגלי, מר פאלמרסטון, לשגריר הבריטי בתורכיה, מתאריך 11 לאוגוסט 1840 – י"ב אב ת"ר, כי "עתה קיימת בקרב היהודים הנפוצים על פני אירופה הרגשה חזקה, שהולך ומתקרב הזמן כאשר על עמם לשוב לארץ ישראל, וכתוצאה מכך רצונם לעלות לשם נתגבר יותר".

¹³² לשון ר"א פלעקלש, אהבת דוד, פראג תק"ס, הקדמת המחבר. וראה אוסף גדול של מקורות בנושא זה בספרו של א' מורגנשטרן, משיחיות ויישוב א"י, ירושלים תשמ"ה, פרק שני. ועי' עוד ר"א קאמעלהאר, דור דעה – גאוני הדור, פיעטרקוב תרצ"ה, עמ' ריד, ריז; דרכי חיים ושלו, מונקאטש ת"ש, עמ' שצט.

¹³³ ימות המשיח, לקט אמרים מהאדמו"ר רא"ח שפירא ממונקאטש, ירושלים תשל"ל, עמ' נב.
¹³⁴ מ' ליפסון, מדור דור, ח"א, תל אביב תרפ"ט, עמ' 24. כך סיפר גם הגר"י קנייבסקי 'היסטייפלער' לר"א הורוויץ, במהלך מלחמת יום הכפורים: "חול המועד סוכות תשל"ד, מורי ורבי... ספר לי שהרב גזונדהייט בשנת [ת"ר] (במקור מופיע תרע"ו, אך הרב גזונדהייט נפטר בשנת תרל"ח) בוורשה עלה לבמה ונשבע שהשנה משיח לא יבא, גם אז היתה התעוררות גדולה כהיום, וההמון כעס על הרב גזונדהייט, אבל עשה טוב בשבועתו, כן אמר לי מורי ורבי" (יתד נאמן, מוסף חג השבועות תשס"ה, עמ' 9).

כשחלפה שנת ת"ר ומשיח לא בא, נפלה רוחם של רבים מאלה שהיו משוכנעים בביאתו בשנה זו דוקא. כמה יהודים אף התנצרו,¹³⁵ ביניהם שלושה לומדי תורה בירושלים.¹³⁶ את המשבר הזה סיכם ר' נתן מנמירוב, תלמידו וסופרו של רבי נחמן מברסלב: "טעו הרבה על שנה זאת, שנת ת"ר לפ"ק, שאמרו שבשנה זאת יהיה הקץ, וקלקלו הרבה בזה, כי גרמו כמה כפירות וחילול השם, כידוע, וכן בשנים הקודמים אמרו כמה קצים... וכולם חטאו בזה הרבה, כמו שקיללו אותם רז"ל ואמרו: תיפח עצמן של מחשבי קצין".¹³⁷

אך המתח המשיחי לא הירפה לגמרי. התבטאות חד-פעמית של רבי מנחם מנדל מקוצק יכלה להצית פרץ של ציפיות מצד חסידיו. סיפר אחד מהם כי באחת השבתות בשנת תרט"ו נכנס האדמו"ר מקוצק בליל שבת לבית מדרשו, נטל את כוס הקידוש והתחיל לומר: "עד הנה היה 'יהי ערב', מתי יתחיל 'יהי בקר'? 'יום הששי'! השש"י עולה תרט"ו". חסיד זה מספר על שמחה עצומה שפקדה את בית קוצק, "והיה רב שמחה וחדווה בין החסידים", והאכזבה שבאה בעקבותיה, "עתה עברו זמן זמנים ולא נושענו".¹³⁸

בשנת תרי"ט נתפרסם ספר של רבי משה קאצנלנבוגן, המכיל כמה שמועות נדירות מפי הגר"א בענין הגאולה,¹³⁹ ובו הביא 'קבלה' שאת מקורה לא גילה,

¹³⁵ נוסעים נכריים שסיירו בירושלים בשנת תקצ"ט, העידו באותו זמן כי קיימת "אמונה בביאת המשיח חזקה בקרב לבבות יהודים רבים כאן. רבים הם המאמינים שזה יארע בשנת 1840 [=ת"ר], כיון שזהו סוף תקופה שנקבעה בספר הזוהר. ואחרים אומרים, שאם יתאכזבו מאותה שנה, ייהפכו לנוצרים" (מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ ישראל – רשומות ועדויות לתולדות הישוב היהודי, תל אביב תשכ"ו, עמ' 498). כומר, מאנשי המסיון הירושלמי, מסר בשנת ת"ר, ש"היהודים ציפו לבואו של משיחם בשנת 1840... רבים מהם הדגישו כי אם המשיח לא יבוא, יודו כי ישו מנצרת הוא האיש שאליה יש לצפות" (שם, עמ' 532). מן הסתם הגזים הכומר באומרו "רבים מהם", אך מסתבר שהצהרות על השתמדות, לא היו רק תופעה שולית.

¹³⁶ א' מורגנשטרן, משיחיות ויישוב א"י, ירושלים תשמ"ה, עמ' 213-215.

¹³⁷ לקוטי הלכות, חו"מ, ה' מתנה, הלכה ה' סעיף ל"ב. ועי' ר"א חזן מטולטשין, אבניה ברזל, ירושלים תשמ"ג, עמ' צ.

¹³⁸ מכתב הרה"ח ר' יהודה ליביש פייוולאוויטש, סיני, כרך נ, חוברת שא-שב, מרחשון-כסלו תשכ"ב, עמ' קפב.

¹³⁹ ר"מ קאצינעלין-בוגין, מעייני הישועה, פראנקפורט תרי"ט, עמ' 15: "קבלתי מאבי המנוח נ"ע, שקיבל מהגאון החסיד גדול מרבן שמו, רבינו הקדוש אליהו מווילנא זצוק"ל, שאם נשוב בתשובה טרם יבא קיבוץ גלויות יקוים נבואת ישעיה, נ"ד ז': 'וברחמים גדולים אקבצך', ולא נסבול שום צרה ולא יחסר ממנו איש והנבואות הטובות יקוים והרעות יתבטלו... עוד קבלתי מאבי נ"ע שקיבל מהגאון הנ"ל, אם מלכי הגוים יקבצו נדחי ישראל, ויהיו לעזר לבנות הערים הנחרבות, יבטל ה' כל הנבואות הרעות אשר דבר עליהם, ולא יהיה כלל מלחמת גוג".

"שמשנת תר"ך יתחיל להיות חדשות בעולם",¹⁴⁰ מחבר הספר חישוב עוד ומצא "שבשנת תרכ"ד יהיה קיבוץ גלויות".¹⁴¹

באותה שנה, שנת תרל"ט, נפוצו גימטריאות ורמזים לפיהן המשיח עצמו יופיע כבר בשנה הקרובה, היא שנת כת"ר. התפרסם במיוחד הרמז שנמצא בספר החסידי 'ערבי נחל'. הרמז נתלה במאמר רבותינו ז"ל: "לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים",¹⁴² ולפי חישוב המובא שם בהתבסס על גימטריאות וסתרי תורה, באה המסקנה כי בשנת תר"ך, "כאשר צור תתמלא עד גימטריא תר"ד... תרצה אז לקבל תיכף אות הו"ו, ואז יבוא בודאי הגאולה, במהרה בימינו אמן".¹⁴³ אחד מבני הדור ההוא סיפר על הרושם העז שדברי ה'ערבי נחל' שנכתבו בשנת תקס"ד, עשו עם התקרב שנת תר"ך: "דורשי רשומות הבאים אחריו ישתו בצמא את דבריו וישקו את בני ישראל כוס תנחומים, כי יאמרו: 'הלא נראה אליו סוד ה' ויפח לקץ לפענח נעלמים חתומים וסתומים'. גם הם על ערבי נחל יתלו רמזיהם, דרושים לכל חפציהם, ומלתם על לשונם: בשנת כת"ר תחזור העטרה ליושנה!". דורשי רשומות אלה ביקשו להוכיח את אמיתותו של הקץ הזה, בעזרת תחזית אסטרוולוגית שהתבססה על מסלולו של כוכב שביט מסתורי ומאיים.¹⁴⁴

היו איזורים בפולין בהם השפיעה אמונה זו על מהלך החיים, וניכרת היתה בין יהודיהם האטה במסחר ובמלאכה. "הרה"ק מוה"ר ר' אליעזר הורוויץ זצ"ל אבד"ק דזיקוב... ידע מהנעשה והנשמע בקרב ישראל, כי כה נשתרשה האמונה בקרב ההמון כי בוא יבא משיח בשנת כת"ר ולא יאחר, ובכן אם לא יבא באותה שנה כפי חשבונם, הלא יתיאשו עוד מן הגאולה וגם יתרבו כופרים בביאת המשיח. מה עשה הרבי ר' אליעזר? בסוכות שנת כת"ר, בעת שישב בסוכה עם קהל חסידים שבאו להסתופף בצלא דמהימנותא עמו ביחד, פתאום נתלהב ואמר: 'הנני מאמין באמונה שלימה בביאת המשיח ואחכה לו בכל יום שיבא, אבל הנני נשבע שלא יבא בשנת כת"ר כפי חשבונם של מחשבי קיצין!".¹⁴⁵

שמונה שנים לאחר מכן עסק פרשן התנ"ך הגדול רבי מאיר ליבוש מלבי"ם בביאור ספר דניאל, וטרח לפרש בו את הפסוקים המרמזים על קץ הגלות. מתוך מאמציו לפרש את תוכן המקראות, עלה בידו חישוב לפיו שלבה הראשון של הגאולה יחל בשנת תרכ"ח, והיא תגיע לסיומה בשנת תרע"ג; בנין בית המקדש יהיה בשנת תרפ"ה, חידוש הקרבנות יחול בשנת תרפ"ח ותחית המתים תתרחש

¹⁴⁰ שם, עמ' 16.

¹⁴¹ שם, עמ' 15.

¹⁴² רשימי בראשית כה, כג. ועיי מגילה ו ע"א.

¹⁴³ ערבי נחל, פי תולדות, ד"ה והנה ענין.

¹⁴⁴ ר"מ ווייסמאן חיות, דברי חכמים וחידותם, וויען תרנ"ב, ח"ג, עמ' 74.

¹⁴⁵ רי"א קאמעלהאר, דור דעה-צדיקי הדור, בילגורייא תרצ"ג, עמ' שכח; ר"ב לנדוי, הציפייה למשיח בתורת החסידות, מחניים, כרך קכ"ד, עמ' קנח.

בשנת תתקס"ג.¹⁴⁶ המלבי"ם מתנצל על חשבוננו באמרו: "אנו כותבים את הדברים האלה בחשוון שנת ה'תרכ"ח... ובאשר עינינו כלות לראות צמיחת קרן ישראל בימינו ולעינינו ונחכה לו בכל יום שיבוא... לפי זה ראוי שיהיה איזה התעוררות בשנה הזאת או שאחריה, ואיזה רושם ראיתי לבקש חשבון ודעת על השנה הזאת, אולי יהיו דברינו לרצון להחיש עת ישע".¹⁴⁷

תקוות המלבי"ם נתבדתה עד מהרה. חלפה שנת תרכ"ח וגם השנה שאחריה, ופעמי גאולה לא נשמעו. כמה מבני הדור נבוכו,¹⁴⁸ ומעיני המלבי"ם לא נעלמה ההתפתחות השלילית של חישוב הקץ. בפירושו לתרי עשר, אותו פירסם כעבור שבע שנים,¹⁴⁹ חזר בו המלבי"ם מעמדתו הקודמת והתבטא בצורה חד-משמעית נגד עצם ההתעסקות בחישוב הקץ. בבואו לפרש את דברי הנביא חבקוק "הנה עפלה לא ישרה נפשו בו, וצדיק באמונתו יחיה",¹⁵⁰ כתב המלבי"ם דברים כדורבנות: "הנה עפלה לא ישרה נפשו בו, מי שנפשו אשר בו לא ישרה, הנפש ההיא תתעפל ותתחזק לחשב קצין ולדחק את הקץ, הודיע לו כי רבים יכשלו ויעפילו לעלות בכח ובתוקף להביא את הקץ, כמו שכתוב: 'ופריצי בני עמך יתנשאו להעמיד חזון ונכשלו',¹⁵¹ שיעמדו נביאים מזויפים ויגרמו כמה רעות לישראל, ושיעמדו רבים שיעפילו להעמיד חזון ולחשב קצין, וכשלא יבא בזמן הנחשב להם, יצאו מן הדת. אבל 'וצדיק באמונתו יחיה', הצדיק אשר ישרה נפשו בו, לא תעפל נפשו לחשב קצין ולהעמיד חזון, רק יחיה באמונתו ויאמין כי יש יום לה', וידום לה' ויתחולל לו".¹⁵²

התסיסה הקיפה רבים. אחד מבני ווילנא בעת ההיא, ר' יוסף יוספזון, חישב ומצא כי שנת הקץ היא תרל"ה. הוא עקף את האיסור לחשב קצין באמרו שאיסור זה חל רק על מי שמפרסם את הקץ בפני ההמון בתור קץ ודאי ומוחלט, אבל לא על מי שבמקרה גילה את פתרון הקץ, ומודיעו ליחידי סגולה. את הקץ של תרל"ה קישר עם תוכניות הקמת מושבות בארץ ישראל בהן עסק הג"ר צבי

¹⁴⁶ מלבים, דניאל ז, כה; ח, יד; יב, יב.

¹⁴⁷ סוף ביאורו לספר דניאל.

¹⁴⁸ המבוכה גדלה עוד יותר אחר פטירתו של המלבים, כשחלפה שנת תרפ"ח ללא גאולה. הדים לכך בספרו של ר' אלטר חיים לוינזון, תיקון עולם, ווארשא תרצ"ב, ח"ב, עמ' 202: "כעת, אשר נתפרסם בפי כל החשבון שכתב המלבי"ם... אנו רואים שעבר קציר וכלה קיץ ועדיין לא נושענו, ומזה נצמח חוסר אמונה ופירצות הדור. לזאת חוב גדול וקדוש רובץ על הדרשנים ועל המטיפים לדרוש ברבים איך שכל הרמזים הם אמת וכל עיכובי הגאולה הם מצידנו".

¹⁴⁹ נדפס בווארשא בשנת תרל"ה. תודה לשירות הביבליוגרפי בספריה הלאומית בירושלים, על מידע זה.

¹⁵⁰ חבקוק ב, ד.

¹⁵¹ דניאל יא, יד.

¹⁵² פירוש המלבים, חבקוק ב, ד.

הירש קאלישר. אולם רצ"ה קאלישר עצמו דחה את החישובים הללו, וכתב לוולנאי "שקץ לא יאות לגלות מצפוני".¹⁵³

אולם התופעה חזרה על עצמה שוב. צדיקים ידועים נתנו דעתם על שנת תרס"ו וקבעו שהיא תהא שנת גאולה, על פי רמז שנמצא בספר הזוהר הקדוש. רבי יחזקאל האלברשטאם משינאווא בעל 'דברי יחזקאל' הבטיח שבשנה זו יבוא המשיח. הוא הקפיד על בנו שהתחייב לפרנס את חתנו על שולחנו עד כמה שנים אחר תרס"ו, מפני שבטוח היה שאז יהיו כולם בעידן הגאולה. ה'דברי יחזקאל' נפטר בשנת תרנ"ט, אולם האמונה בהבטחתו המשיכה לאחר פטירתו, ובהתקרב שנת תרס"ו מכרו כמה אנשים את שדותיהם, בתיים ורכושם.¹⁵⁴

בעת מלחמת רוסיה-יפן בשנים תרס"ד-תרס"ה, בה נוצחה לעיני כולם האימפריה הרוסית המרושעת על ידי הנס האסיאתי של יפן, גברו הציפיות המשיחיות. אחד הרמזים למפלה זו נתלה בפסוק בישיעהו: "כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה".¹⁵⁵ כך פירשו את הפסוק: "כל ישראל ישמעו ויראו מלחמת ניקולי קיסר מוסקבה בעת לחמו במלחמת יפן, ואחר שנת נפילתו תבא גאולה".¹⁵⁶ אולם עוד בשנת תרס"א דחה המקובל רבי שלמה אלישיב בעל 'לשם שבו ואחלמה' את הפרשנות בדברי הזוהר על שנת תרס"ו כשנת הגאולה ואמר: "בהשקפה ראשונה אפשר לחשוב הפשט בזוהר הקדוש כן, אבל באמת הפשט אינו כן, כי יש בזוהר כונה פנימית וחצונית".¹⁵⁷

כאשר הציפיה עלתה לשיא, יצא רבי צבי הירש שפירא ממונקאטש בעל 'דרכי תשובה', בקול קורא, והודיע ברבים שציפיתינו למשיח היא גדולה ואנו מחכים בכל יום שיבוא, אבל אין שום ודאות שהדבר יתרחש בשנת תרס"ו דוקא.¹⁵⁸ סיפר הג"ר יעקב ישראל קנייבסקי בעל 'קהילות יעקב', שאחד מרבני הערים עלה לבימה בשנת תרס"ו, הכה בה והכריז: "אני מבטיח לכם שהשנה משיח לא יבוא!". והסביר את מעשהו, כי אמנם צריך לחכות ולהאמין בו בכל רגע שיבוא, אבל כשהדבר כרוך במצב העלול לדרדר יהודים לידי כפירה ח"ו, יש צורך בתגובה כזו.¹⁵⁹ ואכן כשעברה השנה התברר שהיו בה גזירות רעות וחבלי משיח בלבד.¹⁶⁰ עוד סיפר ה'קהילות יעקב' על מחלוקת גדולה שפרצה בין אדמו"רים בביאור דברי הזוהר על זמן הגאולה. מהם שאמרו כי בזוהר מפורש שמשיח יבוא אחר

¹⁵³ יי קלויזנר, 'מארכיונו של הרב צבי-הירש קלישר ז"ל', סיני, שנה שניה, חוברת כג-כד, אדר-ניסן תרצ"ט, עמ' שפ-שפה.

¹⁵⁴ רש"י געלבמאן, מושיען של ישראל, ח"א, קרית יואל תש"ן, עמ' קעה-קעה. ¹⁵⁵ ישעיהו סג, ד.

¹⁵⁶ ר"ח טוביאס, כל הכתוב לחיים, ירושלים תש"מ, עמ' סג-סד.

¹⁵⁷ רצ"ה פרבר, 'דרכו והנהגתו של בעל הלשם שבו ואחלמה', ישורון, ה, ניסן תשנ"ט, עמ' תרסה.

¹⁵⁸ רש"י געלבמאן, מושיען של ישראל, ח"א, קרית יואל תש"ן, עמ' קעה-קעה.

¹⁵⁹ רא"י קנייבסקי, תולדות יעקב, בני ברק תשנ"ה, עמ' רסד.

¹⁶⁰ אגרות הרב ניסנבוים, ירושלים תשט"ז, עמ' 129; רש"י גאטליב, אהלי שם, פינסק תרע"ב, הקדמה, עמ' יד.

שנת תר"ס, מהם שקבעו זאת במדויק לשנת תרע"ח. אחרים דחו את החישוב בתוקף בטענה שמא לא יבוא משיח בשנה זו והשמועה תביא לקלקול באמונה. סיכם הגר"י קנייבסקי: "הקב"ה אמר לדניאל כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ, אם כן הקב"ה אמר שהקץ יהיה חתום, ולא נדע".¹⁶¹

הציפיה לגאולה הניעה גם פשוטי עם לחפש בכתובים את המפתח לפיענוח מועד בואו של המשיח. על אחד מזקני העיירה המפורסמת ראדין, ישיש בשם מיכל, סיפר תלמיד ישיבת ה'חפץ חיים', כי "פעם נגש מיכל, כש'חיי אדם' בידו, אל ראש הישיבה, הגאון ר' משה לנדינסקי ז"ל, שעה שזה עמד בבית המדרש ושוחח בדברי תורה עם התלמידים, וספר בהתפעלות, כי סבור הוא שהצליח לגלות באמצעות הספר 'חיי אדם' את השנה בה יבוא משיח צדקנו. חיוך עלה על שפתי כל הנוכחים. התאפקנו מלפרוץ בצחוק, כדי שלא לביישו. מעשה שהיה כך היה: בספר 'חיי אדם' קבוע, לאחר ההקדמה, 'לוח מפתחות' של כל הדינים שבספר לפי הסימנים שבשלחן ערוך אורח חיים עד סוף סימן תרצ"ז.¹⁶² תוך סקרנותו לגלות את הקץ, סבור היה מיכל כי טבלה זו אינה אלא לוח המכיל רמזים סודיים וכי הסימנים רומזים לשנים, משום מה, איפוא, מסתיים הלוח שב'חיי אדם' בשנת תרצ"ז דוקא? אלא שמן הסתם, הוכיח מיכל, בדעתו לרמוז שמאז והלאה שוב לא תהיה נחיצות בלוח הגלותי, שכן בסופה של שנת תרצ"ז יבוא המשיח".¹⁶³

בשנת תרצ"ט פרצה מלחמת העולם השנייה, שהביאה על עם ישראל את השואה האיומה, או אז החלו קבוצות מסוימות להפיץ שמועה על בואו המידי של המשיח. הם נקבו בשנת תש"א כשנת הגאולה הסופית.¹⁶⁴ אך תחת זאת התגברו הצרות, ועם סיומה ערכו הנאצים את 'ועידת ואנזה' הידועה לשמצה, בה נמסרה רשמית לפקידות הגרמנית הממשלתית, החלטתו של רב המרצחים היטלר ימ"ש לערוך ביהודים רצח המוני שיטתי. עד אז נרצחו היהודים בדרך כלל ביריות וכיוצא בהן, ובעקבות הועידה הועברו ההנחיות להשמדה ההמונית של יהודי אירופה בתאי גזים.¹⁶⁵

המצב שהחריף הוליד גם תגובות מעוררות רחמנות. כמו זה של סוחר מווינה, יהודי שנמלט לארץ ישראל מאימת הצורר הנאצי, שטען כי הגואל הופיע בשערי ירושלים ואף מתגורר בה. הוא נקב בשמו של ה'משיח' הלא הוא עמנואל, זאטוט

¹⁶¹ ר"א הורביץ, ארחות רבנו בעל ה'קהלות יעקב', בני ברק תש"ן, עמ' רפז-רפח.

¹⁶² לוח המפתחות בספר 'חיי אדם' מסתיים בסימן קנ"ה, המעשה היה כפי הנראה בספר 'משנה ברורה' שחובר בראדין ובו מפתח סימני שולחן ערוך אורח חיים, המסתיים בסי' תרצ"ז.

¹⁶³ רמ"מ ישר, החפץ חיים חייו ופועלו, ח"א, תל אביב תשכ"א, עמ' קטו-קטז.

¹⁶⁴ ר"מ רוטשילד, והאיש משה – פנינים מהגה"צ רבי משה סולובייצ'יק, קרית ספר תשס"א, עמ' קצז.

¹⁶⁵ כ' בראונינג, 'ועידת ונזה', בתוך: האנציקלופדיה של השואה, כרך שני, תל אביב תש"נ, עמ'

בן שנתיים, בנו של הפליט הווינאי. האב מוכה הסנוורים אף הוציא לאור, בעזרת מושך עט ירושלמי, ספר בשם 'מלכות ישראל' שמטרתו להוכיח את משיחיותו של הינוקא.¹⁶⁶

קיבוץ גלויות ועליה לירושלים הבנויה לפי ציור משנת תרפ"ה

השמועות הנחרצות על בואו המתקרב של המשיח הלכו והחריפו. אחד הרבנים החסידיים בארצות הברית הרגיש שלא בנוח כאשר אדמו"ר מפורסם שהגיע לארצות הברית, פירסם בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, כי בודאי המשיח עומד להגיע בקרוב ממש. אותו רב, רבי יעקב ישראל בערגער מקליבלנד בעל 'אהבת ישראל', ביקש להחליש את רושם ההצהרה הזו על ידי הצדקה רופפת:

האדמו"ר שליט"א מליבאוויטש אשר נמצא כעת בעיר ניו יורק, הוציא היום כרוז בהעתון 'מארגען זשורנאל' כי הגאולה קרובה, הצרות והיסורים הם חבלי לידה של משיח והגאולה תהיה לאלתר!

מי יתן ויתקיימו דבריו בבחינת "ויגזר אומר ויקם – צדיק גוזר והקב"ה מקיים". הגם כי במסכת סנהדרין דף צ"ז מספרים לנו חז"ל, דר' זירא כי הוה משכח רבנן דמעסקי ביה – במשיח – לידע מתי יבא – אמר להו: במטותא מנייכו, לא תרחקוה, דתנינא ג' באין בהיסח הדעת, אלו הן משיח וכו'.

עם כל זה אין לנו להתרעם על האדמו"ר שליט"א ולבקש ממנו בקשת ר' זירא, כי בטוחים אנו שכוונתו הטובה הוא לעורר את העם לתשובה ולא להיות ממחשבי קצין, כי כבר כלו כל הקצין ואין הדבר תלוי אלא בתשובה.

אנחנו מאמינים באמונה שלימה בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה עם כל זה הננו מחכים לו בכל יום שיבוא, אבל לבשתנו ולצערנו אין אנו רואין עוד התשובה אשר הבורא ית"ש דורש מאתנו, ובמקום להודות כי אין האשמה תלוי אלא בנו, כי עלינו לשוב אל אבינו שבשמים בלב ונפש... כי קדשי האומה אשר אבותינו באו עליהם באש ובמים, נזדלזלו ונתחללו בימינו.¹⁶⁷

¹⁶⁶ יי דן, המשיחיות היהודית המודרנית, ישראל תשנ"ח, עמ' 8-9.

¹⁶⁷ רי"י בערגער, אהבת ישראל, ח"א, בראשית, קליוולאנד תשי"ב, עמ' 102.

בעל חנות חילוני בעיר טורונטו, קנדה, שרגיל היה לפתוח את מסחרו אף בימים הנוראים, נסחף בהתלהבות והחליט, בשנת תש"ג, לסגור את חנותו בשבתות בתקוה לבואו של המשיח. רבי יעקב קמינצקי, אשר שימש ברבנות בטורונטו בעת ההיא, קרא לאיש והסביר לו את קדושת השבת ואת החשיבות הרבה בנעילת עסקים ביום הקדוש הזה, בלי שום קשר למועד בואו של המשיח. הוא הוסיף ואמר לאיש, כי בעוד אנו מתפללים ומצפים לבואו של המשיח בכל יום, אין שום סיבה להאמין כי בואו יתרחש בעתיד הקרוב דוקא ואין בידינו שום ערובה שלא יתאחר חלילה בחמישים שנה או יותר.

מקורביו של רבי יעקב קמינצקי שאלוהו בתמהון, מפני מה צינן את תקותו התמימה של בעל החנות, הלא בעקבות זאת סביר להניח שיחדל משמירת שבת? רבי יעקב השיב, כי בעוד חילול שבת הושווה לביטול התורה כולה, בכל זאת מי שמאמין בביאת המשיח עדיין יש לו חלק לעולם הבא, אף אם חילל את השבת. ברם, "אם משיח לא יבוא במועד שהובטח לו, תתבטל גם אמונתו במשיח, ולא יכלתי ליטול על עצמי את האחריות הכבדה של איבוד חלקו בעולם הבא".¹⁶⁸

באותם ימים פרסם רבי אהרן ראטה מאמר לחיזוק האמונה, בו קרא לחדול מחיפוש תאריכים לגאולה ומפיזור הבטחות משיחיות: "תדע אחי שענין ביאת המשיח מקובל בידינו, איש מפי איש עד רבינו הקדוש הבעש"ט ז"ע, שהתגלות המשיח יהא בפתע פתאום, בלא הודע כלל, וכל ישראל לא יחשבו על זה היום של הגאולה ויתיאשו, ואין תלוי בשום זמן".¹⁶⁹

הפיתוי לעסוק בחישובי קץ ופולחן בכל תקופה. דורנו גם הוא אינו נקי ממחשבי קצין וממכריזי נבואות על גאולה ודאית תוך זמן קצר. מרן הג"ר אלעזר מנחם מן שך, נאלץ להזכיר את האמת הישנה לכל הנפתים אחר החישובים: "מרביתם לדבר מעניני הקץ, מצטטים מדרשי זוהר, מביאים סימני כוכבים, זה בא מספר חלומות... ואת תפקידנו העיקרי אנו שוכחים... המבואר ברמב"ם ריש הלכות תענית, כי לא באות צרות וגזירות על ישראל אלא בגלל עונות בלבד וכדי לעורר לבנו לתשובה. יש לדעת שעל פי התורה אין לנו אלא דבר אחד בלבד, והוא התשובה, וכל חשבונות של 'עקבתא דמשיחא' וחבלי משיח אינם נוגעים לנו כלל וכלל... הרמב"ם השו"ע והפוסקים לא דיברו ולא סיפרו לנו שום סודות גאולה, רק מעסק התשובה. הקדוש 'החפץ חיים' ז"ל, אף שהיה קרוב מאד לענינים כאלו... היה מעורר אך ורק לתשובה ולא היה רגיל בשיחת קיצים, אלא היה מלמדנו

Y. Rosenblum and N. Kamenetsky, Reb Yaakov: The Life and Times of HaGaon ¹⁶⁸
 ; Rabbi Yaakov Kamenetsky, Brooklyn 1993, pp. 288-289 ; ר"י רוזנבלום, רבי יעקב:
 תולדות חייו דרכו ופעלו של הגר"י קמנצקי זצ"ל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 366 ; רמ"צ
 דשייקאבס, במחיצת רבינו – הגאון רבי יעקב קמנצקי, ירושלים תשס"ד, עמ' קטז.

¹⁶⁹ שומרי אמונים, מאמר הגאולה, פרק ח'. ובילקוט משה, פרשת ויחי, ד"ה המלאך, על הפסוק
 [בראשית מט, א]: "אשר יקרא אתכם באחרית הימים", נאמר: "[ויקרא] היינו] בדרך מקרה,
 שכל אחד ואחד ישב על עבודתו בהיסח הדעת, ופתאום יבוא משיח. בשם הבעש"ט".

שעלינו לחכות בציפיה למלך המשיח שיכול להופיע כל רגע ממש... ובטוחני שאפילו אם היה בא מלאך גבריאל לפני ה'חפץ חיים' ומספר לו על קץ הגאולה, לא היה ה'חפץ חיים' מתייחס לדבריו, כי לא בשמים היא, וה'חפץ חיים' היה ממשיך לעורר כדרכו אך ורק לתשובה".¹⁷⁰

דחיקת הקץ

משנודעו מימדי החורבן הנורא שפקד את עם ישראל בשנות השואה של מלחמת העולם השנייה, נכנס הג"ר רבי יעקב משה חרל"פ, רבה של שכונת 'שערי חסד' בירושלים,¹⁷¹ אל מרן הג"ר יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק מבריסק, ואמר: "צדיק גוזר והקב"ה מקיים; אם הרב מבריסק יגזור שמישיח יבוא, אז הקב"ה יקיים!". השיבו הרב: "אנחנו חייבים לקיים מה שהקב"ה גזר עלינו, ולא לגזור עליו מה שרצוננו שהוא יקיים!".¹⁷²

הציפיה לישועה היא שמקרבת את הקץ, ולא התחכמות להבאת גאולה; תפילה זכה וטהורה, ללא שיקולים אישיים וללא שימוש באמצעים פסולים. אחת משש שבועות שהשביע ה' את ישראל היא, לפי דעה אחת, "שלא ידחקו את הקץ".¹⁷³ מבאר זאת רש"י: "לשון דוחק, שלא ירבו בתחנונים על כך יותר מדאי". לדברי ה'חתם סופר' כונת רש"י היא שאסור לחרוג מתחום התפילה הטהורה על ידי שיתוף פעולות של קבלה מעשית: "שלא לדחוק את הקץ, שלא להרבות בתפלה, שלא להרבות דייקא, כגון יוסף דיליריינא וכדומה, אבל להתפלל בכל יום חובה עלינו".¹⁷⁴ יוסף דילה-ריינה היה מקובל ספרדי אשר פעל בשמות הקדושים, תעניות וטבילות, כדי להביא את הגאולה, נכשל במעשיו ויצא לכפירה.¹⁷⁵

¹⁷⁰ השקפתנו, ח"ד, בני ברק תשמ"א, עמ' 8. ועיי' מה שכתב ה'חפץ חיים' בספרו זכור למרים, פרק י"ח.

¹⁷¹ זיהו זה מפי הג"ר משולם דוד סולובייצ'יק שליט"א, כפי שהובא ב'פרקי זכרונותיו של הרב שלמה לורנץ שליט"א', פרק חמשה עשר, יתד נאמן, מוסף שבת קדש, פ' ואתחנן תשס"ה, עמ' 6.

¹⁷² רמ"מ שולזינגר, פניני רבנו הגרי"ז מבריסק, בני ברק תשנ"ב, עמ' ל.

¹⁷³ כתובות קיא ע"א.

¹⁷⁴ שו"ת חת"ס, חיו, סי' פ"ו, ד"ה עמוד כ"ד.

¹⁷⁵ עיי' רמ"ק, פרדס רימונים, שער כ"א, פרק א'; רמ"ק, שער קומה, פ"ג פ"ד; אגרת סוד הגאולה לר' אברהם בן אליעזר הלוי, כת"י אוכספורד 1743 דף 51 (קטע מתוכו הובא במאסף ציון, ספר חמישי, ירושלים תרצ"ג, עמ' קכה-קכו); ר"ח ויטאל, שערי קדושה, ח"ג, שער ו'; ספר הגלגולים, פרק ס"ו, פרעמשילא תרל"ה, דף פט ע"א; מאורעות עולם, איזמיר תקט"ז; לקוטי ש"ס לאריז"ל, ליוורנו תקמ"ה, דף מה; ר' ליב ב"ר עוזר, סיפור מעשי שבתי צבי, ירושלים תשל"ח, עמ' 198-209; תולדות יעקב יוסף, קארעץ תק"ס, דף קלד טור ב; רח"א שפירא ממונקאטש, דברי תורה, מהדורא ו', סי' ק"ט; ר"ח הורוויץ, חבת ירושלים, ירושלים תשכ"ד, עמ' עז; מבשר טוב – ישועות אברהם, מאת רבי בן ציון רבינוביץ האדמו"ר מביאלא, ירושלים תשנ"ט, עמ' תקסה-תקעט. על הסברו של ה'חתם סופר' לכשלון יוסף דילה-ריינה בהבאת

הגמרא אומרת שאלהו הנביא היה מקים בזה אחר זה את שלושת האבות אברהם יצחק ויעקב, לעוררם להתפלל על כלל ישראל. אך מנוע היה מלהקימם יחדיו מחשש שמא "תקפי ברחמי ומייתי ליה למשיח בלא זמניה"¹⁷⁶, והוא נגד רצון ה' שיבוא משיח קודם זמנו מחמת ריבוי תפילה.¹⁷⁷

בואו של אליהו הנביא – ציור בהגדת הסופר יואל ב"ר שמעון בשנת רל"ח

הגאולה, ראה: רי"ה הלוי, מור דרור, ח"ג, פרעסבורג תרנ"ג, עמ' רטו; רי"י דייטש, בן גרני, פתח תקוה תש"ד, ריש פ' תזריע; רי"י טויסיג, בית ישראל השלם, חלק ח', מהדורא תנינא, ירושלים תשמ"א, עמ' פג. למעשהו הקבלי-מעשי של יוסף דילה-ריינה יש גירסאות שונות. לדוגמה ראה הקדמה לספר ליקוטי ש"ס, ליבורנו תק"ן, דף נט ע"א, על פי "מכתבים ישנים בלויים מאד, אשר מצאתי אותם בגניזות ספרים אשר בצפת תוב"ב". אחד המחטטים בפרשת דילה ריינה, המקובל הירושלמי שלמה נאבארו, שפירסם את הכתבים הללו, סופו היה טראגי, כפי שמוסר רבי יעקב ששפורטש, ציצת נובל צבי, ירושלים תשי"ד, עמ' 136: "שלמה נאבארו, שהיה חכם ומקובל, ובבואו לעיר ריגיו באיטאליא... המיר דתו ימח שמו וזכרו". לאחר שהמיר דתו, עוד פרסם נאבארו ספר ובו חישוב קץ הגלות לשנת תל"ו. ראה א. יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, עמ' 282.

¹⁷⁶ בבא מציעא פה ע"ב.

¹⁷⁷ שלושה מגדולי המקובלים בירושלים התכנסו לתפילה יחדיו אחר צומות וסיגופים, במטרה להחיש את ביאת המשיח, וחדלו מכך אחר שקבלו רמזים משמים לחדול מכך. התרחשות זו תוארה בארוכה אצל א' מורנגשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 104-111.

תפילת רבים יש לה כח אדיר. אילו היו גדולי האומה מאספים יחד את העם לתפילה על הגאולה, אזי היתה באה, אלא שהקב"ה אסר זאת. מתנאי הגלות שנגזרה על עם ישראל, הוא שלא להתיר את עצמנו בטרם עת, ועל כך גופא אנו מקוננים במגילת איכה: "גם כי אזעק ואשוע, שתם תפילתי".¹⁷⁸ הדברים מבוארים על ידי רבי שמואל די אוזידה בעל 'מדרש שמואל': "כדי שלא יעלה בדעתנו להתאסף ראשי עם יחד עם בני ישראל, כל העם מקצהו, להתפלל עליו שיושיענו מן הגלות הזה, השביענו הוא יתברך שלא נעשה כן, וכמאמרם ז"ל¹⁷⁹ על קרא¹⁸⁰ 'השבעתי אתכם בנות ירושלים' וגו', שהשביע הוא את בני ישראל לאמר, כי מעולם לא יתפללו על הישועה שתבוא קודם זמנה, 'עד שתחפץ'. וזה שאמר: 'גם כי אזעק ואשוע', ואף אם אומר לזעוק על הישועה, 'שתם תפילתי', והשביעני שלא יעלה על לבי לעורר את האהבה עד שתחפץ".¹⁸¹

דחיקת הקץ באמצעות תפילה מרובה מדי, עשויה לגרום נזק לכלל ישראל. רבי דוד שלמה אייבשיץ בעל 'ערבי נחל' הצטרף אל המזהירים מפני הבאת גאולה בטרם עת. "הנה הקב"ה השביע את ישראל שלא ידחקו את הקץ, כי דבר הבא בעתו ובזמנו כבר נתלבש הדבר תוך הטבע ואין מונע ואין שטן ופגע רע, לכן בא יבא הדבר ההוא בנחת ולא בצער. מה שאין כן אם ידחקו הקץ, דהיינו שירבו בתפלה, אף כי א-ל כביר לא ימאס ויביא הגאולה קודם זמנה, יהיו הרבה מקטריגים ויהיה הדבר בהרבה צער ויסורי".¹⁸²

"אני אוהבו מאוד", אמר פעם רבי מנדל מקוצק על אחד מצדיקי החסידים, "אבל מה זה שהוא צועק אל הקב"ה שישלח את המשיח, למה אינו צועק אל היהודים שיעשו את המוטל עליהם, הלא נאמר¹⁸³: 'מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו'!".¹⁸⁴ בעקבותיו הורה בעל ה'שפת אמת' כי "אנחנו בגלותינו צריכין מקודם לבקש ולקבל הגלות כפי רצונו יתברך, אז ממילא יגאלנו הבורא יתברך שמו. וזה כענין שכתוב: 'משיח בא בהיסח הדעת',¹⁸⁵ כי אין לנו לבקש תמיד רק על הגאולה... וממילא נזכה גם כן לגאולה".¹⁸⁶

178 איכה ג, ז.

179 כתובות קיא ע"א.

180 שיר השירים ב, ז.

181 ר"ש די אוזידה, לחם דמעה, על איכה ג, ז.

182 ערבי נחל, פי תולדות, ד"ה ויתרוצו.

183 שמות יד, טו.

184 אמת ואמונה, ירושלים תש"ח, עמ' קי; ר"ב לנדוי, 'הציפיה למשיח בתורת החסידות', מחניים, כרך קכ"ד, עמ' קנד. הוה אוסף מכתבים ודברים מכ"ק מרן אדמו"ר שליט"א מגור [בעל 'אמרי אמת'], ווארשא תרצ"ז, עמ' פה: "שמעתי בשם צדיק אחד... פירוש דברי חז"ל [בראשית רבה, פרשה מ"ב אות ד]: 'אם ראיתי מלכיות מתגרות אלו באלו, צפה לרגלו של משיח', כלומר, אתה היהודי עשה שלך בתורה ועבודה, שבזה תצפה לרגלו של משיח".

185 סנהדרין צז ע"א.

186 שפת אמת, שמות, תרמ"ח, (פיטרקוב תרס"ה, ח"ב דף ז טור ג).

כאשר סיפרו ל'חזון איש' על פלוני, שכל תפילותיו אינם אלא על ביאת משיח צדקנו במהרה בימינו, עד כדי כך שאינו מתפלל על שום דבר אחר, אמר שהדבר אסור, שהרי זוהי בפועל דחיקת הקץ.¹⁸⁷

ציפיה בסבלנות היא עבודת האמונה, היא חלק מהבטחון בה' שהגאולה לבסוף בוא תבוא. ה'ממהרים על הקץ', בני אפרים וממשיכיהם בכל הדורות, גורמים לעקירת האמונה בגאולת אמת. לימדנו ה'חתם סופר' כי "אין הגאולה בטוחה במהרה כל כך... אין מהירות הגאולה בטוחה",¹⁸⁸ ולכן צריך להתאזר בסבלנות עצומה:

כתיב: "כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם",¹⁸⁹ ולכן אין מהראוי שנעבוד איש ברעהו מאומה בעבודה המיוחדת לעבוד בוראינו יתברך שמו, כי זה כל פרי מעללינו שאנו יושבים ומצפים ישועת ה' ואין אנו יודעים עד מתי קץ הפלאות וגם שכר המיועד לעולם הבא איכותו ומהותו ותוארו, ומכל מקום אנחנו מאמינים ובוטחים בשמו הגדול... וזאת כל פרי התרגל בעבודת האמונה, להיות יושב ומצפה. ולזה נצטוו אהרן ובניו להיות יושבים פתח אוהל מועד לילה ויום ז' ימים לשמור משמרת ה',¹⁹⁰ יושבים ואינם יודעים, על מנת להתרגל בעיקר האמונה כנ"ל, יושב ודומם בעולם הזה שבעים שנים, עד מלאת ימי מילואיהם.

והנה, החכם המאריך בדרוש חריפות ופלפול, והעם, עמא דארעא, שומעין ואינם מבינים רק שומעין קול הברה, וממתנינים ומצפים עד גמרו, ואז יתחיל לדרוש באגדה, בלי ספק כי מורגלים בעבודת ה', האמונה ובטחון.¹⁹¹ ההיפך מ"בני אפרים נושקי רומי קשת הפכו ביום קרב",¹⁹² ודרשו חז"ל שהיו ממהרים על הקץ.¹⁹³ מה כתיב אחריו? "לא שמרו ברית אלקים ובתורתו מאנו ללכת",¹⁹⁴

¹⁸⁷ זכור לדוד – ספר זכרון לרבי דוד פרנקל, ירושלים תש"ס, ח"ב, עמ' קנג-קנד.

¹⁸⁸ חת"ס על חמשה חומשי תורה, מהד' ר' יושע פלק, מיכאלאוועזע תרצ"ט, דף נו טור ד (סוף דרוש לז' אב תקצ"ה).

¹⁸⁹ ויקרא כה, נה.

¹⁹⁰ עי' ויקרא ח, לג.

¹⁹¹ השה לדברי הגי' שמעלקא הורוויץ אב"ד ניקלשבורג (אחי רבו של החת"ס, בעל ההפלאה), המובאים ע"י רמ"מ וואלדן, יכבד אב, פיעטרקוב תרפ"ג, עמ' 85: "הנה אנו מחכים לגאולה אף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה בכל יום שיבא, והדוגמא ברב שדורש שאין לו סוף לאריכות דרשתו, והעולם מחכין שיסיים, ולבסוף שגומר, כן יש לנו לדעת שסופו יהיה שנוכה לגאולה במהרה בימינו, ולזה מסיים [הרב] ובא לציון". על אמירת 'ובא לציון' בסוף דרשה, ראה להלן תת-פרק 'א-ל בנה ביתך בקרוב'.

¹⁹² תהלים עח, ט.

¹⁹³ תרגום שם: "כד הוו יתבין במצרים אתרברבו בני אפרים מנו קצא וטעו ונפקו תלתין שנין קדם קצא בזיני קרבא וגברא נטלי קשתא אפיכו קדל ואתקטלו ביום סדרי קרבא". וכן בתרגום שיר השירים ב, ז: "פתח משה בפומיה וכן אמר: השבעתי יתכון כנישתא דישראל בה' צבאות ובתקפי ארעא דישראל, דלא תזידון למסק לארעא דכנען... היכמא דזדו אחוכון בני

שעל ידי זה גרמו לכפור בה' מכל וכל, ויצא מהם ירבעם, דעליו קאי כל הפרשה כידוע. ולכן כשחכם יושב ודורש, יושב לשון עכבה, והעם עמא דארעא שומעים, הקב"ה מוחל עונותיהם,¹⁹⁵ כנ"ל.

ועל זה הרמז הושווה סימנים לתנוקות בלילה הזה [ליל פסח], להרגילם בזאת העבודה, להיותם יושבים ומצפים על השולחן ואין אוכלים עד גמר כל הסדר של פסח, להרגילם בעבודה הנ"ל.¹⁹⁶ אכן הרשע הזה אין יכול לסבול סבל ההמתנה, לכן שואל לזה האריכות: העבודה הזאת למה לכם כל כך להאריך וכבר הגיע זמן האכילה? לכן משיבים: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים, בזכות צפיתי לישועה ולא מהרתי הקץ כבני אפרים, אלו היה הרשע זה שם לא היה נגאל, אלא היה יוצא לנפשו כבני אפרים.¹⁹⁷

למען נבין את הפסול במאמצים בהולים להבאת הגאולה העתידית, מביאים חז"ל, בעלי המדרש, משל מפליא. "בעולם הזה כשאכלו ישראל את הפסח במצרים אכלו

אפרים די נפקו תלתין שנין ממצרים עד לא מטא קצא, ונפלו ביד פלשתאי דיתבין בגת וקטלו יתהון". בשיר השירים רבה, פרשה ב' סי' י"ח, מובא עוד: "ר' אוניא אמר: ארבעה שבועות השביעין [הקב"ה לישראל] כנגד ד' דורות שדחקו על הקץ ונכשלו, ואלו הן: א' בימי עמרם, וא' בימי דיני, ואחד בימי כוזבא, וא' בימי שותלח בן אפרים, והה"ד 'בני אפרים נושקי רומי קשתי. וי"א: אחד בימי עמרם, וא' בדורו של שמד, וא' בימי בן כוזבא, ואחד בימי שותלח בן אפרים, שנא': 'בני אפרים נושקי רומי קשתי'. והן היו מחשבין בשעה שנתגזרה גזרה כשדבר הקב"ה עם אברהם אבינו אבין הבתרים, ומשנולד יצחק התחיל. מה עשו? נתקבצו ויצאו למלחמה ונפלו מהן חללים הרבה. מפני מה? שלא האמינו בה' ולא בטחו בישועתו, על שעברו על הקץ ועברו על השבועה: [שיר השירים ב, ז: 'השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה] אם תעירו ואם תעוררו [את האהבה עד שתחפץ]". ועי' מדרש רבה, שמות, פרשה כ' אות י'; פרקי דר"א הגדול, פרק מ"ח; ילקוט שמעוני, יחזקאל לו (רמז שע"ח); ספר הישר, פ' שמות.

¹⁹⁴ תהלים שם, י.

¹⁹⁵ מדרש משלי, י: "בשעה שחכם יושב ודורש, אני מוחל ומכפר עונותיהם של ישראל".

¹⁹⁶ ליל הסדר כולו נועד להרגילנו לציפיה מתוך סבלנות ובטחון. הג"ר מאיר אויערבך, הבהיר היבט נוסף באכילת מצה (אמרי בינה, דרשות, מכון ירושלים, תשמ"ח, עמ' כג-כד): "טעם... אכילת מצה, כי כל גלות מצרים היה רק הכנה לגאולה העתידה, והראה הקב"ה אותנו לבל נתרעם על איחור גאולתינו ונאמין כי השם יתברך שוקד לגאול אותנו יותר מאשר אנחנו שוקדים, רק הזמן אינו מוכשר לכך... והראה הקב"ה כאשר היה זמן מוכשר לפדות אותנו ממצרים, מיהר הגאולה יותר ממה שאנחנו היינו ממהרים, לזאת נאמר [שמות יב, מ]: 'ולא יכלו להתמהמה', שהיו רוצים להתמהמה והקב"ה מיהר. ושלמה המלך ע"ה אמר [שה"ש ב, ז]: 'השבעתי אתכם וכו' ומאמרם ז"ל: 'שלא ידחקו את הקץ', ומביא ראיה לזה, הלא בגלות מצרים יקול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים, שהקב"ה מיהר הגאולה, אם כן הוא לנו לאות שהקב"ה שוקד לטובתינו".

¹⁹⁷ דרשות חת"ס, ח"ב, סערעטה תרפ"ט, דף רנח ע"א; שמחת החג, והוא סדר הגדה של פסח עם פירוש החת"ס, פרעמישלא תרנ"ב, דפים לו-לז.

אותו בחפזון, שנאמר: 'וככה תאכלו אותו וגו' ואכלתם בחפזון',¹⁹⁸ על שם 'כי בחפזון יצאת מארץ מצרים'.¹⁹⁹ אבל לעתיד לבא 'כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו'.²⁰⁰ סוחר שנכנס לשרות [=להתאכסן] בפונדק, עמד שם כל היום. בלילה עמד ונטל כל אשר לו ויצא לדרכו. עמדה הפונדקית בבוקר והתחילה צווחת: 'ראו, הפרגמטוטיס [=הסוחר] עמד בלילה ונטל כל אשר לי ויצא לו!'. שמע אותו הפרגמטוטיס ואמר: 'מי גרם לי לשמוע כך? אלא מפני שיצאתי בלילה, לפיכך נשבע אני שלא אצא עוד בלילה'. כך התקינו ישראל עצמן בלילה לצאת [ממצרים] בהשכמה, עמדו המצרים אחר שהלכו להם ואמרו: 'נרדוף אחריהם מפני שנטלו כל אשר לנו', שנאמר 'וירדפו מצרים אחריהם'.²⁰¹ אמר להם הקב"ה: 'מי גרם לכם כל אלו? חפזון שיצאתם בו; מכאן ואילך – 'כי לא בחפזון תצאו'.²⁰²

דברי המדרש עוררו את פליאתו של המגיד מדובנא. הלא חפזונם של בני ישראל בצאתם ממצרים היה על פי דבר ה', ואיך זה דנים אותם חז"ל לחובה על החפזון? ובכלל, תוהו המגיד מדובנא, מה תועלת יכלו בני ישראל להפיק מהזדרזותם באכילת הלילה ההוא, מה בכך אם האכילה היתה נמשכת שעה נוספת?

משיב המגיד בדברי הגמרא: "כל הדוחק את השעה, שעה דוחקתו; וכל הנדחה מפני השעה, שעה נדחת מפניו".²⁰³ אילו היו יוצאי מצרים ממתנינים שם עד תום ארבע מאות השנים שאמר הקב"ה לאברהם,²⁰⁴ לא היה עם ישראל נזקק לצאת לגלות נוספת. אבל הם דחקו את השעה, "ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו, ותעל שועתם אל האלקים מן העבודה".²⁰⁵ כשל כח הסבל והיה הכרח להקדים את הגאולה טרם הגיע הקץ. על כך רמז הנביא ישעיה: "מהרו בניך, מהרסיך ומחריביך ממך יצאו",²⁰⁶ כלומר, "אשמש בראשם במה שדחקו השעה למהר הגאולה טרם הגיע זמנה". התורה העידה אמנם על יוצאי מצרים "כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה",²⁰⁷ אך זאת משום שלא היה בכחם לסבול עוד, והיה הכרח לגאלם בדחיפות.

עתה אנו נתבעים לשלם על כך, ועלינו נשאר החוב להשלים בגלותנו את שעבוד מצרים. זה הדבר שרמז הקב"ה למשה רבנו: "אהיה אשר אהיה",²⁰⁸ כדברי

198 שמות יב, יא.

199 דברים טז, ג.

200 ישעיה נב, יב.

201 שמות יד, ט.

202 מדרש רבה, שמות, פרשה י"ט, אות ו'.

203 ברכות סד ע"א.

204 בראשית טו, יג.

205 שמות ב, כג.

206 ישעיה מט, יז.

207 שמות יב, לט.

208 שמות ג, יד.

הגמרא, "אמר לו הקב"ה למשה, לך אמור להם לישראל, אני הייתי עמכם בשעבוד זה, ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכות".²⁰⁹ ומחמת שיציאה זו לא היתה לפי התכנית המקורית, ציוה הקב"ה על בני ישראל להפגין חפזון מופרז ביציאתם ממצרים, למען ידעו שקודם זמן הגאולה היא.

אמנם על העתיד לבא העיד ישעיה הנביא: "ושלמו ימי אבלך",²¹⁰ ימי הגלות יושלמו עד תומם, ועל כן פקד עלינו הקב"ה לבל נהיה בהולים להאיץ את הגאולה: "המאמין לא יחיש",²¹¹ והוא אשר אמר שלמה המלך ע"ה: "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ",²¹² שהשביע הקב"ה את ישראל שלא ידחקו את הקץ.

כך יובן משל המדרש על הסוחר הנמלט מהפונדק, מסיים המגיד מדובנא את הסברו. מי גרם לצעקת הפונדקית, לצעקת המצרים? היציאה מן האכסניה המצרית בטרם עת; זו שנתנה כח בפרעה לרדוף אחריהם. לא כן בעתיד, הגאולה תהיה אז בזמנה, וכבני חורין ילכו במתינות ללא בהלה ומנוסה.²¹³

השקפה דומה הביע בעל 'חידושי הרי"מ'. לדבריו במשך שנות הגלות הארוכות היו 'צדיקים גדולים מאד, אשר כל אחד ואחד היה יכול להביא את הגאולה'. הם למדו מגאולת מצרים שלא להיחפז, שכן ישראל בגלות מצרים היו משוקעים במ"ט שערי טומאה, והכרח היה לגאלם ללא דיחוי אף במחיר אבדן נפשות רבות מישראל. אולם "עתה הרצון לבל ידח מבני ישראל נדח ויהיה כל הישראל ראויים לגאולה, ועל ידי כך מוכרח להתאחר".²¹⁴

ברוח זו הסביר רבי אהרן מקארלין כי במצרים אי אפשר היה לחכות אפילו עוד שעה אחת מחמת זוהמת המצריים, אבל "עכשיו שכבר ניתנה התורה הקדושה לנו, ואנו נקראים אומה ישראלית... יש לנו כח להתעכב בגלות", ואנו ממתנינים "עד שיתעלו כל הבחינות וכל הניצוצות שצריך להתעלות".²¹⁵

מהר"ל מפראג הדגיש גם הוא כי אין מקום לחפזון בגאולה העתידית, אך את החפזון ביציאת מצרים הציג באור חיובי יותר. לדעתו הגאולה הראשונה לא היתה נצחית, לפיכך היתה יציאת בני ישראל בחפזון, כמו כל דבר ארעי בן חלוף שהמתנה והתמהמהות עשויים למנוע את הזכיה בו. "אבל הגאולה האחרונה, שהיא גאולה נצחית ובלי שנוי כלל, רק תמיד קיים, ולכך לא יהיה דבר חפזון, כי החפזון מורה על דבר שהוא לשעה".²¹⁶

²⁰⁹ ברכות ט ע"ב.

²¹⁰ ישעיה ס, כ.

²¹¹ ישעיה כח, טז.

²¹² שיר השירים ב, ז.

²¹³ אהל יעקב, פי בא, עה"פ ואכלתם אותו בחפזון.

²¹⁴ ריק"ק ראקאץ, שיח שרפי קודש, ח"ב, לאדז תרפ"ז, עמ' 36, ס"י ק"ה.

²¹⁵ בית אהרן על התורה, בראדי תרל"ה, פרשת בא, דף נח, טור ב-ג.

²¹⁶ מהר"ל, נצח ישראל, פרק מ"ז.

נשמת המשיח עצמה מתחננת לפני כנסת ישראל שתגלה סבלנות ואיפוק. כך נאמר בתרגום שיר השירים: "יאמר מלך המשיח: משביע אני אתכם עמי בית ישראל, מה אתם מתגרים בעמי הארץ לצאת מן הגלות, ומה זה אתם מורדים בחילותיו של גוג ומגוג, התעכבו פה קמעה עד שישמדו העמים שעלו להילחם על ירושלים, ואחר כן יזכור לכם אדון העולם רחמי הצדיקים ויהיה רצון מלפניו לגאול אתכם".²¹⁷

משיח בשערי ירושלים – ציור בהגדת ויניציאה שפ"ט

התמרדות באומות העולם, לא רק שאינה מקרבת את הגאולה, אלא אף מוסיפה פורענויות. רבנו ה'חות יאיר' קובע בצורה נחרצת כי "כל גזירות והחורבנות היו על ידי פריקות ישראל עול מלכי אומות העולם מעליהם".²¹⁸ ביחס לנסיגנות המשיחיים של בר כוזיבא,²¹⁹ כתב רבי יואל טייטלבוים מסאטמאר, כי לעם ישראל "בימי בן כוזיבא היה להם הצלחה נפלאה... ולבסוף אחר כ"א שנה היה אסון נורא רחמנא לצלן, והרג רב מה שלא היה בכל החורבנות שהיה לפניהם... ונגדעה על ידם קרן ישראל, כי מעשה דחיקת הקץ לפני זמנו רע ומר יותר מכל העבירות".²²⁰

בני ישראל, מאמינים בני מאמינים, לומדים בדרך הגלות הקשה להאמין בבוא הגואל ולהמתין לו ככל שידרש מהם. רבי ישראל מאיר הכהן בעל 'חפץ חיים', "לימד זכות על כלל ישראל, שאנו ממתנינים על ביאת משיח צדקנו זה יותר

²¹⁷ על הפסוק: "השבעתי אתכם בנות ירושלים מה תעירו ומה תעוררו את האהבה עד שתחפצי", שה"ש ח, ד.

²¹⁸ ציונים ולקוטים מספר יאיר נתיב, ירחון 'בית המדרש', ויוען תרכ"ה, מחברת חדש אב, עמ' 89.

²¹⁹ ראה להלן פרק 'בר כוזיבא'.

²²⁰ ויואל משה, מאמר ג' שבועות, סיי מ"ה.

מאלפים שנה, ולפנים לא רצו להמתין אפילו איזו שעות על משה רבינו שעלה למרום, ואמרו לאהרן: ²²¹ 'עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו'.²²² העמיק בכך רבי יוסף יהודה ליב בלוך אב"ד וראש ישיבת טעלז:

עלינו לדעת כי אי אפשר לאדם להגיע עד סוף חשבון זה לדעת מתי ואיך תבא הגאולה, כי תכלית ענין הגאולה וביאת המשיח תלוי במחשבתו של הקב"ה שקדמה לבריאה, ולכן אי אפשר לבני אדם לדעת האמצעים איך לקרב ולהביא הגאולה. ובזה טעו הרבה בזמנים שונים, שחפשו עצות להביא את הגאולה בכל דור לפי מה שהוא, אם בדורות הקודמים על ידי סגולות רוחניות, על ידי שמות קדושים וכדומה, אם בדורות האחרונים על ידי סבות טבעיות, וכל זה לא הצליח ואי אפשר שתצליח, כי הגאולה אי אפשר להביא על ידי תחבולות בני אדם ואי אפשר לדעת אותן, נעלה ונעלם הוא ענין הגאולה, ולכן תבוא בהיסח הדעת, כי לא ידעו בני אדם אל נכון איזה מצב הוא הראוי לגאולה. וזהו מה דאמרינן:²²³ "עד שיתיאשו מן הגאולה", היינו עד שיתיאשו מלהביא את הגאולה על ידי אמצעים ותחבולות...

אם נשתדל ונחפש אחרי אמצעים להביא את הגאולה, הנה האמצעים לא יועילו, ועוד עלול שנתרחק מן הגאולה. כי הנה בחפשנו אחרי הגאולה לפי מובננו אנו במהות הגאולה, הרי מתרחקים אנחנו מדרך הגאולה האמיתית, ואת אשר נמצא אולי אין זאת הגאולה המיועדת לנו, וזה עצמה סבה לרחוקה. וכמו שראינו כבר פעמים הרבה, שעל ידי שחפצו בדרכים שונות להביא את הגאולה, נתרחקו מדרך האמת והאמונה הנכונה. וכמו שאנו רואים גם בדורנו שעל ידי שחפצו להביא את הגאולה בכח עצמי [=ציונות], נתרחקו בני דורנו מדרך התורה והאמונה, וגרמו לכמה פורענויות ולשפלות הדור, ועל ידי זה נתרחקו מן הגאולה כמה מעלות, ה' ירחם...

אמנם זה ודאי, כי דרוש לאחוז באמצעים הכללים, להחזיק בתורת ה' ולהתחזק באמונתו, לחכות לגאולה ולצפות לישועת ה', לדעת ולהאמין כי רק בה' מבטחנו.²²⁴

דרך כלל לימדנו רבי יצחק עראמה בעל 'עקידת יצחק': "המאמין, לא ימס לבבו ולא יחת שברו לאורך הגלות, כי כן הועד בתורה ובנבואה היות אלו הדברים הנוראים ודברים למרחוק, כי גלוי היה לפניו יתעלה כי הטרופ והזקוק המקווה

²²¹ שמות לג, א.

²²² חפץ חיים על התורה, פרשת בהר, בני ברק תשי"ד, עמ' קעז.

²²³ סנהדרין צז ע"א.

²²⁴ שעורי דעת, ח"א, ירושלים תשל"ו, עמ' רעא-רעב.

[הוא] לבער סגי רוע תשוקתנו וקשי יצר לבבנו, לא יגיע כי אם בזמן ארוך עד מאד".²²⁵

אישים בתנועת החסידות טענו, שהצדיקים כבשו במודע את יכולתם להחיש את בוא הגאולה. את הפסוק "כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם",²²⁶ ביאר רבי יהושע מאוסטרובה, כי הצדיקים יכולים למהר את קץ הגלות, אבל הם יודעים כי לגאולה יש סדר שמימי, ואין להתערב בו, אלא שהם מבקשים שלא "ינוח שבט הרשע" עליהם יתר על המידה, פן יוכרחו לפעול ולהביא את הקץ קודם זמנו.²²⁷

רבי אהרן הגדול מקארלין אמר אף הוא, כי יש צדיקים שיכלו "להתעקש על ביאת משיח שיבוא", אך נמנעו כיון שתהליך הגלות לא תם. נכדו רבי אהרן השני הסביר שהצדיקים "אינם מתעקשים למהר ביאת המשיח... כי מאריכות הגלות הולך ומתגדל כבוד ה', שיתעלו כל הבחינות ואז יבוא משיח צדקנו".²²⁸

א-ל בנה ביתך בקרוב

הכמיהה לישועה, הרצון העז שהיא בוא תבוא במהרה, מקרבים את הגאולה יותר מכל התפרצויות פראיות של חסרי סבלנות. נביאי ישראל נשתבחו על שקירבו את הגאולה בעצם תשוקתם הפנימית והתבטאותם המעודנת שהישועה תהיה בקרוב. זוהי דרך ישראל סבא, כדברי המדרש:²²⁹

שאלו את בלעם: יש להן קץ של ישועה? אמר להם: הן, ורחוק הוא. שנאמר: "אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב".²³⁰ שאלו לנביאי ישראל, ואמרו: קרוב הוא. שנאמר: "כי קרוב יום אידם".²³¹ בא (ירמיה) [ישעיה] ואמר: [קרוב הוא. שנאמר]: "הלילו כי קרוב יום ה'".²³² בא מלאכי ואמר: קרוב הוא. [שנאמר]: "כי הנה יום בא בוער כתנור".²³³ בא יואל ואמר: [קרוב הוא. שנאמר]: "כי קרוב יום ה'".²³⁴ אמר דוד: "כי הנה רחיק יאבדו",²³⁵ זה בלעם וחבריו שרחקו את

²²⁵ ר"י עראמה, חזות קשה, שער י"ב.

²²⁶ תהלים קכה, ג.

²²⁷ הגדה של פסח, עם פירוש דברי בינה ותולדות אדם מהרה"ק רבי יהושע מאוסטרובה, ירושלים תשכ"ב, דף לו ע"א.

²²⁸ בית אהרן, על התורה, בראדי תרל"ה, פ' בא, דף נח.

²²⁹ ילקוט שמעוני, תהילים, רמז תת"ט. ועי' עלי שור, ח"ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' תה-תו.

²³⁰ במדבר כד, יז.

²³¹ דברים לב, לה.

²³² ישעיה יג, ו. והשוה יחזקאל ל, ג. (בירמיה יח, טז נאמר: "קרוב איד מואב לבוא").

²³³ מלאכי ג, יט.

²³⁴ יואל א, טו; ד, יד. והשוה יואל ב, א. וכן בעובדיה טו; צפניה א, ז, יד.

²³⁵ תהלים עג, כז.

הקץ ואבדו מן העולם, אבל נביאי ישראל הטבת להם, שקרבו את הקץ, תיטיב לי אף אני שקרבתי את הקץ, "ואני קרבת אלדים לי טוב".²³⁶

בדרכם של נביאי ישראל הלך עם ישראל. גדולי ישראל ופשוטי העם לא הסתפקו בתפילות על הגאולה, אלא התחננו לפני הבורא יתברך שזו תהיה בקרוב. בברכת החודש אומרים: "מי שעשה נסים לאבותינו וגאל אותם מעבדות לחרות, הוא יגאל אותנו בקרוב". יש סידורים שאינם גורסים את המילה "בקרוב",²³⁷ אולם בהרבה סידורים קדומים ומאוחרים נאמר: "בקרוב",²³⁸ ומרן החתם סופר "הקפיד שיאמרו יגאל אותנו בקרוב, ואמר כי זה הוא עיקר התפלה, כי הגאולה עצמה אינה צריכה לתפלתינו, כי כבר הבטיח אותנו ה' יתברך עליה".²³⁹ לדברי החת"ס "בטוחים אנחנו בביאת המשיח, והמתפלל עליו הוא מחסרון אמונה, אבל מכל מקום יתפלל שימהר ויחיש במהרה בימינו".²⁴⁰ מטעם זה אנו מדגישים בכל תפילותינו את תשוקתנו לגאולה קרובה: "ובנה אותה בקרוב בימינו בנין עולם, וכסא דוד מהרה לתוכה תכין"; "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח" (שמונה עשרה); "ונזכה כולנו מהרה לאור" (ברכת יוצר); "בעגלא ובזמן קריב" (קדיש); "לראות מהרה בתפארת עוזך" (עלינו); "מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו" (קדושת שחרית בשבת); "דוד משיחך במהרה יבוא ויגל לבנו" (ברכות הפטרה); "ותבנהו מהרה... גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה" (מוסף לרגלים); "ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו" (שמונה עשרה של י"נ); "אבינו מלכנו הצמח לנו ישועה בקרוב". ועוד כהנה בתפילות ובפיוטים.

²³⁶ שם, שם, כח.

²³⁷ כך בנוסח הספרדים. וכן היה מנהג צרפת הישן, עיי מחזור ויטרי, עמ' 173; עץ חיים לר' יעקב חזן מלונדרץ, ח"א, ירושלים תשכ"ב, עמ' קט. גם בספר המנהגים לר"א טירנא, שעליו מתבססים מנהגי פולין, כתוב: "ואין אומרים בקרוב, כדי שיהיו התיבות רק כ"א כמנין אהי"ה" (ספר המנהגים, מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשל"ח, עמ' כח). ויש שנהגו על פי זה והשמיטו את המילה 'בקרוב', עיי באר היטב, או"ח, סי' תי"ז ס"ק א'; סדור 'עמודי שמים' לר"י עמדין, אלטונא תק"ה, דף שע ע"ב. ועיי ר"י טויסיג, בית ישראל השלם, ח"ו, ירושלים תשל"ד, עמ' לו, בשם רבו ר' שמואל רוזנברג מאונסדורף.

²³⁸ כך מנהג אשכנז מקדמת דנא, עיי סדור חסידי אשכנז הנדפס עם הסדור המיוחס לר' שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא, מהד' ר"מ הרשור, ירושלים תשל"ב, עמ' קעד; סדור המקובל ר' הירץ טריוש ש"ץ דפד"מ, טיהינגן ש"כ; מחזורי זולצבך הגדולים שנדפסו משנת תס"ט ואילך; סדורי החכם ר"וו היידנהיים, שנדפסו למעלה ממאה וחמישים פעם, ועוד סדורים רבים אחרים (ברם גם באשכנז נמצאו מקצת סדורים שמדפיסיהם הושפעו ממנהג ארצות אחרות והשמיטו את המילה 'בקרוב').

²³⁹ רח"פ פלוט, ליקוטי חבר בן חיים, ח"ג, פרשבורג תר"ם, דף ב ע"ב.

²⁴⁰ חת"ס, תורת משה, פי בשלח, עה"פ מה תצעק אלי. עיין שם.

המשאלה לגאולה קרובה, לביאת המשיח ולבנין בית המקדש, מופנית אל הקב"ה במעמדים שונים מלבד תפילותינו. רבנים ודרשנים היו מסיימים כל דרשה בהבעת התקוה שהמשיח יבוא בקרוב, ויש קהילות בהן נקבע לכך נוסח קבוע: "ובא לציון גואל במהרה בימינו, אמן".²⁴¹

לא רק תופסי התורה ולומדיה התגעגעו לגאולה קרובה. באיזו התלהבות היו פשוטי עם שרים בליל פסח את הפיוט: "אדיר הוא, יבנה ביתו בקרוב, במהרה, במהרה, בימינו בקרוב, א-ל בנה, א-ל בנה, בנה ביתך בקרוב"! ולא נחה דעתם עד ששרו את כל הפיוט הזה גם בלשון אשכנז המדוברת, כדי לבטא מעומק הלב את כסופיהם בשפה המובנת לכל: "אלמאכטיגער גאט נון בויה דיין טעמפעל שירה, אלזאשיר אונד אלזאבאלד אין אונזערן טאגען שירה, יא שירה, נון בויה, נון בויה, נון בויה דיין טעמפעל שירה!". ומכל הפיוטים והזמירות, הלחנים והשירים, לא היה אחד שנתחבב על בני ארצות אשכנז כמו שיר פלאים זה, המביע את פיסגת מאווייהם.²⁴²

בנה ביתך בקרוב!

המשיח – אמצעי, עבודת ה' – המטרה

בהרבה מתפילות ישראל לבוא הגאולה, לא נזכר המשיח כלל. תמיד מבקשים אנחנו את ישועת ה', בנין בית המקדש וגילוי כבוד שמים. אפילו בתכוף עלינו געגועים עזים לגאולה, בימי שלושת הרגלים המעוררים את זכרון עבודת ה' בירושלים, אנו מאריכים בפירוט הגאולה המבוקשת מבלי להזכיר את שליחות המשיח בהבאת הגאולה: "יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, מלך רחמן, שתשוב ותרחה עלינו ועל מקדשך ברחמיך הרבים, ותבנהו מהרה ותגדל כבודו; אבינו מלכנו! גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה, והופע והנשא עלינו לעיני כל חי, וקרב פזורינו מבין הגוים ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ; והביאנו לציון עירך ברינה ולירושלים בית מקדשך בשמחת עולם, ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו..." המשיח הוא שליח הגאולה, "שלח נא ביד תשלח",²⁴³ אמצעי ביד ההשגחה העליונה לשם הבאת הגאולה, אך המטרה היא להתקרב התקרבות יתירה אל הקב"ה. "ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנחנו לך, מתי תמלוך בציון בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון... ועינינו תראנה מלכותך כדבר האמור בשירי עוזך, על ידי דוד משיח צדקך".

²⁴¹ רש"י גיגור, דברי קהלת, פפד"מ תרכ"ב, עמ' 209; רמ"מ וואלדען, יכבד אב, פיעטרקוב תרפ"ג, עמ' 85.

²⁴² עיי מנהגים דק"ק ורמיישא לר"י שמש, ירושלים תשמ"ח, ח"א, עמ' פח, ומה שכתבת בהערות 36-37 שם.

²⁴³ שמות ד, יג.

אלה שמשאת נפשם העליונה היא 'משיח', הופכים את האמצעי למטרה; אלה הצועקים יומם ולילה: משיח! משיח! יש לבדוק אחריהם ולתהות על קנקן אמונתם, לראות האם הקב"ה עומד ברום עולמם; אלה הממירים "שויתי ה' לנגדי תמיד",²⁴⁴ "שויתי משיח לנגדי תמיד", ובפרט אם בדמיונם הם מצירים אדם מסויים החביב עליהם וחפצים ביקרו, אינם עובדי ה' אלא עובדי בשר ודם. ברום עולמו של יהודי נאמן עומד הקב"ה בתור מציאות מוחלטת יחידה. "אין כערכך ואין זולתך, אפס בלתך ומי דומה לך. אין כערכך ה' אלקינו בעולם הזה ואין זולתך מלכנו לחיי העולם הבא. אפס בלתך גואלנו לימות המשיח, ואין דומה לך מושיענו לתחית המתים".²⁴⁵

היקף הגאולה עתיד להיות כה גדול ואדיר, שפעולת שליח הגאולה, המשיח, לא תהא נחשבת לנוכח ההופעה הכבירה של עצם הגאולה בידי הקב"ה. זהו הרעיון שמלמדים אותנו חז"ל במדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא: בעולם הזה הייתם נושעים על ידי בני אדם. במצרים, על ידי משה ואהרן. בימי סיסרא, על ידי ברק ודבורה. במדינים, על ידי שמגר בן ענת... וכן על ידי שופטים. ועל ידי שהיו בשר ודם, הייתם חוזרין ומשתעבדין. אבל לעתיד לבא, אני בעצמי גואל אתכם ושוב אין אתם משתעבדין, שנאמר:²⁴⁶ 'ישראל נושע בה' תשועת עולמים".²⁴⁷

הגואל הראשון, משה רבנו, שהיה לו תפקיד בולט בגאולת מצרים, עשה כל מאמץ להקטין את עצמו בעיני העם ולהצביע על הכיוון המוחלט אליו יכוונו רגשות הקודש של היהודי: הקב"ה. מאידך משיחי שקר הם אלה המנסים למשוך תשומת לב מירבית לאישיותם ולחשיבותם הקוסמית, כביכול. משה רבנו, הקטין את עצמו באומרו "ונחנו מה",²⁴⁸ כדי שעם ישראל יכוון את מבטו בראש ובראשונה אל ה' יתברך. הטיב להסביר זאת רבנו שמשון ב"ר רפאל הירש:

²⁴⁴ תהילים טז, ח.

²⁴⁵ שחרית שבת.

²⁴⁶ ישעיה מה, יז.

²⁴⁷ מדרש תנחומא, פי אחרי מות, אות יב; ילקוט שמעוני, זכריה, רמז תקע"ז. את סיבת ההבדל בין גאולת מצרים בידי אדם לגאולה העתידה בידי הקב"ה, ביאר המגיד מדובנא על פי הפסוק בירמיה לא, יט: "הבן יקיר לי אפרים, אם ילד שעשועים, כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד, על כן המו מעי לו, רחם ארחמנו, נאם ה'". באהל יעקב, ויקרא, דף ט ע"א טור ב', הוא מפרש כך: 'כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד' – "רוצה לומר בכל עת אשר אני מדבר עמו, אני מוסיף אהבה על אהבתו, בע"כ הוא ילד שעשועים, ולכן רחם ארחמנו נאם ה', אני בעצמי. ולא כמו שהיה במצרים שנאמר [שיר השירים ב, ח]: 'קול דודי הנה זה בא', על ידי שליח בא להם רק קולו של דודי. וכבר מבואר במדרש, בשעה שאמר משה לישראל הקב"ה גואל אתכם, אמרו לו: 'היכן הוא, ולמה שלח אלינו שליח?'. והשיב משה: 'מדלג על ההרים [שיר השירים, שם] – שאין אתם נגאלים רק בזכות אבותיכם!', לכן מוכרחת הגאולה להיות על ידי שליח. אבל כאשר נזכה להשיג שלמות המעלות ומדות חמודות, ויהיה חשיבותנו מסבת עצמנו, כילד שעשועים, אש האהבה תתוסף יום אחר יום. וזהו 'כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו רחם ארחמנו' אני בעצמי, וזהו 'נאם ה'".

²⁴⁸ שמות טז, ז-ח.

דברים אלה – "ונחנו מה" – יותר מכל דבר אחר, מציינים את תכונתו של "האיש משה", שהוא "ענו מאד מכל האדם אשר על-פני האדמה"²⁴⁹. אין הוא תובע דבר לעצמו ואין הוא חפץ ביקר עצמו; הוא מוחל על כבודו ואין רצונו אלא להיות "עבד ה'" בלבד. אדם אחר – אילו נאמר עליו כדברי הנביא על משה: "מוליך לימין משה זרוע תפארתו"²⁵⁰ – איזו במה היה בונה לעצמו! למצער היה בוודאי נוטל לעצמו חלק כלשהו מקרני האור המסנוור היוצאות ממעשה נס שכזה [להוריד מן במשך ארבעים שנה]! אנשי אמונה בעמים [הנוצריים] מספרים על עושי ניסים שכלכלו את העם בלחם וחוללו כל מיני נפלאות, אך מה חשובים כל אלה כנגד סיפוק צורכי המזון של שני מיליונים וחצי-מיליון נפש אדם במסעם בלב המדבר ארבעים שנה – "לחם מן השמים, דבר יום ביומו"! אדם אחר, ולוא היה קטן רק מעט ממשה, בוודאי ובוודאי לא היה עומד בנסיון של גדולה אלוקית שכזאת!

והנה, "האיש משה" כולו נרתע מגדולה זו... וקורא אל העם קריאה מיוחדת: "...תחזינה עיניכם לא רק את "כבוד ה'" וגדולתו, אלא גם את העובדה שאתם עומדים ישירות תחת השגחת הבורא ואין צורך במשה אף כמתווך, ואין כלל חשיבות במשה ובאהרן בשביל העם. ובאמת, כל הצלחת שליחותו של משה מותנית בכך, שהעם יכיר לדעת שכולה אינה אלא מעשה ה' בכבודו ובעצמו ואין בה חלק כלשהו למעשה בשר ודם... עיני כל ישברו אל ה', והכל ימללו לו מאווייהם ודאגותיהם. אין צורך במתווך ובמליץ שיביא את משאלותיו הקטנות והגדולות של אדם אל ה'. משה ילך לעולמו... וכל התורה כולה קיימת ועומדת. מכאן רתיעתו ודאגתו של זה "האיש משה": כל רצונו היה להעלים את אישיותו בעיני העם כמי שעומד ביניהם ובין ה'; אדם רצה להיות ותו לא, וזה כבודו וזאת גדולתו.²⁵¹

ההצליח משה רבינו להעלים את אישיותו? רבותינו השיבו על כך בחיוב. בבית מדרשו של הגר"א הצביעו על הקטע בהגדה האומר "ויוציאנו ה' ממצרים לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף ולא על ידי שליח, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו", ופירושוו כך, שמשה רבנו ע"ה לא נטל שום כבוד לעצמו "רק אדרבה היה משפיל את עצמו בכל דבר, מגלה לכל שהן על פי ה' לבדו ולמען ישראל, וגם הוא אחד מעבדיו. וזהו 'בכבודו ובעצמו'. ולכן בכל סיפור יציאת מצרים אין לנו זכרון לזכור ח"ו את משה, כי אסור לנו לשתף שום דבר לכבודו ולעצמו, ואין השבח תלוי במשה רק בה' לבדו. ולכן כתיב: 'ויאמינו בה' ובמשה עבדו',²⁵² כלומר, לא לגדולת

²⁴⁹ במדבר יב, ג.

²⁵⁰ ישעיה סג, יב.

²⁵¹ רש"י הירש, עה"ת, שמות טז, ח. על הסכנות הכרוכות בהתבטלות מוגזמת בפני אישים

רוחניים, כותב רש"י הירש גם בפירושו על דברים יד, א.

²⁵² שמות יד, לא.

משה נאמר זה, אדרבה להאמנת ישראל וענוות משה, שהאמינו שה' עשה כל זאת, ומשה אינו רק עבד, ככל הברואים שבעולם שמחויבין לעשות רצונו, ולכן 'אז ישיר משה ובני ישראל', כולם יחד,²⁵³ ששיוין כולן בנס".²⁵⁴

רבי יונה מרצבך בעל 'עלה יונה' בשוחחו עם תלמידיו בעניני אמונה והשגחה, העיר את תשומת לבם לעובדה שניכר מעריכת ההגדה שהעלמת שמו של משה רבינו אינה תופעה מקרית, כי מצוטטים בה פסוקים אחדים מספר יהושע²⁵⁵ המתארים את רצף המאורעות שפקדו את עם ישראל מראשיתו, החל מן המילים: "בעבר הנהר ישבו אבותיכם", והציטוט נפסק בדיוק לפני המילים: "ואשלח את משה", דבר המצביע על מגמה ברורה להשמיט את שם משה רבינו ע"ה מתוך סיפור יציאת מצרים של ההגדה, כדי למנוע מהבריות ייחוס כוחות יתירים למשה רבינו ע"ה, כפי שהדבר מצוי שכשאנשים מתפעלים מאישיות גדולה, ויחשבו שמשה עשה את הנסים מכוחו. באה איפוא ההגדה להדגיש לנו שהנסים כולם הם מידו של הקב"ה. רמז לזה מצא הרב מרצבך במילים: "ולא על ידי שליח", שליח – אותיות משה, היינו, האותיות: ל"י, הן – גימטריא 40 – כנגד האות מ' בשמו של משה, האות ש' מפורשת, והאות ח' מתחלפת בה', בהיות שתיהן אותיות גרוניות.²⁵⁶

כרגיל אין נותנים את הדעת לעובדה מאלפת זאת, לפיכך מרן ה'חפץ חיים' "פעם באמירת ההגדה בליל התקדש חג הפסח, הסב תשומת לבם של המסובים לשולחנו על העובדא, כי בכל ההגדה לא נזכר אף פעם שמו של משה רבינו, למרות שכל הנס של יציאת מצרים נעשה על ידו. ללמדנו שרצון יריאיו יעשה, ומכיון שהיה עניו מכל האדם, לכן לא נזכר שמו על הנס".²⁵⁷

ה'חפץ חיים' היה משמיע לתלמידיו את הדברים הבאים: היהדות מעולם לא התירה האלה של גיבוריה; מעולם לא השתדלה להנציח את זכר מנהיגיה על ידי

²⁵³ רש"י, סוטה ל ע"ב, ד"ה כסופר: "שרתה רוח הקודש על כולם, וכווננו יחד את השירה ככתבה".

²⁵⁴ סדר אליהו, פירוש על הגדה של פסח מרבינו אליהו מוולנא, נערך ע"י רבי שמואל קליין, פראג תקע"ה, דף י ע"ב.

²⁵⁵ יהושע כד, ב-ד.

²⁵⁶ ב"ש המבורגר, הרב יונה מרצבך: פרקי חיים דרכו ופעליו, בני ברק תשס"ד, עמ' 163-164.

²⁵⁷ חפץ חיים על התורה, פרשת בהעלותך, בני ברק תשי"ד, עמ' קצט. הסבר נוסף העלה רמ"ד פלאצקי, כלי חמדה, עה"ת, חלק בראשית-שמות, פיעטרקוב תרפ"ז, הקדמת המחבר, עמ' 6, לפיו משה רבינו לא מוזכר בהגדה, מפני שגאולת מצרים, כמו גאולת עזרא, נתבטלה מחמת שנעשתה בידי אדם, לעומת זאת הגאולה העתידה תעשה רק בידי ה', ולפיכך תהיה נצחית. והנה, בכל גאולה יש שני רבדים; רוחנית וגשמית. גאולת מצרים הרוחנית נעשתה לא על ידי מלאך ולא על ידי שרף אלא בידי הקב"ה בכבודו ובעצמו, ובליל הסדר אנו מתייחסים רק לגאולה הרוחנית. ואילו הגאולה הגשמית, זו שנעשתה בידי משה רבינו ע"ה, הושמטה מהגדת הסדר, כדי שזכור שגאולה זו נתבטלה ועלינו לצפות לגאולה נצחית משולבת, רוחנית וגשמית, שתבוא מידי הקב"ה.

מצבות זכרון כדרך אומות העולם. החשמונאים, מתתיהו ובניו, שהודות לגבורתם היוצאת מן הכלל ניצל עם ישראל מכליון, אינם נזכרים בתפילתינו אלא דרך אגב, 'בימי מתתיהו בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו', רק בתור סימון נוח לתאריכה של אותה תקופה, למען נדע כי הנס הגדול התרחש באותו פרק. אולם הכל נרשם לזכות דרכיה המתוכננות בשיטתיות של ההשגחה העליונה. **להחשיב אפילו את משה רבנו בתור גואל או יוצר עם ישראל, דעה זו כמוה כעבודה זרה!**²⁵⁸ ליקויים בקבלת מרות מוחלטת של גדולי האומה, הם סימן היכר מובהק של עם ישראל, העם העומד מול הקב"ה כמנהיגו המוחלט. הג"ר חיים מפרידבורג (אחיו של מהר"ל מפראג) סוקר קו אופי זה של עמנו:

מצינו שהכתוב מעיד על שאר האומות שכולם השוו את דעתם בעמק השוה להמליך את אברהם אבינו עליהם ולתת לו כל הכבוד שהיה ראוי לו.²⁵⁹ ולא כן אנחנו עם ה' וצאן מרעיתו. כי מי לנו גדול כמשה, ואף על פי כן היו חולקים עליו תמיד.

וגם מדה זו המגונה [של מחלוקת] אינה נמצאת אצלנו רק בשביל שאנו עם ה', ואין לנו להשתעבד לשום אדם בלתי לה' לבדו, כי הוא לבדו מלכנו. כמו שהוכיחם שמואל הנביא על ששאלו להם מלך בימי שואל.²⁶⁰ ועל דרך הזרות כתבו מלכי פרס ומדי על ספר דברי הימים שלהם, כי מרדכי היהודי היה משנה למלך וגדול ליהודים,²⁶¹ שהוא דבר חידוש אצלם... ואפילו הכי לא היה רצוי רק לרוב אחיו ולא לכל אחיו.²⁶²

מלך מלכי המלכים הקב"ה הוא המוקד האמיתי של האדם מישראל. המשיח אינו אלא האמצעי להגשמת מטרותיה של ההשגחה האלוקית.

²⁵⁸ רמ"מ ישר, החפץ חיים: חייו ופועלו, ח"ג, תל אביב תשכ"א, עמ' תתקכג. ועי' משך חכמה, פי' כי תשא, ד"ה ויהי כאשר קרב; שם, פי' קרח, ד"ה חולין פי"ק.

²⁵⁹ בראשית יד, יז. ועי' רש"י שם.

²⁶⁰ שמואל-א, י, יח: "וויאמר אל בני ישראל כה אמר ה' אלקי ישראל אנכי העליתי את ישראל ממצרים ואציל אתכם מיד מצרים ומיד כל הממלכות הלוחצים אתכם, ואתם היום מאסתם את אלקיכם אשר הוא מושיע לכם מכל רעותיכם וצרתיכם ותאמרו לו כי מלך תשים עלינו".
²⁶¹ אסתר י, ג.

²⁶² ספר החיים, סי' גאולה וישועה, פרק ג'. השוה דברי הנצי"ב מוואלוז'ין בפירושו העמק דבר, שמות ג, יא, שמושה רבינו מיאן להוציא את בני ישראל ממצרים, "אשר ידע טבעם להיות סרבנים על דעת גדוליהם יותר משאר אומות העולם".

גאולה ולימוד תורה

מטרתו העליונה של עם ישראל היא לדבוק בה' על ידי לימוד תורה. יותר משנתאוו חכמים ונביאים למשיח, נתאוו לימות המשיח. "יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו שנשמור חוקיך בעולם הזה ונזכה ונחיה ונראה ונירש טובה וברכה לשני ימות המשיח ולחיי העולם הבא", כך שגור בפי המתפללים. ומבאר הרמב"ם: "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח, לא כדי שישלטו על כל העולם, ולא כדי שירדו בעכו"ם, ולא כדי שינשאו אותם העמים, ולא כדי לאכול ולשתות ולשמח – אלא כדי שיהיו פנויין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל, כדי שיזכו לחיי העולם הבא".²⁶³

לימוד תורה מלבד היותו תכלית הגאולה, הוא גם האמצעי והכלי האפקטיבי ביותר להבאת הגאולה.

אמרו חז"ל: "אין ישראל נגאלין לא מתוך הצער ולא מתוך השעבוד ולא מתוך הטלטול ולא מתוך הטירוף ולא מתוך הדוחק ולא מתוך שאין להם מזונות, אלא מתוך עשרה בני אדם שהן יושבין זה אצל זה, ויהיה כל אחד מהם קורא ושונה עם חברו וקולם נשמע, שנאמר: ²⁶⁴ 'ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש'".²⁶⁵ חז"ל מסרו גם את מימרתו של לוי, שהלומד תורה לשמה "אף מקרב את הגאולה".²⁶⁶

הזוהר הקדוש תובע את לימוד התורה לשם הבאת גאולה: "ואם לא ישובו, הקב"ה אומר: 'הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה',²⁶⁷ בלא זכות ובלא מעשים ישרים, אבל רפואה אחת יש: לכו 'השקו הצאן', עיסקו בתורה, שתהיו מושקים ממימי התורה, 'ולכו רעו' למקום מנוחה למקום טוב וכיסופי נחלתכם".²⁶⁸ "ר' יוסי בר חלפתא היה יושב לפני ר' יצחק. אמר לו: וכי שמע מר על שום מה התרחקו ימות המשיח מגלות זו? אמר לו: לא התרחקו ימות המשיח מגלות זו אלא על ביטול תורה".²⁶⁹

²⁶³ ה' מלכים פי"ב ה"ד.

²⁶⁴ עובדיה ז.

²⁶⁵ אליהו זוטא, סוף פרק י"ד.

²⁶⁶ סנהדרין צט ע"ב.

²⁶⁷ בראשית כט, ז.

²⁶⁸ זוהר, פי ואתחנן. לשון הזוהר בארמית: "ואי לא יתובו, קב"ה אמר: 'הן עוד היום גדול לא עת האסף המקנה', בלא זכו ובלא עובדין דכשרן. אבל אסותא חד – לכו 'השקו הצאן', השתדלו באורייתא דאתשקיו מימי אורייתא, 'ולכו רעו' לאתר דנייחא לאתר טבא וכסופא דאחסנתיכון".

²⁶⁹ זוהר חדש, פי בראשית. לשון הזוהר בארמית: "ר' יוסי בן חלפתא הוה יתיב קמיה דר' יצחק. אמר ליה: מידי שמיע ליה למר על מה אתארך יומא דמשיחא מן גלותא דא? אמר ליה: לא אתארך יומא דמשיחא מן גלותא דא אלא על בטול אורייתא".

על דרישה זו חוזרים חז"ל במקומות שונים. "כשם שעשה לאבותינו במצרים, שנאמר: 'השמע עם קול אלקים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי, או הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי'²⁷⁰ – הקדים מתן תורה ליציאתם ממצרים, לומר לך, שלא הוציאם ממצרים אלא כדי לקבל את התורה, כך אין נגאלים מן האומות אלא בזכות התורה".²⁷¹ "אין הגליות מתכנסות אלא בשביל המשניות, שנאמר²⁷²: 'גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם'²⁷³, 'יתנו' לשון מתניתין.²⁷⁴ "וכאשר יהיה רצון לפני ה' לגאול את עמו מהגלות, יאמר למלך המשיח: כבר נשלם קץ הגלות וזכות הצדיקים עלה לפני כריח בשמים, וחכמי הדור קבועים על שערי מדרש, עוסקים בדברי סופרים ודברי תורה, עתה קום קבל מלכות שגזתי לך. ובעת ההיא יתגלה מלך המשיח לכנסת ישראל, ויאמרו לו בני ישראל: בוא תהא עמנו לאח, ונעלה לירושלים ונהא יונקים עמך טעמי תורה".²⁷⁵

כשהתכונן מרן ה'חפץ חיים' לעלות לארץ ישראל בשנת תרפ"ה, פנה ב'קול קורא' אל המוני בית ישראל, בו הביע בקשה מקרב לב. "בקשתי האחרונה, בהפרדי מאתכם, היא על דבר חזוק התורה והישיבות. והנני מזכיר לכם את הנבואה האחרונה של אחרון הנביאים,²⁷⁶ שקודם הבטחת 'הנני שולח לכם את אליה הנביא' וגו' דרש מאתם 'זכרו תורת משה עבדי גו' על כל ישראל', באשר זה יסוד ועיקר חייהם וזכותם לגאולה שלמה".²⁷⁷

תמיד היה ה'חפץ חיים' תובע לימוד תורה בתור הכנה למשיח: "כל מי שנגע יראת ד' בלבו, ומאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, צריכים אנו בכל עוז להכין את עצמנו לביאת משיח צדקנו כל אחד כפי יכולתו, הן במקרא, הן במשנה, והן בגמרא, כדי שנזכה לגאולה שלמה אמתית, ושנוכל לקבל פני המשיח בשמחה".²⁷⁸

²⁷⁰ דברים ד, לג.

²⁷¹ פסיקתא זוטרתיא, פ' אתחנן.

²⁷² הושע ח, י.

²⁷³ ילקוט שמעוני, תהלים רמז תתע"ו.

²⁷⁴ ועיי תורת העולה לרבינו הרמ"א, ח"א, פרק כ'; רא"ש קרמניץ, נשמת אדם, ירושלים תשמ"ט, עמ' קסח; חידושי הפלאה עמ"ס כתובות דף קיא ע"ב ד"ה שלא יגלו; דרשות חת"ס, ח"א, סערעטה תרפ"ט, דף עג טור ב. גם מבואר בספרים הקדושים, כי הגאולה מתעכבת עד שיושלם תהליך התגלות חידושי תורה שבעל פה על ידי יגיעת המעמיקים בה. עיי מכתב הגר"ס ממניסק, בראש ספר אמונה והשגחה, ליק תרכ"ד.

²⁷⁵ תרגום שיר השירים ז, יד – ח, א.

²⁷⁶ מלאכי ג.

²⁷⁷ מכתבי החפץ חיים, ס"י ס"ד. כעין זה בספר ריח השדה, שקלוב תקנ"ה, דף כז ע"ב, כתב רבי אליעזר הלוי סגל מפנינסק, "שזאת הגאולה האחרונה שאנו מצפים וממתנינים היא גם כן תהיה על ידי עסק התורה, כמו שאמר הנביא: 'זכרו תורת משה עבדי... הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא', הרי **שעיקר הגאולה** שנזכה היא על ידי עסק התורה".

²⁷⁸ שם, ס"י כ', ועוד כהנה.

שמחת הגאולה בשערי ירושלים, תחריט משנת ת' בערך

תעמולה לאמונה במשיח בקרב פורקי עול שאין בדעתם כלל לחזור בתשובה, אינה מחישה את בואו. תיקון עצמי של שומרי תורה ומצוות, בעיקר מעוון ביטול תורה שגרם את חורבן בית המקדש, הוא זה שסולל את הדרך לביאת משיח צדקנו. הג"ר רפאל הכהן מהאמבורג, רבו של הגר"ח מוואלוז'ין, לימד פרק חשוב בסוגיא זו:

אמרו ז"ל: "וכי מאחר שהוא מחכה ואנחנו מחכים, מי מעכב? מדת הדין מעכב!"²⁷⁹ וביותר בעון ביטול תורה, שבית המקדש נחרב בעון זה,²⁸⁰ וצריכים אנו לתקן העון הזה. ומה שאמרו²⁸¹ שאין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי, הכוונה הוא על אותן שישובו, אבל אותן שלא ישובו לעולם אינן בכלל זה, וזהו שדרש ר' יוחנן שיהיה דור שכולו זכאי, ממה שנאמר 'ועמך כולם צדיקים

²⁷⁹ סנהדרין צו ע"ב.

²⁸⁰ עיי נדרים פא ע"א; בבא מציעא פה ע"ב.

²⁸¹ סנהדרין צח ע"א.

כו' מעשי ידי להתפאר,²⁸² והם הכשרים שבישראל שעליהם נאמר 'ישראל אשר בך אתפאר',²⁸³ והם אף כי לפעמים חוטאין, כמו שנאמר 'כי [אדם] אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב'²⁸⁴ כו', צריכין לעשות תשובה קודם שיבא בן דוד, שיהיו כולם זכאים... וכל איש מישראל אשר יראת אלקים נוגע בלבבו ורוצה להתקרב אל אלקים ולעשות תשובה, רק שאור שבעיסה מעכב, ישים אל לבו ויחשב עם נפשו ויאמר אולי בשלי הרעה הגדולה זאת אשר אך הגלות גלות השכינה וגלות התורה... אותן שלא ישובו לעולם... אינן מעכבין את הקץ, רק אתה ואנשים שכמוך אשר רוצים לעשות תשובה, אבל עדיין לא עשו בפועל ולא תקנו מעשיהם כראוי, הם המעכבים את הקץ.²⁸⁵

מי שסוגר את הגמרא כדי לצעוק ברחובות ובשוקים: משיח! הריהו כמי ששורף את רכושו על מנת לזכות בדמי ביטוח, אלא שחברת הביטוח תפסה אותו בקלקלתו והוא נשאר קרח מכאן ומכאן.

הראוי להיות משיח

אם חישובים סתמיים של הקץ נחשבו לעיסוק פגום, כל שכן התבטאויות נחרצות בענינו של משיח וימרות לגלות את זהותו המוחלטת בטרם הגאולה. "אם תראה אדם שמתנבא על משיח – מלמדנו רבינו יהודה החסיד²⁸⁶ – דע כי היו עסקיו במעשה כשפים או במעשה שדים או במעשה שם המפורש, ובשביל שהם מטריחים את המלאכים אומרים לו על משיח, כדי שיתגלה לעולם ולבסוף יהיה לבושת ולחרפה לכל העולם, על שהטריחו המלאכים. או השדים באים ולומדים לו חשבונות וסודות לבושתו ולבושת המאמינים בדבריו".²⁸⁷

²⁸² ישעיה ס, כא.

²⁸³ שם מט, ג.

²⁸⁴ קהלת ז, כ.

²⁸⁵ מרפא לשון, עמוד יום הדין, ווילנא תרל"ה, עמ' 131. ועיי' רח"א שפירא ממונקאטש, דברי תורה, מהדורא ג', אות כ"ד.

²⁸⁶ ספר חסידים, סי' ר"ן.

²⁸⁷ בספר הגלגולים, פרק ל"ה, מבואר שמלאכים נבראים מלמוד תורה לשמה וקיום מצות כתקונן, וזהו סוד המגידים. איכות המלאך תלויה באיכות המעשה, אם עסק אדם בתורה לשמה או עשה מצוה כהוגן, יהיה המלאך קדוש ואמיתי, וכפי מה שיחסר מהמצוה, יחסר גם אור המלאך ההוא. על כן יש מגידים אמיתיים לגמרי, ויש מגידים המשקרים במקצת. ואם היתה כונה רעה במעשה או דבר שקר באותה תורה, גם באותו מלאך כלול טוב ורע, הטוב שבו אומר דברי אמת, והרע שבו אומר שקר. ויש כמה וכמה חילוקים בין המגידים השונים. ומבואר שם כי אפילו המגיד של הרב 'בית יוסף', כיחש לו בקצת דברים. ר"י עמדין, תורת הקנאות, אלטונא תקי"ב, דף מח ע"א, כתב על כך: "אדוני מורי החסיד [בעל 'חכם צבי'] זצ"ל, היה אומר: הרב 'בית יוסף' היה למדן יותר גדול ממגיד שלו". הג"ר שמריהו גריינמן, ברשימותיו שנתפרסמו בעתון 'יתד נאמן', מוסף שבת קודש, עש"ק פי וירא תשנ"ד, עמ' 3,